
alternatif politika

Cilt 18, Sayı 1, Şubat 2026

MAKALELER

Antroposen ve Bellek Çalışmaları: “İnsanı Savunmak”

Gizem Ekin ÇELİK

**Emeğin Hayal Gücü ve Aklın Hükümü: Burjuva Düşüncesinin Politik
Metafiziği Üzerine Bir Tartışma**

Emek Önder ÜNLÜ

Struggles Over the Sea: Resistance and Blue Justice in Türkiye

Aygün KARLI

**Medya Rejimleri ve Demokrasi: Türkiye, Almanya ve İskandinav Ülkeleri Üzerine
Karşılaştırmalı Bir Analiz**

Ayşe Fulya ŞEN

Feminist Popülizm Versus Popülist Feminizm

Gülçin Özge TAN

*alternatif
politika*

Cilt 18, Sayı 1, Şubat 2026

*alternative
politics*

Volume 18, Issue 1, February 2026

alternatif politika

E-ISSN: 1309-0593

YAYINCI/SAHİBİ:
Rasim Özgür DÖNMEZ

EDİTÖRLER

Baş Editör:
Rasim Özgür DÖNMEZ

Alan Editörleri:
Kasım TİMUR
Tuğçe KELLEÇİ
Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ

DİL EDİTÖRLERİ

İngilizce Dil Editörü
Şenol KARABALTAOĞLU

Türkçe Dil Editörü
Fevzi Can GÜRÜZ

YAYIN KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Agata Wiktoria ZIETEK (Maria Curie-Skłodowska University)
Prof. Dr. Béatrice HENDRICH (Universität zu Köln)
Prof. Dr. Filiz BAŞKAN (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamer KASIM (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa KOÇ (Toronto Metropolitan University)
Prof. Dr. Niğmet UZAL (Abdullah Gül Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar ARI (Bursa Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Veysel AYHAN (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Barış Gençer BAYKAN (Yeditepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Defne KARAOSMANOĞLU (Kadir Has Üniversitesi)
Doç. Dr. Efe BAŞTÜRK (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Doç. Dr. Emel KARAKAYA AYALP (İzmir Demokrasi Üniversitesi)
Doç. Dr. Selcan SERDAROĞLU POLATAY (Galatasaray Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Koray KARACA (University of Twente)

DANIŞMA KURULU (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Aylin ÖZMAN ERKMAN (TED Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayşe ZARAKOL (University of Cambridge)
Prof. Dr. Bogdan SZAJKOWSKI (The Maria Curie-Skłodowska University, Lublin)
Prof. Dr. Demet LÜKÜSLÜ (Yeditepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Emre İŞERİ (Yaşar Üniversitesi)
Prof. Dr. Maria T. GRASSO (Queen Mary University of London)
Prof. Dr. Roy JREIJIRY (Lebanese University)
Doç. Dr. Gizem ARIKAN (Trinity College Dublin)
Dr. Öğr. Üyesi Derya ÖZKUL (University of Warwick)
Dr. Funda HÜLAGÜ (Philipps-Universität Marburg)

alternatif *politika*

E-ISSN: 1309-0593

PUBLISHER/OWNER:

Rasim Özgür DÖNMEZ

EDITORS

Editor-in-Chief:

Rasim Özgür DÖNMEZ

Section Editors:

Kasım TİMUR

Tuğçe KELLEÇİ

Burcu ALBAYRAK DÖNMEZ

LANGUAGE EDITORS

English Language Editor

Şenol KARABALTAOĞLU

Turkish Language Editor

Fevzi Can GÜRÜZ

EDITORIAL BOARD (in alphabetical order)

Prof. Dr. Agata Wiktorja ZIETEK (Maria Curie-Skłodowska University)
Prof. Dr. Béatrice HENDRICH (Universität zu Köln)
Prof. Dr. Filiz BAŞKAN (İzmir Ekonomi University)
Prof. Dr. Kamer KASIM (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Prof. Dr. Mustafa KOÇ (Toronto Metropolitan University)
Prof. Dr. Niğmet UZAL (Abdullah Gül University)
Prof. Dr. Tayyar ARI (Bursa Uludağ University)
Prof. Dr. Veysel AYHAN (Bolu Abant İzzet Baysal University)
Assoc. Prof. Barış Gençer BAYKAN (Yeditepe University)
Assoc. Prof. Defne KARAOSMANOĞLU (Kadir Has University)
Assoc. Prof. Efe BAŞTÜRK (Recep Tayyip Erdoğan University)
Assoc. Prof. Emel KARAKAYA AYALP (İzmir Demokrasi University)
Assoc. Prof. Selcan SERDAROĞLU POLATAY (Galatasaray University)
Asst. Prof. Koray KARACA (University of Twente)

ADVISORY BOARD (in alphabetical order)

Prof. Dr. Aylin ÖZMAN ERKMAN (TED University)
Prof. Dr. Ayşe ZARAKOL (University of Cambridge)
Prof. Dr. Bogdan SZAJKOWSKI (The Maria Curie-Skłodowska University, Lublin)
Prof. Dr. Demet LÜKÜSLÜ (Yeditepe University)
Prof. Dr. Emre İŞERİ (Yaşar University)
Prof. Dr. Maria T. GRASSO (Queen Mary University of London)
Prof. Dr. Roy JREIJIRY (Lebanese University)
Assoc. Prof. Gizem ARIKAN (Trinity College Dublin)
Asst. Prof. Derya ÖZKUL (University of Warwick)
Dr. Funda HÜLAGÜ (Philipps-Universität Marburg)

alternatif politika

Alternatif Politika dergisi, bir grup akademisyen tarafından disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika dergisinin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır.

Alternatif Politika'ya yazı göndermek isteyenler için e-posta adresi: alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika, şu veritabanları tarafından taranmaktadır:
Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCO (including Political Science Complete, The Belt and Road Initiative Reference Source, Central & Eastern European Academic Source), ProQuest (including Sociological Abstracts, Political Science Complete, Political Science Database, Politics Collection, Social Science Premium Collection, Social Science Database, Social Services Abstracts), Index Islamicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Asian Science Citation Index, ULAKBİM TR Dizin, SOBİAD (Sosyal Bilimler Atfı Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften ve MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals).

alternatif politika

Alternatif Politika (Alternative Politics) is an interdisciplinary international journal committed to publishing high-quality research papers in all areas of politics and international relations, as well as papers that cut across other disciplines such as cultural studies, geopolitics, and political economy. The journal's editorial philosophy is to support a pluralistic approach to the political science discipline and debate. The editor particularly welcomes submissions that are inventive in their approach, cross traditional disciplinary boundaries, evaluate the relationship between domestic and international politics, or offer comparative perspectives.

Alternatif Politika is a tri-annual, “open access” scholarly journal and regularly published in February, June and October. It also prepares some special issues during the year. All articles published in this journal are free for everyone to read, download, copy, distribute, print, search, or link to the full texts of its articles. The journal does not have article processing charges or submission charges. The authors are not paid royalties.

The journal accepts submissions only by email: alternatifpolitika@gmail.com

Alternatif Politika is abstracted and indexed in: *Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, EBSCO (including Political Science Complete, The Belt and Road Initiative Reference Source, Central & Eastern European Academic Source), ProQuest (including Sociological Abstracts, Political Science Complete, Political Science Database, Politics Collection, Social Science Premium Collection, Social Science Database, Social Services Abstracts), Index Islamicus, DOAJ (Directory of Open Access Journals), Columbia International Affairs Online (CIAO), European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS), Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Asian Science Citation Index, ULAKBİM TR Dizin, SOBIAD (Sosyal Bilimler Atıf Dizini), ASOS Index, ACAR Index, İdeal Online, Gesis Sowiport – Portal für Sozialwissenschaften, and MIAR (Information Matrix for the Analysis of Journals).*

alternatif politika

Cilt 18, Sayı 1, Şubat 2026

MAKALELER

ARAŞTIRMA MAKALELERİ

Antroposen ve Bellek Çalışmaları: “İnsanı Savunmak”, Gizem Ekin ÇELİK, 1-31.

Emeğin Hayal Gücü ve Aklın Hükümü: Burjuva Düşüncesinin Politik Metafiziği Üzerine Bir Tartışma, Emek Önder ÜNLÜ, 32-64.

Struggles Over the Sea: Resistance and Blue Justice in Türkiye, Aygün KARLI, 65-91.

Medya Rejimleri ve Demokrasi: Türkiye, Almanya ve İskandinav Ülkeleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz, Ayşe Fulya ŞEN, 92-121.

Feminist Popülizm Versus Popülist Feminizm, Gülçin Özge TAN, 122-155.

DÜZELTME / ERRATUM

Düzeltilme / Erratum, 156.

alternatif politika

Volume 18, Issue 1, February 2026

ARTICLES

RESEARCH ARTICLES

*Anthropocene and Memory Studies: "Defending the Human",
Gizem Ekin ÇELİK, 1-31.*

*The Imagination of Labor and the Rule of Reason: A Discussion
on the Political Metaphysics of Bourgeois Thought, Emek Önder
ÜNLÜ, 32-64.*

*Struggles Over the Sea: Resistance and Blue Justice in Türkiye,
Aygün KARLI, 65-91.*

*Media Regimes and Democracy: A Comparative Analysis of
Turkey, Germany, and the Nordic Countries, Ayşe Fulya ŞEN, 92-
121.*

*Feminist Populism Versus Populist Feminism, Gülçin Özge TAN,
122-155.*

ERRATUM

Erratum, 156.

**ANTROPOSEN VE BELLEK ÇALIŞMALARI:
“İNSANI SAVUNMAK”**

**ANTHROPOCENE AND MEMORY STUDIES:
“DEFENDING THE HUMAN”**

Gizem Ekin ÇELİK*

ÖZ

Antroposen evreninde belleğin krizi ve ekolojinin krizini birlikte düşünmenin; bunu yeni özneleşme biçimlerine, toplumsal eyleme imkanlarına ve farklı politik projeksiyonlara uyarlamamanın yolları neler olabilir? Bu çalışma öncelikle yekpare bir Antroposen tanımının olmadığı altını çizerek; farklı yaklaşımlar ve kuramsal dayanakları ele almanın eleştirel bir zemin için önemine vurgu yapmaktadır. Antroposen’in farklı milatlarının, adlandırılmalarının yaslandığı düşünsel ve politik hatların izini sürerek; bellek çalışmalarının sahip olduğu tüm modernite bagajlarının (hem zamansallık, mekânsallık gibi kökensel hem de kolektif, sorumluluk gibi toplumsal) dönüşümünü, yeni bir *insan tasarımı* öneren Antroposen’in postmodernist ilmeklerini çözümleyerek tartışmaktadır. Bu çalışma, Antroposen, bellek ve postmodernizm üçlemesini Bernard Stiegler’in teknik kavrayışı ve metodolojik yönelimlerinin eleştirisiyle incelemekte; belleğin günümüzdeki politik kapasitesini ve taşıdığı potansiyelleri tartışmaya açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Antroposen, Kolektif Bellek, Hümanizm, Postmodernizm, Bernard Stiegler.

* Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniv., Tirebolu İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Giresun, Türkiye, gizemekin@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2814-7111>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 18.06.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 04.09.2025

ABSTRACT

What are the ways to consider the crisis of memory and the crisis of ecology together in the Anthropocene universe, adapting this to new forms of subjectivation, opportunities for social action, and diverse political projections? This study emphasizes the lack of a single, unified definition of the Anthropocene and the importance of considering diverse approaches and theoretical underpinnings for a critical foundation. It traces the intellectual and political strands underlying the various milestones and designations of the Anthropocene, and discusses the transformation of all the baggage of modernity (both originary, such as temporality and spatiality, and social, such as collective and responsibility) that memory studies carry, by analyzing the postmodernist threads of the Anthropocene that propose a new conception of the human. This study examines the trilogy of the Anthropocene, memory, and postmodernism through a critique of Bernard Stiegler's technical understanding and methodological orientations, and opens up a discussion of the political capacity and potential of memory in our time.

Keywords: Anthropocene, Collective Memory, Humanism, Postmodernism, Bernard Stiegler.

“Nasıl ki, bir kimse hakkında, kendisi için taşıdığı fikre dayanılarak bir hüküm verilmezse, böyle bir altüst oluş dönemi hakkında da bu dönemin kendi kendini değerlendirmesi göz önünde tutularak, bir hükme varılamaz, tam tersine, bu değerlendirmeleri maddi hayatın çelişkileriyle toplumsal üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki çatışmayla açıklamak gerekir” Marx (2005: 30)

GİRİŞ

Son buzul çağının bitmesiyle, 1800'lere kadar getirilen Holosen'den Antroposen'e geçiş, doğanın özgül *dinamikleri* ile işlediği bir çağdan insan'ın merkezde olduğu yeni bir jeolojik çağa geçişi ifade etmektedir. 1784'te buhar makinası ve Sanayi Devrimi ile başlayan, 20. yy.'ın ikinci yarısından sonra (yenilenebilir) kaynaklar ve tüketim arasındaki uçurumun derinleşmesiyle görünürlüğü artan bir kavram olan Antroposen, Kimyacı Paul J. Crutzen (2000); Biyolog Eugene F. Stoermer (2002) ile temel bilimlerin yanı sıra sosyal bilimlerde de boy göstermiştir. Coğrafi bir terim olmasının ötesinde “iklim değişikliği, canlı çeşitliliğin yok olması, doğal felaketler gibi günümüz ekolojik krizini anlatmak için

kullanılan Antroposen fiziksel, kültürel ve sosyal birçok değişimin gerekliliğini vurgulayan bir kavram olarak sosyal bilimler literatüründe yaygınlaşmıştır” (Erçandarlı, 2021: 91).

Bu çalışma, Antroposen tartışmalarının *yeni* ışıltısına; toplumsal, siyasal ve iktisadi paketine kuşkucu bir şekilde bakmayı önermektedir. Bu kuşkunun temel teorik çerçevesi, “ekolojik yıkımın altında yatan toplumsal ilişkilerin niteliğini ve sorunun üstesinden gelmek için sınıfsal mücadelenin önemini görünmez kıldığına yöneliktir” (Erçandarlı, 2023: 37). Çaylı’nın (2020) etik- politik bir mevzi olarak işaret ettiği, Antroposen’in sosyal bilim içindeki farklı kavranışlarının, bunların kendi içerisindeki tarihsel kopuşlarının, sürekliliklerinin izlenmesi; bu kavranışların farklı teorilere yaslanan insan, toplum ve doğa tasarımlarının vurgulanması da elzemdir.

Homojen bir Antroposen fenomeni tahayyül etmemize neden olan; Antroposen izleğindeki eleştirel damarları ve tahayyülleri muğlaklaştırıp; onu toplumun ve politikanın alanının dışında salt teknik bir alan olarak işaretleme tembelliğine¹ karşı uyanık olmak gerekir. Wenzel, bu büyük, yeni, parlak, korkutucu nesnelere -derin geçmiş ve derin geleceğe- duyulan hayranlığın, “zamana, eşitsizliğe ve adalete dair daha *sıradan soruların* gözden kaçma veya unutulma eğiliminde olmasına” dair endişesinde bu durumu dile getirir (2017: 504). Bu endişenin odağında Antroposen tartışmaları ve onunla gelen yeni insan tasarımlarının varlığı bulunur.² “İnsanın küresel düzeyde dönüştürücü etkileri doğrultusunda yeni bir dönemin ufukta belirdiğine işaret ederek, böylesi bir değişim sürecinde etik ve politik dönüşümün nasıl olacağına, insanın geleceği nasıl kuracağına odaklanan yaklaşımların pek çoğu son dönemde İnsan Sonrası başlığı altında tartışılmaktadır” (Çelik, 2019: 145).

Eleştirel İnsan sonrası kuramcılarında Rosi Braidotti (2021) tartışmanın kökeninin doğa (verili olan) ve Kültür (inşa edilmiş olan) arasındaki *yapay* ayırmadan başlatır. İnsan sonrası kavramını, hümanizmin tarihsel ve politik olarak dışarıda bıraktıklarını yeni teknolojik gelişmeler ve toplumsal taleplerle birleştirmenin eleştirel bir zemini olarak kavramsallaştırarak; Soğuk Savaş sonrasında neoliberalizme gittikçe yükselen kuram karşıtlığı, anti-entelektüalizm ve *yeni* takıntısı ile okur (Braidotti, 2016: 12; 2021: 13- 15). Braidotti’nin *retorik*

¹ “Antroposen’e konu olan meselelerin tam olarak neresinin dert edinilmesi gerektiğinin ve bu derdin aslında ne gibi yaklaşımlardan kaynaklandığının tahlilini yapıp, o tahlile göre bir tarihyazımı yapmaya dair emeği vermeye yanaşmayan türden bir tembellik” (Çaylı, 2020: 32).

² Antroposen tartışmalarına yönelik eleştirim, insan-sonrası tasarımların tümünü yekpare bir çerçeveye indirgeme amacı gütmeyiz. Bununla birlikte, söz konusu tasarımlar arasındaki ayrımların, dayandıkları müşterek metodolojik zemin, postmodernizm, dolayısıyla, nihayetinde benzer bir döngüsel yapıya yöneldiğini tespit etmek mümkündür.

sorusu şudur: “Eleştirel düşüncenin kurama inancı, içten içe, gerçekliği değerlendirme ve temsil etme aracı olarak gören toplumsal inşacı bir paradigmaya dayanır. Peki böylesi bir inanç günümüzde geçerli midir?” (Braidotti, 2021: 15). Bu çalışma teorik ve politik olarak bu soruya evet diyen bir noktada durur.

İnsan *sonrası* tartışmalarının, yeni insan öznenin kuruluşunun imkânını mı yoksa onun tabutuna çakılacak son çivileri mi imlediği sorusu³; zamanın, belleğin üretiminin ve alımlanmasının farklı kavrayışlarının gerilimli ilişkilerini içerir. Bu ise, (na)mümkün geleceklere dair iktisadi ve beşerî unsurların gözden geçirilmesi, Antroposen ve bellek çalışmaları arasında yeni bağlantıların tartışılması talebidir. Zaman tarafından koşullanan⁴ tarih, bellek ve siyasete dair meselelerin her biri “tikel zaman ve varlık kavramlarına kök salmış ve onlara yatırım yapan en nihayetinde gelecekteki-adalet olanakları hakkındadır; sömürgecilik tarihlerinin şiddet içeren dolaşıklıklarının (silme ve kaçınma pratikleriyle birlikte) cisimleşmiş tekrar-hatırlama pratiğinin tamamlayıcı bir parçası olarak izlerinin sürülmesidir” (Barad, 2019: 170). Bu iz sürme çabası, etik ve politik hazırlıkların bir bileşkesidir. İnsan sahnesi “hem *antroposun* teknoloji aracılığıyla sahip olduğu güç ve hem de bunun geri kalanlar açısından potansiyel ölümcül sonuçlarıyla gelir” (Çelik, 2019: 148).

Antroposen ve belleğin zorunlu uğraklarından biri teknoloji felsefesi tartışmalarıdır. Teknoloji felsefesi tartışmalarını okurken, Fransız düşünür Bernard Stiegler’in teknik kavrayışı ile karşılaşmam; bu kavrayışın bellek ile ilişkiselliğinin nasıl kurulabileceği ya da toplumsal üretim, dolaşım ve bölüşümün ana şalterlerinin bu tartışmalarda nasıl kristalleştirilebileceği sorusunu doğurdu.⁵ Fikir, Emre Şan’ın *AkbankSanat* felsefe seminerlerinin Kriz ve Kritik II serisinin *Antroposen’den Çıkmak: Bernard Stiegler’in Çağdaş Kriz Analizi* sunuşunu dinlerken

³ Özne tartışması, toplumsal eşitsizlikler ile ekolojik yıkım arasındaki ilişkinin taraflarını ve aktörlerini belirginleştirmeyi amaçlar. Bu yaklaşım, hem analizin üzerinde yükseldiği zemini açığa çıkarır hem de eylem kapasitelerinin konumlanışını görünür kılar. Aksi durumda, bağlamsız ve tarihsiz bir çerçeve, “değişimin gerçek öznesini” görünmez hale getirebilir. Bu durum, “içinde bulunduğumuz ekolojik yıkımı İnsan Çağı’nın bir yansıması olarak tanımlamak ve iklim değişikliğini insan türünün ortaya çıkışının sonucu olarak sunmakla benzer” (Erçandarlı, 2023: 55)

⁴ Barad, bu gerilimin esasen bir zamansallık arayışı olduğunu belirtir. “Yeni materyalizmler”deki “yeni” ironisi ile Kapitalizm’in sürekli “yeni için sürekli eskiyi geride bırakma baskısı” arasındaki paralelliğin rastlantısal olmadığına vurgu yapması oldukça önemlidir (2019: 179).

⁵ Stiegler’i Antroposen ve bellek tartışmaları (özellikle *postmemory* tartışmaları) için önemli kılan noktanın tam da burası olduğunu düşünüyorum. Stiegler’in teknik kavrayışının bellek çalışmaları açısından taşıdığı potansiyel, teknik tartışmasının bilen özne ile bilinen nesne arasındaki yerleşik kabulleri sorgulamaya yöneltmesinden kaynaklanır. Episteme ile teknik arasındaki bu gerilimli hattın, hatırlayan özne ile hatırlanan nesne arasındaki ilişkiyi de analiz etmeye olanak sağlayıp sağlamadığı sorusun peşine düşmek; görüldüğü kadar kolay ve doğrudan olmayan ikilikleri sorgulama imkânı sunarak, alanın yerleşik kabullerinin yeniden değerlendirilmesine zemin oluşturabilir.

olgunlaştı. Teorik pusulası fenomenoloji olan fakat bununla birlikte antropoloji, felsefe (özellikle teknoloji ve zihin felsefesi), sınır bilim, tarih gibi birçok disiplini de kesen tartışmaları çok tabakalı kavramsal açılımlarla yapan Bernard Stiegler, Antroposen kavramı üzerinde çalışan, kolektif belleğe seslendiği ama esasında ekonomi politiğin *yeni* eleştirisiyle konuştuğu çalışmalarıyla (2011; 2012) ve genel proleterleşme ve bellek arasında teknik'in eleştirisinin derinleştirilmesi dolayısıyla kurduğu denklemle (2009; 2011; 2013); soyut ve ticari bir kalem olarak algılanmaya meyilli "standardize edilmiş" bir alanı yeniden tarifleyen bir düşünür. Bu yazı bir Stiegler methiyesi ya da yergisi değil, diğer yandan bir Antroposen kötülemesine davet niteliği de taşıyor. Çalışma, Antroposen tartışmalarının vaatleri ve potansiyel haritaları üzerine; Stiegler'den ilhamla *yeni* çağdaki *yeni* insan tasarımını odağa alan eleştirel bir denemedir.

Teorik dayanağını postyapısalcı bir zeminde kuran Stiegler, doktora danışmanı Jacques Derrida aracılığıyla Marx'ın *hayaletlerine* uzanan bilişsel zamanın endüstrileşmesini temel alan kapitalizm analizini; "kolektif bellek, yasanın gücü ve yaşamın biyopolitik örgütlenmesi arasında kültür, toplum ve teknoloji eleştirisi ile kat ettiği dinamik ilişkiyi, bu ilişkinin bugündeki Batılı endüstriyel toplumların bellek ile kurduğu ilişkiyi sadece betimleme değil, müdahale de bekleyen bellek taleplerine ilişkin açıklamalarının etik-politik zorunluluğu" ile derinleştirir (Abbinnett, 2018: 8; 15). Stiegler (2013), ekolojik kriz ile bilişsel krizi bütünlüklü bir çerçevede kavrayarak onu *insanlığın krizi* ile birleştirmenin yollarını arar.

İlerleyen süreçte Stiegler okumalarımla Antroposen okumalarımın özellikle insan sonrası tartışmalarının, deyim yerindeyse, "tökezlemelerinin" dikkate değer bir paralellik gösterdiğini düşündüm. Stiegler'de bilişsel kapitalizm eleştirisi; ekonomi politiğin çok yönlü kavranışı vardı, teknik eleştirisi nezdinde Batı düşünce tarihinin köken ikilikleri yerinden ediliyordu; bilen- yapan ikiliği felsefi ve zamansal kökleriyle ince ince ayıklanmıştı. "Bunca fırtınadan sonra" gelinen noktada bir tür bakım ekonomisini ve müşterekler siyasetini anımsatan entropi'yi negantropi'ye önceleyen bir düzen önermekteydi (Stiegler, 2018). Antroposen tartışmalarında insan sonrası ve ötesini ele alan hümanizmi, endüstrileşmeyi, geç kapitalizmi farklılıklarıyla kavrayan; eleştirileriyle sınırları zorlayan düşünürler yer alıyordu. Rosi Braidotti beyaz, erkek ve Avrupalı dolayısıyla ırkçı ve sömürgeci hümanizm tarihine odaklanan eleştirel insan sonrası akımıyla, sosyalist feminist bir arka plandan Donna Haraway türler arası bir yoldaşlık önerisiyle, Antroposen literatürüne yönelttikleri derinlikli eleştirileriyle bu tartışmaları zenginleştirmişlerdi. Fakat bu denli iddialı teorik açılımların ve kavramsal yoğunluğun neden somut bir çıkış ya da yönelim üretmediği sorusu cevapsızlığını korumaktaydı; bu soru yazının *Demokles Kılıcı*dır.

Temel savım, tökezlemedeki paralelliğin postmodernizm sathında kristalleştiğidir.⁶ Postmodernizmden dolayı ya da doğrudan beslenmeleri⁷ yalnızca teorik zeminle sınırlı kalmayıp, postmodernizmin “siyasal panoraması olan neoliberalizmin” (Mason, 2020: 106-111; Munck, 2007: 16; Amin, 2016) politik tahayyüllere işleyen sınırlılıklarıyla maluldür. Bu metodolojik tökezleme nasıl aşılabilir? Bellek ve Antroposen’in *yeni* dinamiklerini, metodolojik politik bir hamle olarak, Stiegler aracılığıyla Fenomenoloji ve postmodernizm teorisinin eleştirisini⁸ toplumsal hatta kanalize edebilmek ve böylelikle, Antroposen’i paranteze alan, belleği ise gölge fenomene çeviren postmodernist yaklaşımdan ziyade; onu tarihsel maddecilik ile ele alan bir yaklaşıma ilerleyebilmekle.⁹

Stiegler ile ve Stiegler’e rağmen, teknik (bellek nesnelere ve hatırlama ölçekleri) ve metodolojik (alanın hümanist değerlerinin kavranışı) olmak üzere iki hat çizilecektir. Yazıya temel içeriğini veren bu iki hat; bellek çalışmaları ve Antroposen’in kesişimidir. Bu tartışmanın tamamlayıcı yanı, Kovel’in (2005) işaret ettiği gibi onun bellek çalışmalarının temel zemini olan hakikat imkânıyla (faillik ve sorumluluk) kökensele ilişkisidir. Toplumsalın köken formülasyonu insana dair çeşitlemelerin toplamıdır. Bu doğrultuda, tarihsel ve politik bagajıyla birlikte İnsan kavramı, kavramın metodolojik politik sınırlarının tarihsel maddeci değerlendirmesi bir *somutlama* adımıdır. Soyut ve kurgusal bir İnsan değil, tarihsel

⁶ Postmodernizm, “modernizmin yaşanan anın dağdağasının altında bir iç anlam arayışını terk eder ve tarihsel sürekliliğin ve kolektif belleğin inşa edilmiş bir versiyonu çerçevesinde sonsuz olan için daha geniş bir taban vaaz eder” (Harvey: 1997: 104). Özellikle, bu yazı bağlamında, anlam arayışının terkini, süresizliği/ rastlantısallığı ve inşa/ temsil temalarını ana hatlar olarak alıyorum.

⁷ Bu noktanın açıklığa kavuşturulması, tartışmanın bağlamını belirlemek açısından önem taşır. Yazının ilerleyen kısımlarında ele alınacak İnsan sonrası akım içindeki birçok eleştirel düşünürün düşünsel hattı, 1970’lerin kültürel/söylemsel dönemeç sürecinden sonra sosyal bilimlerde baskın hâle gelen Fransız postyapısalcılığı ve yeni materyalizm yaklaşımlarıyla ilişkilidir. Braidotti, Povinelli ve Haraway’de Foucault’nun *governmentality* kavramının merkezi konumu izlenebilir; ekoloji tartışmaları bağlamında F. Guattari’nin *Üç Ekoloji* (1989) metninin etkileri görülebilir. Martin Arboleda, yeni materyalizm düşüncesinin bu bağlamdaki seyrine benzer bir şekilde dikkat çeker: özellikle kültürel dönemeçten sonra, “yeni materyalist düşünce, Marksist gelenekteki uzun akademik birikimi de içeren sosyal teorisinin insan merkezli yaklaşımını aşma gereğini vurguladı” (2016: 7). O halde soralım: “Ne yapmak için?”

⁸ Post modernizm eleştirisi özellikle bu yazının “İnsanı savunmak” hattı için neden önemli? Acar-Savran postmodernizmin, modernizmi ya da moderniteyi farklılaşmamış, türdeş, yekpare bir bütün olarak oluşturduğunu ve bu bütünü Aydınlanma, Marksizm, Modernizm özdeşliğine dayandığını vurgular (2006: 16). Dolayısıyla postmodernizmin eleştirisi aynı zamanda bu *kutsal üçlemenin* teorik ve politik hattını yeniden düşünme; onu eleştirelliği içinde sahiplenebilme imkânı sunar.

⁹ “Kapitalist üretim tarzının uzun tarihindeki temelini gizlediğini belirtmek gerekiyor. Emisyonlar 1945’ten sonra hızla artmış olsa bile, bu artış kapitalist modernite tarihinin tamamının yapısal bir etkisidir. Özellikle de sanayi devrimi sırasında Marx’ın ‘gerçek kapsama’ dediği şeyin ilk aşamasından bu yana ele alınırsa” (Nathan, 2023). Paranteze almaktan kasıt, hikâyede kapitalizmin gizlenmesidir.

ve bağlamsal, “düşünme ve hatırlama melekelerini yitirmemiş, bütünlüğünü kaybetmemiş” (Arendt, 2016: 92) bir insan. Çünkü insan ortadan kalkınca, “anlatı bedenden ayrılınca, deneyim de anlamdan uzaklaşır” (Sarlo, 2012: 23). Antroposen ve bellek üzerine eleştirel bir düşünüş, bu boşluğu, meselenin nedensel özünü, tartışmaya başlamak için güçlü bir hareket noktasıdır.

Mason (2020: 26), yeni teknolojilerin potansiyelini insan refahını ve esenliğini yükseltecek bir biçimde devreye sokabilmek için geriye, savunulacak insani bir şeylerin kalması gerektiğinden bahseder. Antroposen ve bellek çalışmaları hattı, insani olana ilişkin savunularla kurduğu ilişkiler üzerinden incelenebilir; iki alan belli kısıtlılıklarla ölçeklendirilip koparıldığında, toplumsala dair çok az söz ortaya koyabilir. Bu bütüncüllüğü vurgulamak önemlidir. Üretimin ve hatırlamanın toplumsal yeniden üretim ve hatırlama ile olan *garantisiz* bağı ancak nedenler ve sonuçlar tersine çevrilmeden ortaya konulduğunda, bir bütünlük arz etme imkanına seslenir.

Literatüre bakıldığında, bellek çalışmaları ve Antroposen tartışmaları şu ana soru üzerinden şekillenir: “Antroposen kavramının bellek çalışmaları için temel çıkarımları nelerdir? İnsanların eylemleriyle tanımlanan yeni bir jeolojik çağda yaşamının farkındalığı, bellek nesnelere, hatırlama ölçeklerini ve alanın hümanist temellerini nasıl etkiler?” (Craps, 2017: 500). Craps’ın işaret ettiği soruları *tersine çevirmek* gereklidir. Temel iddia, beklenenin aksine bu ortak hattın, *yeni* olan Antroposen ayağından değil, *eski* olan bellek alanından başlayarak kurulması gerektiğidir. Antroposen ve bellek çalışmaları arasındaki hat, belleğin sadece Antroposen’deki *temsilleri* üzerinden değil, tarihsel ve toplumsal bütünlük hattından çizilmelidir. Amaç, 20. yüzyılın ortalarından beri giderek hızlanan *gerçeğin parçalanışını* ve bunun tüm bellek sürecindeki erozyonunu Antroposen’e *yıkma* değil; bu parçalanışın cemaziyelevvelinin *o büyük boşluğun* resmini çizmektir.

Sarlo, çağdaş bellek anlatılarının, *postmemory* literatürünün güçlü etkisi altında *hatırlanan* ve *hatırlayan* arasındaki boşluğu, “dilbilimsel, söylemsel, öznel ve toplumsal işlemlerle doldurulduğunu; deneyim anlatılarının tipleri ve modelleriyle, hatırlanabilenin alanını kısıtlayan ahlaki ve dinsel ilkelerle, hatıranın yüzeye çıkmasını engelleyen travmalarla, değerlendirmelerle, yol gösteren yargılarla” doldurulduğunu belirtir (2012: 87).¹⁰ Halbuki “söz konusu olan bir boşluktan ziyade faz farkı ve kuramsal, yöntemsel ve ideolojik köprüler sistemidir” (s. 87). Antroposen ve bellek üzerine düşünmek, bu boşluğun bu yüklü

¹⁰ Buradaki temel mesafelenme noktası, yüzyılın parçalanmış bütünlüğünü *postmemory* aracılığıyla *öznel* bir düzleme taşımaya ilişkin tartışmanın, *toplumsal* bir değişimin ögesi olan metodolojik kırılmanın nedeni değil, sonucu olarak ele alınmasına temkinli olmak gerekliliğidir.

köprüler sisteminin tarihsel süreklilik içindeki görünüşleri üzerine düşündürmektedir. Bu düşünmenin ana hattı ise belleği ve insan'ı oluşturan temel tuğlalarla -hakikat, sorumluluk, adalet, eylem, özgürlük- örülebilir.¹¹

Mason, Marx'ın, özgürlüğünün¹² doğuştan bir nitelik değil, toplumsal ve tarihsel bir inşa olduğunu hatırlatarak, neden ancak ve ancak insana dair bir teorinin bizi ana sorunun -bizi taklit edebilen makinelerin verdiği gözdağı- eşliğine getirebileceğine vurgu yapar (2020: 214).¹³ Bu anlamsızlık ikliminde bellek çalışmaları ve Antroposen hattının kurulabilmesi, üretim ve yeniden üretim ilişkisinin bütünlükçü eleştirisiyle değerlendirildiğinde; salt adlandırmadan farklı olarak, eylemliliği/ geleceği imleyen bir çıkış noktasının en büyük gereksinimi olan bir fail/ özne belirginleştirilmesiyle örülebilir. Burada amaç, Antroposen'e Marksizm, özellikle ekolojik Marksizm, sathından gelen eleştirileri kopyalamak değil; bu eleştirilerin *çekirdek itirazlarıyla* güncel diyaloglar başlatabilmektir.

Kapitalizm eleştirisi, Antroposen kavramı ve bellek çalışmaları aksında iki boyutlu işler. İlki, maddi (türsel) “geleceğin imkanıdır”. Bu imkânın varlık sebebi ise insan kavramıdır. Belleğin toplumsal çerçevelerini işaretleyen katmanlı bir analizin temel dinamosu insanı *tahtından eden* bakışın neye karşılık geldiğinin incelenmesidir. Bu bağlamda, insan kavramı, “öncelikle kendisi ve herkes için” yaşamı sembolize eden hümanist bir pozisyon alma olarak var olur. İkinci boyutu ise metodolojik politiktir. Kapitalizm eleştirisi esnetildiğinde ya da dışlandığında, ekoloji tartışmalarından aşına olduğumuz, sistem içi *iyileştirmelerden* oluşan kısa vadeli taktik seçenekler rehberi kalır. Analiz çerçevesi kapitalizmin doğa-insan-toplum üçlemesindeki kökensel uzlaşmazlıkları değil; fosil yakıtlı kapitalizmin mi yoksa eko-kapitalizmin mi daha iyi bir seçenek olduğunun tartışılmasına sabitlenir.¹⁴ Fakat kapitalizmi işaretlemek de kendi başına yeterli değildir. Çalışmanın konumlanmadığı eleştirel hat, Antroposen'in kapitalizm eksenindeki eleştirilerinin, çeşitli teorik damarlardan beslenen yaklaşımların nüanslarını da

¹¹ “Bizi insan yapan şey –insan-olmayandan, gayri-insaniden, alt-insandan, insandan-fazlasından, hiçe sayılanlardan- güya ayrı olmamız değil, ölümlerle, geçmişin ve geleceğin hayaletleriyle ilişkimiz ve onlara karşı sorumluluğumuzdur” (Barad, 2019: 202).

¹² “Marx, insanın özgürlüğünü ‘hakiki bireyselliğini ortaya koyabileceği pozitif güç’ olarak adlandırır. Bu ‘hakiki bireysellik’, güçlerinin ve gereksinimlerinin doruğunda olan insandır; hemcinsleriyle tam anlamıyla ve yoğun bir iş birliği yapan ve tüm doğayı sahiplenen insandır. Özgür etkinlik, bu güçleri karşılayan etkinliktir ve bu nedenle özgürlük, insani güçleri karşılanmış insanın durumudur” (Ollman, 2008: 193). Ayrıca bkz. Silier, (2006); Sayers, (2008).

¹³ “Toplumsal üretimin, yeniden üretimin ve tüketimin köklü bir şekilde yeniden yönlendirilmesini ivedilikle gerektiren de tam olarak insanın ‘öz korunması’ değil midir?” (Rehmann, 2017: 10).

¹⁴ “Piyasa toplumu zenginlik yaratmada inanılmaz derecede başarılı olmuştur. Standart muhakeme yürütülerek ‘niye’ diye soruluyor, ekolojik bütünleşme sağlama konusunda da aynı şekilde niye başarılı olmasın? Ama bu muhakeme, bu sefer lezyonun bizatihi kapitalist üretimden kaynaklandığını fark edemediği için konudan uzaklaşır” (Kovel, 2005: 110).

gözetir. Tarihsel bir yaklaşım için aslolan taktik değil, stratejidir. Bu ikinci politika aksı (ütopya diye de okunabilir), *geleceğin şarkısıdır*.

1. ANTROPOSEN YA DA *TECHNE*'İ “KURTARMAK”

Bellek, bireysel/ toplumsal öğelerin, geniş bir spekturumda yer alan muhtelif ve muhalif bileşimlerinden/ mücadelelerinden oluşan tarihsel somutlar ve soyutlar öbeğidir (Olick, Levy vd., 2020). Bellek ile Antroposen arasındaki literatür, Antroposen'in kültürel teori ve pratikte nasıl inşa edildiği noktasından (Bonneuil ve Fressoz, 2016) ve hangi sosyal sistemlerin buna neden olduğu, etkilerini dağıttığı ve şiddetlendirdiği (Moore, 2015), bu etkilerin (çoklu)tür düşüncesiyle nasıl tanındığı (Alaimo, 2010, 2016; Haraway, 2016; Heise, 2016) ve sömürgecilik sonrası eleştirel coğrafi imgelemlerle haritalanan düzensiz gezegensel dağılımlarına (DeLoughrey, 2014, 2015; DeLoughrey vd. 2015; Nixon, 2011) kadar uzanır (Crownshaw, 2017: 502).

Astrid Erll (2011) bellek çalışmalarında üç ana dönemi işaret eder: ilk dönem, Halbwachs ile başlayan kolektif bellek çalışmaları; ikinci dönem Pierre Nora'nın damgasını vurduğu ulus-devlet merkezli bir kolektif bellek çalışmaları; Üçüncüsü 2000 sonrası küreselleşme ile kesişimselliği, sınırların erimesini imleyen dönem. Şu an içinde bulunduğumuz dönem ise Antroposen ve bellek çalışmaları arasındaki imkanların henüz çok yeni ve taze olduğu Richard Grusin'in (2015), *non-human turn* olarak adlandırdığı kırılmanın¹⁵ dönemi. Tüm bu kırılmalar, insanı *hayranlıkla* sahneye çağırın *modern* spotların yerini onun *aleladeliliğine* odaklanan *postmodern* spotların almasının meselidir.¹⁶ Aşına olduğumuz bütün *post* ekleriyle ya da tekniğin gelişimi ve insan zihninin gerilimiyle ortaya çıkan radikal kırılmalar; artık “insan öznesini kısmen/ tümünden geride bırakma” iddiasının karşısında naif karşı çıkışlar olarak sönmümlenirler. Geçtiğimiz yüzyıllar boyunca sosyal bilim disiplinindeki tüm karşı çıkışlar; dolaylı ya da doğrudan 19. yy. düşüncesine -özellikle ilerleme fikrinin kendisine- yönelik diyalog ya da monologlar olarak ortaya çıktı.¹⁷ Antroposen de bir istisna değil. Aksine “Antroposen'in bu modern projenin kesin bir başarısızlığıyla nitelendirildiğini iddia etmek daha makul görünüyor” (Saito, 2012: 277). Bu noktada şunu sormak gerekir: Bugün popüler bir başkalaşım geçiren Antroposen tartışmalarını bu güçlü

¹⁵ Craps (2017), Erll'in kavramsallaştırmasını, *travelling memory on steroids* olarak dönüştürür. Böylelikle bellek çalışmaları adeta uzay cisimleri gibi galaksi'de süzülürler.

¹⁶ Her şeyin ölçüsünün insan olduğu düşüncesi, insan'ın Çağı, sosyal bilimler disiplini için “yeni” bir bilgi değil; Rönesans ve Aydınlanma köklerine, Akıl ve tekniğin kuracağı “daha iyi” bir dünya düşüncesine- referans verir. Ve fakat bugün Antroposen bu kökleri değil; insan'ı *esneten*, insan sonrası/ ötesi tartışmalarını ve -Akıl ve tekniğin yıkacağı bir dünyayı; tetikte bekleyen kriz ve felaketler silsilesini çağırıyor.

¹⁷ Bkz. Lichtman, (2012); Güney, (2019); Keucheyan, (2016); Chibber, (2022).

post ön eklerinden ayıran bir devamlılık ya da kopuş var mı? Karşımızda bir gramer hilesi mi yoksa gerçekten yeni bir faz mı duruyor?

Alanın dokümantasyonunu farklı kategorilerle açıklayan yaklaşımlar var. Craps, Antroposen tartışmalarının temel bileşenlerini üç yaklaşımla kategorize eder. İlki, insan merkezliliği, tür olarak insanın ve insan dışı faktörlerin eşitsizliğini konu eden hat; ikincisi Kapitolesen kavramıyla (Malm, 2016; Moore 2015), ekolojik kırım ve tüketim açısından kapitalizmin yeri ya da sorumluluğuna - gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelerin krize katkı paylarına- odaklanan hat; üçüncüyse bir insan-ötesi (*transhumanizm*) olarak bilinen Haraway'in (2016) öne çıktığı insan egemenliğinin altının oyulması gerektiğini savunan hat (2017: 499- 500).

Antroposen tartışmalarının insan sonrası temel olarak iki kategoriye ayıran Çelik, ilkinin Rosi Braidotti ve Francesca Ferrando gibi düşünürlerin insan kavramını geliştirmeye odaklandığı "eleştirel insan sonrası" akımına dahil posthümanistler; diğeri ise Ray Kurzweil başta olmak üzere "teknolojik bir süper/ üst insan" kavramına odaklanan transhümanistler olduğunu belirtir (2019: 145-149).¹⁸ Çelik'in kategorileştirmesinde Haraway ise 1980'lerden itibaren "makine-organizma melezlerinden heyecanla yola çıkıp çokça eleştirilere maruz kalan kompostit yaklaşımı yoldaş türler mefhumu ile tartışmaya açmasıyla" (s. 153) bir geçiş dönemi düşünürü olarak pozisyonlandırılır.¹⁹

Çaylı, Kapitolesen'in yani Sermaye Çağının yanında ona akraba bir kavram olarak plastiğe dayalı üretim ve tüketime dikkat çeken Plastisen'i ekler. Diğer yandan ana akımın "seçici körlüğüne" yani ırk, etnisite, toplumsal cinsiyet gibi bir dizi unsuru görünmezleştirilmesine karşı farklı sömürü ve emek biçimlerini de analize dahil eden Plantasyonosen ve coğrafyacı Kathryn Yusoff'un *Ya Bir Milyar Siyah Antroposen(ler) Ya Hiç'te* (2019) *beyaz jeoloji* adını verdiği sömürge ve ırk

¹⁸ Politik hat çabası, literatürün iktisadi ilişkiler ve toplumsal ilişkilerin neresinde yer aldığına göre hizalanır. Burada amaç iki yaklaşımın farklılıklarını görmezden gelmek değildir. Posthümanizmin tartışması hümanizme katkı sağlayabilecek damarlar içermekle beraber, bu ilişkiler ağından bakıldığında betimsel bir kertede salınmaktadır. Transhümanizm ise Abbinnett'in "sermayenin ekonomik ideolojisinde açıkça transhümanist bir yönelimin ortaya çıkışı (yani insan türünün giderek özerkleşen teknolojik ağlara sonsuz bir şekilde uyum sağlayabileceği varsayımı)" uyarısı oldukça önemlidir (2018: 3). Posthümanizm ve transhümanizmin daha derinlikli bir karşılaştırması için bkz. Ferrando, (2019).

¹⁹ Haraway'i kategorize etmedeki güçlük, yalnızca görüşlerinin farklı yorumlanmasından kaynaklanmaz. Haraway'in en bilinen eseri *Siborg Manifestosu*'nun (1985) alt başlığı Bilim, Teknoloji ve Sosyalist Feminizm'dir. Bu nedenle Haraway ve diğer düşünürler, parçası oldukları ve sabit olmayan çeşitli politik, toplumsal ve ideolojik tartışmalarla birlikte kavramlarını şekillendirirler. Burada amaç, bir kavramı tek ve kesin bir konuma yerleştirmekten ziyade, kavramı kendi bütünlüğü içinde ele almanın yöntemsel bir gereklilik oluşturduğunu ortaya koymaktır.

eleştirilerine yer verir (2020: 20- 27). Braidotti buna Ktulusen²⁰, Antrobsen²¹ ve Miz-antoposen²² kavramlarını da ekler (2019: 58). Bu çeşitlilik, hiyerarşik bir çerçeveye düşmeden Antroposen literatürünün beslendiği farklı teorik ve disiplinler-arası akımların serimlenmesine imkân tanır. Mesele kökensel sabit arayışından ziyade tarihsel bağlam içerisindeki metodolojik ve politik tutarlılıktır. Antroposen'in en doğru kategorizasyonu bir kavram fetişizmi, -sen ile biten kavram enflasyonunun fasit dairesiyken; Antroposen'in kökenine ya da adlandırma farklılıklarına ilişkin tartışmaların *işe koşulma* biçimlerine odaklanmak, faile, sorumluluğa ve politik bir tahayyüle içkin tarihsel kategorilerin eleştirel kavrayışlarıyla kesişen imkanlar üretir.

Derek Sayer, tarih-ötesi ve tarihsel kategorilerinin ayrımının netleştirilmesinin Marx'ın eleştirel kavrayışının yüreğinde yattığını, onun kuramsal kavramlara dair perspektifinin en özgün yanı olduğunu belirtir. Buna göre bir kavramı tarihselleştirme ısrarı, Sayer'in "çifte patinaj" adını verdiği bu durum; burjuva bilimsel disiplinlerinin "ekonomi politik kategorileri sistemli olarak konularının tarihsel ve tarih-ötesi boyutlarını, iki misli tarih dışı yollarla birleştirmesi" ve "bu yalın soyutlamaların burjuva topluma tarihsel olarak demirlenmesi ile karartılması" ile oluşur (2012: 173). Bu çifte patinaj, görüngülerin tarihselliğini silen, tarihsel dayanakları eriten ve onların kapitalist toplumdaki bir ilişki olarak somut bir gerçeklik vasfını yitirmesine neden olan kavramsal bir kaymaya işaret eder.

Bu bölümde öncelikle bu kavramsal kaymanın sathına, en "kestirme" haliyle teknik meselesine Stiegler (1998) dolayısıyla odaklanacaktır. Kavrama odaklanmanın amacı, metodoloji tartışmasına giden yol için epistemolojik bir alan açmaktır. Stiegler'in felsefi olarak kurduğu Antroposen eleştirisi ve işaret ettiği *tünelin sonunun* düşünsel evrenini oluşturan J. Derrida ve yapısöküm ekolünden devraldığı "kapalı bir fenomenoloji terimleri" dizinine çıkışının sürecine dikkatle bakmak gereklidir (Stiegler, 2012). Stiegler'in tekniği kavrayışında felsefi tutarlılığın sürekliliğine dair açığa çıkan gerilimlerle, bu kavrayışın metodolojik zeminini oluşturan fenomenoloji geleneğinin içkin sınırları arasındaki yankılanma tarihsel bir tesadüf değildir; Stiegler'in felsefi projesinin *ufkunda* beliren daha temel bir sorunsalın izlerini taşır.

Stiegler için teknik, insanın *ufkudur*. Bu ufkun çizgileri teknik ve ilerleme arasındaki hiyerarşinin ontolojik ve epistemolojik kıstaslarını üç ciltlik kapsamlı eseri *Technics and Time*'in *The Fault of Epimetheus* adını verdiği ilk cildinde

²⁰ Haraway, (2016).

²¹ Parikka, (2015).

²² Clover ve Spahr (2014).

tartışmaya açar. Stiegler'in bu ciltte temel odağı Batı düşünce ve felsefe geleneğine damgasını vuran ve neredeyse hiç değişmediğini iddia ettiği, o kadim episteme ve *tekhne* ayrımıdır.²³ Stiegler için Heidegger'in odağında eleştirel olarak biçimlenen bu hiyerarşinin temel meselesi bugünkü zihin teknolojileri hükümlerine dair bir açıklama ya da çıkış arama motivasyonunda düğümlenir. Stiegler'e göre (1998: 7-10; 2018: 15), Heidegger için modern tekniğin özü, çerçeveleme (*Gestell*) adını verdiği bir gizini-açma meselesidir. Stiegler'e göre invaziv ve saldırgan bir tutumu imleyen bu eylem, tekniğin kendisini mistifiye ederek onu kendinden menkul bir fenomene dönüştürür. Bu anlamda bir çerçeveleme esnek sınırlara ya da seçici bir kapasiteye değil kendisini kendi var oluşuyla damgalayan bir totolojiye dönüşmüş olur (2018: 39). Stiegler bu katılığı bir nebze olsun çözebilmek için J. Derrida dolayısıyla *Platon'un Eczanesi*'ne giderek (Stiegler, 2018: 20; Bishop, 2022: 11); Pharmakon ile zehir- deva oranı ile tekniği Varlığın dünyasından yeryüzüne indirmeyi amaçlar. Epimetheus ve Prometheus mitlerine başvurması da dikkat çekicidir. Teknik ile özdeşleşen Prometheus'un *unutulan* kardeşi Epimetheus'un hikâyede neden arka planda kaldığını ve görünmez olduğunu sorunsallaştırır (1998: 185- 193; 2015: 46).

Technics and Time'in ikinci cildi *Disorientation*'da ise ilk ciltte Epimetheus ve Prometheus²⁴ karşıtlığıyla dikkat çektiği yapay dışsallaştırmaların teknik tarihini modern adımına odaklanır. Tekniğin öncelikle bir üretme olduğunu; insanın belleğiyle kurduğu her ilişkinin teknik dolayısıyla gerçekleştiğinin altını çizer. Stiegler için *bilinçli* hatırlama edimi, insanın, onun *epifilogenetik bellek*²⁵ (1998: 183) adını verdiği insanlaşma sürecinin ana dinamosudur. Bu düşünme zamanla, teknikle, bilgiyle ve bellekle kurduğumuz ilişkinin dinamikleriyle bezenir.²⁶

²³ Bu ayrım *Teknik ve Zaman*'ın ilk cildinde Platon'un *Phaidros Diyalogu*; *Teknik ve Zaman*'ın üçüncü cildinde Descartes ile işaretlenir. Descartes, teknik ile nesnellik arasındaki tarihsel bağı temsil çerçevesinden düşünür, bu düşünüşle Descartes, “bilginin yöntem olarak *mathesis universalis*, aracının da teknik olduğu bir nesnelleştirme yoluyla özneliği doğaya egemen olma gücü olarak inşa eder” (2011: 172). Stiegler için bu ana kırılmadır.

²⁴ Prometheus, Marksizmin teknoloji algılayışına dair bir eleştiriyi imler. “Marx'ın teknoloji açısından tarih felsefesi hakkındaki en yaygın yanlış anlamalardan biri, sınırsız büyümeyi ve endüstriyel gelişmeyi memnuniyetle karşılayan sözde ‘Promethean’ bir dünya görüşünü desteklediğidir” (Arboleda, 2016: 13).

²⁵ “Yaşayan insan için olmazsa olmaz olan epifilogenetik hafıza, cansız bedene kazanmış bir tekniktir. Somatik ve embriyonik arasındaki hermetik ayrım göz önüne alındığında, bir hayvanın epigenetik deneyimi, hayvan öldüğünde tür içinde kaybolurken, yaşam dışındaki araçlarla ilerleyen bir yaşamda, varlığın araçta (nesnede) kayıtlı deneyimi aktarılabilir ve birikimli hale gelir: böylece bir miras olasılığı ortaya çıkar” (Stiegler, 2009: 3).

²⁶ Epifilogenez kavramı oldukça önemli. Roberts'a göre teknik insanın protezidir yani içsel bir kapasite yani bilinç tarafından değil de maddeyle yeni bir protez ilişkisi ile oluşturulur. Dolayısıyla epifilogenez adını verdiği, insanın bu dışsallaşmasını, yani genetik evrimle kopuşunu insan evriminin aslında teknik desteklerinin evrimi olduğu sürecinin başlangıcına işaret etmek için kullanır (2007: 26).

Stiegler'in teknik eleştirisini bellek çalışmalarına ilerleten hat; salt temsil ve soyutluklar toplamından ibaret olmayan; teknolojinin dışsallığı ve insan zihninin yaratımlarının somutlaştırılması arasında kurduğu ilişkiyel bağıdır.

Allen, belleğin ekonomi politik kavranışında, Stiegler'in "insan belleğinin makinelerle dışsallaştırılmasının merkezi sinir sisteminin proleterleşmesine yol açtığı" tespitini önemli bir teorik hamle olarak işaret eder (2016: 373). Stiegler için proleterleşme beden ve teknik ile iç içedir. Stiegler'e göre proleterleşme sadece "alet taşıyan" proletaryayı değil, toplumun bütününe ele geçirir; toplumu (zihinleri ve kültürü) tüketime ve pazarlamaya uyum etrafında kurar (2011: 100; 2018: 84). Tüketicilerin üreticilerle birlikte proleterleşmesi yalnızca beceri bilgisinden değil, yaşam bilgisinden de yoksun kalmayı beraberinde getirirken, Stiegler'e göre kapitalizm, entropi üreten kapalı bir sistem olarak bu proleterleşmenin ve yaşamın otomatize edilmesinin özünü oluşturur; böylece pratik bilgi, yaşama bilgisi ve kuramsal ya da bilimsel bilgi sırasıyla proleterleşir ve bilgi üretme görevi tümüyle teknik nesnelere devredilir (Berkmen, 2022: 417; Öcel, 2022: 430). Kapitalizm, insanın bilgi üretme kapasitesini ve dolayısıyla aktif bir özne olarak akıl ve irade sahibi olmasını sistematik olarak yok eden bir tuzağa döndürür (Stiegler, 2018: 63). Bu, Marx'ın kendisini ve çevresini değiştirebilen, tarih yapan *türsel insanın* ortadan kaldırılması anlamına gelir. *Bildiğini bilen insan* ortadan kalktığında, hatırlamanın ya da unutmamanın muhatapları kimler ya da neler olacaktır?

Stiegler'in teknik ve bellek arasında işaret ettiği *yeni* eleştirinin solduğu evren, insan sonrası tartışmalarında zuhur eder. Sosyal bilim evrenindeki tüm kırılmalar, geçiş ve kopuşlar tüm şiddetlerine ve farklılıklarına rağmen insan evreninde gerçekleşmekteydi. Ve fakat politik ve teorik bagajlarıyla yeni bir insan iddiası, öncesinden daha farklı eyleme ve genişleme eksenleri talep eder. Tartışmanın perdelediği ya da gölgede bıraktığı boyutlara yönelmek, onun dayandığı düşünsel birikimin kristalize olmasına imkân tanır. Burada amaç, "filolojik bir kazıdan ziyade, somut olana müdahale etmenin yollarını aramak ve "doğa mefhumlarının canlandırmak istediğimiz politikayı zayıflatmaması için baştan ele alınmasıdır" (Latour, 2019: 122).²⁷

²⁷ Latour'un işaret ettiği bu politikayı kurmayı ilk adımdan zorlaştıran, müphem bir insanlığa, sabit ve tarihselliğinden arınmış bir insan-doğa ikiliği öneren bu yaklaşım Eray Çaylı tarafından "Antroposen siyaseti" olarak adlandırılıyor. Bu tür bir bakış, "Antroposen'e konu olan meselelere eğilirken odaklanmamız gereken diğer bir dizi toplumsal ve politik düalizmi gölgeleyen ve hatta baskılayarak görünmez hale getirir. Ataerki, ırkçılık, milliyetçilik, sömürgecilik, kapitalizm, emperyalizm, emek karşıtlığı gibi somut siyasi projelerin müellifleri, uygulayıcıları ve savunucuları ile bu projelerin mağdur ettiği toplumsal kesimler ve bu kesimler arasından örgütlenerek söz konusu mağduriyete karşı çıkanların arasındaki yarıma, çatışma, çelişki ve mücadelelere değil, 'insan' ile 'doğa' arasındakilere odaklanmamızı telkin eder" (2020: 62).

İnsan sonrası tartışmaları doğa ile toplumsal ilişkiler arasındaki kadim sınıra göndermede bulunur. Sınırı çizmenin niteliği, *İnsanlığın krizini* nereden kuracağımızın temel zeminidir. Antroposen ve kriz tartışmalarını *belleğin krizi* ile birleştiren ana gövde burasıdır. Bu gövde kendini sarmal bir teknik ve teknoloji tartışmasında örerek derinleşir. Teknik ve teknoloji, “bellek nesnelere ve hatırlama ölçeklerini”, tarihin ve öznenin “krizlerinin” nasıl tanımladığımızı belirleyen ana zemin haline gelir. Emre Şan’a göre, Husserl’in 20. yüzyılda tanımladığı bilimlerin, felsefenin ve kültürün krizleri karşısında fenomenoloji, özünü eleştirel bir tavır olarak “kesinlik” eleştirisinden alır; bu tavır, Husserl ve Heidegger’in modern bilim ve teknik eleştirisinin temelini oluşturur. Şan ayrıca, 21. yüzyılda zihin teknolojilerinin, tıpkı Valéry’nin işaret ettiği gibi, yönetim ve ekonomiyle ilişkili bir problem olduğunu ve bu teknolojilerin hem tarihsel kökeninin hem de günümüzdeki tezahürlerinin açıklığa kavuşturulması gerektiğini vurgular (2022: 107). Stiegler için de teknik tartışması aynı çekirdekten deyim yerindeyse fenomenolojik bir kaleydoskop ile *Epimetheus’un Suçu*’nda (1998) katmanlaşarak devam eder. Yaslandığı felsefe formasyonu ve aldığı ideolojik tutum terminolojisine rengini verir. Hem ekonomi politiğe getirdiği eleştiri (Stiegler, 2012) hem de belleğin endüstriyel çağdaki yeni görünümleri (Stiegler, 2019) hakkındaki argümanları Foucaultcu iktidar teknolojileri kuramının revize bir versiyonu olan *zihin teknolojileri* üzerinde yükselirken; teorisinin ufku ve potansiyeli de bu çerçeve ile şekillenir.

Bellek çalışmalarının temel dinamosunun bir hakikat arayışı, mücadelesi olduğu düşünüldüğünde, *hatırlamayı hatırlayabilen* insan çerçevesinin neresindedir? Stiegler için teknik tartışmasının önemli bir boyutu Heidegger’den yola çıkıp, hakikat meselesinin ahvalini sorgulamasıdır. Heidegger’in çerçevesi, fizik biliminin kendisinde şahika noktasına ulaşmış olan modern karşısında varlığın bastırılmış olmasıdır. “Tanrı’nın *salt causa efficiens*’e indirgenmesinden, *insanoğlumun* kendine yabancılaşmasına kadar. Bu düzenleme hâkim olduğu her yerde her türlü gizini-açma olasılığını dışlar. Böylece, çerçeveleyici teknoloji hegemonyacı bir hal alır ve *hakikat imkânının kendisi* yok olup gider” (Kovel, 2005: 179).

Hakikat imkânın kendisinin yok olması ne anlama gelir? Horkheimer ve Adorno, 1947’de *Aydınlanma’nın Diyalektiği*’nde pozitivism eleştirisini salt bir metodoloji eleştirisi olmanın oldukça ilerisine, bir sistem eleştirisine taşıdılar. Rehmann, “teknolojinin dayattığı basmakalıbın her yerde hazır ve nazırlığını temel alan yeni bir pozitivist- teknokratik ideolojinin etkililiğini ele aldıklarını ve bunu, artık *hakikatten medet ummayan* bir ideoloji olarak” tanımladıklarını vurgular

(2017: 94). Metodoloji eleştirisini, bütüncül bir eleştiriye bağlayan bu hat, bellek çalışmaları için hakikatin ontolojik ve politik varlığının da kurucu öğelerini çizer.²⁸ Bu metodolojik çerçeve kurulmadığında, “davranışın hiçbir özgül içerikle, hiçbir özel görev ve yükümlülükle ilgisi yoktur, düşünce ve hatırlama kapasitesi ya da bu kapasitenin kaybıyla ilgilidir” (Arendt, 2016: 91). Böylece bellek kolektiften çözülüp köksüzleşir. Halbuki toplumsal ilişkiler “Durkheim’ın *toplumsal olguları* gibi sabit şeyler; soyut sosyolojik kategoriler değildir, yaşayan tarihsel öznelerin eylemleridir ve Marx’a göre tarihsel ve toplumsal ilişkileri içerisinde mevcuttur” (Traverso, 2018: 297).

2. METODOLOJİ YA DA “GÜNÜ KURTARMAK”

Bugünü geçmişle ve olası geleceklerle ilişkilendirmenin politik metodolojik seçenekleri nelerdir? Bu bölümde metodolojik ideolojik bir alan açma denemesi planlanmaktadır. Ekonomi politığın, *yeni* ve *eski* tüm eleştirileri; bu eleştirilerin dinamiklerinin serimlenmesi yönetsel hattın ilk damarını oluşturur. Bu kopuşların ve sürekliliklerin Marksizm ile hizalanma denemeleri, çağın politik damarının bir röntgenini sunar. Bu ana damar değiştiğinde, açıklamanın, anlamanın ve eyleminin de imkânları ve sınırları değişmiş olur. Böylelikle Antroposen tartışmalarını bellek çalışmalarına bağlayan hat bir betimsellik üzerinden değil toplumsal maddi üretim ilişkilerini gözetten tarihsel bir perspektif üzerinden kurulabilir. Bu da bize klasik Marksist denklemi tersine çeviren, “maddi pratikleri birer neden olmaktan çok birer sonuç gibi, fikirleri ise yansıl olmaktan çok oluşturucu gibi ele alan” (Blackledge, 2017: 29) tutuma karşı pozisyon alma fırsatı sunar.

Metodoloji sorunu, Marksizm hattında bir hizalanma kertesini olarak ekonomi politik meselesinin²⁹ sınırlarının nasıl ve nereden çizileceği; ufuktaki felaket senaryolarına karşı duracak özne ya da öznelerin kim olduğu ya da olabileceği sorusunun altını çizer. Metodoloji tartışması sadece bir yordam ve yöntem tartışmasından fazlasına, sorumluluk ve eylemin belirsiz seslenişini netleştirmeye yönelik bir formülasyona seslenir. Lukacs, toplumsal gerçekliğe dair

²⁸ “Bilimler ve pozitivism yaşamın ve hakikatin şeyleşmesine dayanır. Olgu kavramı bunun mükemmel bir açıklamasıdır; verili bir kategori içinde bütün deneyim nesnelere için model olan meta mübadelesinin soyut nesnesini düşünmeyi sağlar. Eleştirel düşünümse, olguların ve olgu kavramının tarihsel gelişimini evrimi içinde, yani göreceliliği içinde anlamak ister. Pozitivism, pozitivist teorinin aşılması ufku olmak yerine eleştiri nesnesi yapması gereken ticari kültürün buyruklarına uygun olarak, zekayı malzemelerin örgütlenmesi için gereken işlevlere indirger” (Spurk, 2008: 109).

²⁹ Burada ekonomi politik “meselesinden” kasıt, yöntemin ideoloji ile olan köken bağlantısının deşifre edilmesidir. Kapitalizm eleştirisi yapılmadan, metodoloji konuşmak, sadece nicel yığın “analiz” gibi görünen büyülü formülasyonlarla yeniden ifade edilmesi anlamına gelir. Bkz. Wood (2008).

can alıcı sorular söz konusu olduğunda her metodolojinin alamet-i farikasını ifşa eden bir hamlesi olduğunu vurgular. Örneğin fenomenologların topu hemen bilgi kuramının temel sorunlarına doğru kaydırıldığını belirtir: “Kuramsal tedirginliklerini hafifletmek için de fenomenolojik yöntemin esasının, yönelimsel nesnenin gerçekliği sorununu *paranteze almaya* dayandığını belirtiyorlar. Bu yöntemin titiz bir şekilde uygulanmasından anladığımız kadarıyla, gerçekliğin bilgisine ulaşmak fenomenolojinin düpedüz uzağında kalan bir konudur” (2020: 61). Paranteze alma, metodolojinin belirleyici unsuru ve kriz tanımlamasının da içkin bir ögesidir. Bir olağan dışılığı tanımlamak için öncelikle sorulması gereken, *olağan nedir* sorusunda metodolojinin perspektifinin sınırları devreye girer.

Önceki bölümdeki teknik ve bellek nesnelere bağlamında tartışma Stiegler’in teorik ilhamı açısından Husserl’in işaret ettiği üç kriz tanımlamaktaydı. Saad-Filho ise krizi mübadelenin ve toplumsal yeniden üretimin dinamiklerini yeniden değiştiren bir birikim sistemi krizi olarak ele alır. Birikim sistemi, “kapitalist üretim biçiminin özgül tarihsel koşullarda aldığı konfigürasyon ya da somut yapılanmalardır -yeni üretim teknolojileri, mübadele, dağıtım ve çalışma örüntüleri; yeni toplumsal yapılar, ideolojiler ve siyasal temsil süreçleri vd.-” (2022: 25). Burada vurgulanmak istenen salt bir *yorum farkı* değildir; metodolojiler salt bilginin değil bu bilgi ile ne yapılacağına -eylem repertuarının- da altını çizerler. Karşımızda *iki farklı dünya, iki farklı eylem kapasitesi* durmaktadır. Stiegler, *farmakolojik dönüşümü* bilginin yeniden iktisabı, yeni psişik ve kolektif bireyleşme süreçlerinin inşası, iyileştirici reçetelerin oluşturulması ve Antroposen’den çıkışla ilişkilendirir; tekniğin farmakolojik doğası, bu bağlamda, onun iyileştirici potansiyelinin vurgulanmasına imkân tanır. Bu dönüşümün nasıl gerçekleştirileceği sorusu ise, Antroposen’in entropik karakterini azaltarak katkı ekonomisine yönelen, ihtimam pratiklerinin merkezî bir konum kazandığı ve yeni episteme ile bilgi formlarının teşekkül ettiği *Negantroposen*³⁰ tasavvuruyla yanıtlanmaktadır (Berkmen, 2022: 418–419). Peki, *Negantroposen* nasıl “gelecek”, henüz bil(e)miyoruz.³¹ Esasında Stiegler cevabı, imtina ile de olsa, işaret eder: “gerçekten de economicilik belli korkuları çağırırsa da politik ekonomi eleştirisinin yokluğu da bugün başka korkuları hazırlamakta ve yeni kuşakları

³⁰ Stiegler negentropi’yi entropi’nin bir panzehiri olarak; Entropi’nin kaynaklık ettiği tüm insanlık tarihinin sorunlarına karşı performatif bir yanıt olarak işaret eder. “Negantroposen’e girmek, epistēmē ile tekhnē arasındaki ilişkilerin, ikincisinin farmakolojik bir anlayışı temelinde yeniden tanımlanmasını ve tekhnē’nin endüstriyel teknolojiye dönüşümünün yeniden tanımlanmasını gerektirecektir” (Stiegler, 2018: 141).

³¹ Sorunun ısrarı, ona kesin bir cevabı olan başka bir metodolojinin *Ortodoks* ısrarı anlamına gelmez. Isrardaki amaç, kesin reçeteler beklentisi ya da varlığı değil; toplumsal analizin herhangi bir düzeyde bir “çıktısı” bir yana kendisinin varlığının ve gerekliliğin “silinmiş” olmasına dikkat çekmektir. Büyük anlatıların çöküşünün metodolojik karşılığı herhangi bir çıkış imkanının reçete edilmemesinin kendisinin makbul olduğu bir düşünsel ufku işaret eder.

savunmasız bırakmaktadır” (2012: 31). Bu iki korkunun ne olduğuna ve de denkliklerine yakından bakmak gereklidir. Buradaki savunmasızlık, “nesnelere, özellikle de teknolojik nesnelere giderek daha fazla özerklik kazandırılan; bellek ve algı da dahil olmak üzere bir zamanlar insanın elinde olan roller üstlendikleri” (Ezra, 2014: 85) bir zamanda daha da yakıcı bir mesele haline gelir. Stiegler’in işaret ettiği, *paranteze alınması gereken* korku *ideolojiktir*. Ekonomik determinizm *hayaleti* kendisini başka bir çağda daha fütüristik bir biçimde yeniden sahneleme şansı bulur. Doğa, insan ve toplum üçgenindeki kritik rolü, onun görmezden gelinmesini imkânsız kılarken, “hakkının teslim edilmesini” de gerçekleştiremez.

Bugün, modern endüstri toplumunun krizi ya da yıkımı, ontoloji ve epistemoloji arasındaki bir terimler ve betimler mücadelesinden ziyade kendisini metodolojide serimleyen ideolojik bir müdahalenin varlığına muhtaçtır. Bu kabul, elimizdeki fotoğrafın, “öncelikle ampirik temsillerle ilgili bir mesele olduğunu reddetmek, onun nasıl işlediği ve nasıl değiştirilebileceğine dair materyalist bir kuramla el ele gider” (Eagleton, 2005: 58). Sermaye eleştirisi, bu hattın kurucu zemindir. Sermaye, “özünde emeğin hapsedilmesi ve insanın yeteneklerinin (ekolojik açıdan sağlıklı bir toplumda sonuna kadar ve özgürce geliştirilmesi gereken yeteneklerin) budanmasıdır. Bu nedenle, mevcut ekopolitikaların hepsi emeği, yani dönüştürme gücümüzü özgürleştirmeyi başarıp başaramadıklarına bakılarak değerlendirilmelidir” (Kovel, 2005: 27). O halde şu soruyu sormak gerekir: Bu yakıcı meselenin kaynağı ve sınırı ne olabilir? Bu, Antroposen tartışmaları ve girişte bu bölümün temel zemini olarak belirtilen, Antroposen ve bellek literatürünün kök bağlantısı olarak işaret edilen alanın hümanist temellerinin gözden geçirilmesi ile kurulan temel bağlantıdır. Hümanizm projesinin *kalıntılarının* postmodernizme rağmen yeniden doğmasının gerekliliği de buradan kurulmalıdır.³² Burada hümanizm kültürel bir eleştirinin ötesinde insan emeğini de kapsayan ekonomi politik bir zemine genişleyen kapitalizm analizini organik bir bileşen olarak barındırır.³³ Saito, emeğin doğadan “ayrılması”nı politik ekonominin konusu haline getiren ögenin onun salt kapitalist üretim tarzının özgüllüğü olması değil aynı zamanda insan doğa etkileşiminde ciddi pratik sonuçlar doğurması olduğunun altını çizer (2017: 290). Böylelikle, emek gücünün sömürü ile doğal kaynakların yağmalanmasının madalyonun iki tarafı olduğu gösterilir.

³² Yeni materyalizm ile “onun öz kardeşi olan posthümanizmin” (Malm, 2018: 82) antihümanist keşişim noktası, insan ile insan-olmayan arasındaki sınırın inceltilmesine odaklanır. Bu yönelim, insanı diğer canlıları da kapsayan genişletilmiş bir ekoloji tartışmasından ziyade, onun sermaye dinamikleri karşısında daha kırılğan hale gelen konumunu pekiştirir.

³³ Bkz. “Sosyalizm ve ‘Evrensel İnsan Değerleri’”(Wood, 2006: 225-241).

Paul Mason, 20. yüzyılın sonundan itibaren, hümanizm karşıtlığının aynı anda birçok cepheden yükselişe geçtiğini belirtir. İlk “tehdit”, teknolojiden -yapay zekâ ve biyomühendislik- gelir; ikincisi sinirbilim ve bilişim kuramında kaydedilen ilerlemeler -insanın bir DNA programlaması biyolojik bir makine olduğu-; üçüncüsü ise çıplak bir demografik bir gerçek olan artan nüfustan (2020: 29). Bu fotoğrafı çektikten sonra, temel hedefi netleştirir: “21. yüzyıl başında, insanın seçimine ve özgürlüğüne yöneltilen saldırılar tek bir projede birleşiyor: teknolojik güç ve yetkiyle donatılmış antihümanizm” (s. 214). Mason’un çizdiği bu saldırı haritasından çıkış ya da direniş imkânları neler olabilir? Balibar (2014), Marksizm’in “ilerleme” anlayışının bir tür *antropolojik iyimserlik* taşıdığını hatırlatır. Marcuse, Marksizm’in tüm modern ideolojiler gibi, *daha iyi bir dünya* talebinde bulunduğunu belirtir ve bunun “diyalektik Marksizm’in Alman idealizmi mirasçılığının bir geleneği olarak” sahiplenmesi gerektiğini ekler (1998: 66). Marcuse’nin işaret ettiği noktayı bir adım daha ileri taşımak için nasıl bir yol izlenmelidir? Buradaki temel vurgu, bir zaman kaymasından ziyade praksis geleneğinin kendisine sahip çıkma meselesidir. Hatırlama ve unutma dinamikleri, bu dinamikler arasındaki ilişkilerinin değişen ve dönüşen zemini ne denli uç noktalara götürülürse götürülsün, Marcuse’nin dikkat çektiği o “iyimser” bakışa yaslanmaktadır. Bu bakış insan doğasına dair naif bir tutumdan ziyade teorik ve politik bir tavrıdır.

insanın doğa ile kurduğu ilişki, onun tarihsel ve toplumsal gelişiminin salt “zaferlerle” dolu bir hikayesi değil, Marksist ekoloji literatürünün işaret ettiği gibi, doğanın ontolojik önceliğinin insan emeğinin dönüşümünün oluşturduğu derinlikli ve çok boyutlu mücadelelerin tarihine denk düşer. Hem doğanın hem insan emeğinin toplumsal niteliği kavranmadan, sermaye³⁴ birikiminin değişen ve dönüşen dinamikleri bütünlüklü bir şekilde kavranamaz. Erçandarlı’nın da işaret ettiği gibi, “Marx’ın doğanın dönüşümünü, doğanın üretimi ile aynı kefeye koymaktan³⁵ neden kaçındığını anlamak, Marx’ın materyalizmini anlamının anahtarlarından biridir” (2023: 47). Bu anahtarın açtığı kapı ise metodolojidir. Bu sebeple, tarihsel maddeci bir yöntemle Antroposen- kapitalizm ilişkisini deşifre etmek, yabancılaşmanın yeni tezahürlerini formüle etmek, aktif bir öznenin insanın savunusu anlamına gelir. Bu bağlamda, belirsizleşen, soyut bir insanlığa

³⁴ “Sermayenin, sadece ekonomik bir düzenleme olmak şöyle dursun, insanla doğa arasında çok eskiden beri var olan ve ‘doğa üzerindeki tahakküm’ kavramında ifade bulan bir lezyonun had safhaya ulaşmış hali olduğunu söyleyebilir, sermayenin bir dizi kurumdan ibaret olmadığı, başlı başına bir varlık biçimidir” (Kovel, 2005: 26).

³⁵ Burada, doğanın toplumsal ilişkiler aracılığıyla mı yoksa kendi başına ayrı bir maddi gerçeklik mi olduğu tartışmalarına da değinilir. Fakat bu tartışmalar makalenin odağının dışında kalmaktadır. Alıntıda amaç, toplum ve doğa ilişkisinin özü tartışması değil; bu ilişkinin kapitalizm çerçevesinde ele alındığında, çubuğun hangi yöne ve hangi amaçla kırılacağı; özne tartışmalarına vereceği yöndür.

yıkılan sorumluluğun, sermaye ve iktidar ağlarını da hesaba katarak “pay edilmesi” gereklidir. J. Moore (2015), küresel yıkımın ağırlık noktasını *anthropo*’dan *kapital*’e kaydırarak bu fotoğrafı belirginleştirmeye çalışır. Fakat mesele salt bir *adlandırma/yorum farkı* değildir.³⁶

Naomi Klein *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*’nde (2007) felaket kapitalizminden bahseder; E. M. Wood, *Sermaye İmparatorluğu*’nda (2003) Evrensel Kapitalizm ve onun sonu olmayan savaş ideolojisine vurgu yapar. Buradaki fark *adlandırmada* değildir. Klein, postmodern bir perspektiften küreselleşme ve küresel yerel mücadeleler vurgusu yaparken Wood, tarihsel maddeci bir perspektiften meselenin özünü kapitalizm ve emek çelişkisi üzerinden kurar (bkz. Wood, 2008). Fark *adlandırmada* değil, metodolojidedir. Bir tür olarak insan düşüncesi ile belirli tarihsel ve toplumsal çerçeveler içerisinde eyleyen insan düşüncesinin somut çıktıları ve *acil durum planları* arasında bir uçurum vardır. “Somut, tarihsel ve toplumsal insan kavramını ortaya koyabilmek için, önce iktisadi kategorilerin tam anlamıyla ‘varoluş biçimleri’ ve ‘varlığın belirlenimleri’ olduğunu (Marx) anlamak gerekir” (Lukacs, 2020: 122).

Antroposen tartışmalarının antihümanizme, modernizmin kazanımlarına karşı açılmış cepheleden biri olmaya savrulmaması için gerekli olan dikkat salt teorik bir müdahaleden, bir *adlandırma farklılığından* ziyade tarihsel maddeci bir kavrayışı gerektirir.³⁷ Postmodernizm, modernizmi “çoktan kaybetmiş eski bir dünyaya ait” fikrinsel ve ideolojik büyük anlatıları, iddiaları nedeniyle “yıkarken”; Antihümanizm ise, modernizmi ilerlemecilik düşüncesinin fikrinsel değil, bizatihi

³⁶ Mesele yalnızca kapitalizmi işaret etmek değildir; çünkü bu tek başına çözüm sunmaz. Moore’a göre, “insanlar doğayı oluşturuyor ve doğa da insanları ve onların toplumsal birlikliklerini şekillendiriyorsa, kapitalizmi iktidar dinamikleri, sermaye birikimi ve doğa arasındaki ilişkiyi diyalektik bir bütünlük içinde düşünmek gerekir” (akt. Erçandarlı, 2021: 102). Bu yaklaşımın altını çizerken Malm (2018), ekolojik krizin kaynağını insanın yaratıcılığına tarihsiz bir biçimde atfetmenin sorunlu olduğuna dikkat çeker. Arboleda (2016) ise Moore’un kapitalizmi yalnızca bir toplumsal sistem olarak değil, aynı zamanda çevresel bir tarih olarak kavra girişimine mesafeyle yaklaşır. Saito’nun (2017: 280) vurguladığı üzere, asıl sorun, kapitalist üretim ilişkilerinin çevresel krizle tarihsel olarak nasıl bağlantılandığını eleştirel biçimde incelemekte yatar. Dolayısıyla mesele, kapitalizmi yalnızca *adlandırmak* değil, onu hangi teorik çerçevelerle ve hangi ilişkisellikler üzerinden kavramsallaştırdığımızdır.

³⁷ Anti-hümanizm yekpare bir bütün değildir. Braidotti anti-hümanist duruşunu şöyle açıklar: “Avrupamerkezci özü ve emperyalist eğilimleriyle hümanizmin tarihi düşüşü mefhumunu bunca keyifle karşılamamın esas nedenleri siyaset ve felsefedir” (2021: 29). Bu vurgunun teorik bir doğruluğu olsa da hümanizmin modernist mirasının açığa çıkmasına rağmen toplumsal koşullarda neden köklü bir değişim yaşanmadığı sorusu gündemde kalır. Hümanizmin modernist günahları - nihayet- ifşa olduğu halde neden hiçbir şey değişmiyor? Çünkü her birimizin bu işten ne kadar “alacaklı” olduğunu ortaya dökmemiz ile o alacağımızı “tahsil etmemiz” arasında kurulması mecburi bir toplumsal mücadele alanı yokluğunu sürdürüyor. Bu durum, bireylerin hümanizmin tarihsel mirasıyla nasıl bir ilişkide olduklarını ortaya koymaları ile bu ilişkinin maddi ve siyasal bir dönüşüm alanına taşınması arasındaki kopuklukla ilgilidir. Bkz. Wood (2006).

somut, fiziksel olarak -Sanayi Devriminden başlatarak- yarattığı ekolojik yıkım ve felaketlerin başlangıcı olarak işaret ederek, bu “yıkımı” pekiştirir. Postmodernizmin, naiflik olarak nitelendirdiği “daha iyi bir dünya” düşüncesi; Antroposen tartışmalarıyla salt düşünsel değil fiziksel olarak da ortadan kalkar.

Modernizmin lokomotifi olan ilerlemecilik fikrinin postmodernizmde “insanın kötücüllüğü” ile eşlenmesi hem sosyal bilim hem de bellek literatürü için yeni bir bilgi değil (bkz. Bauman, 2016). Modernizm ve Antroposen arasındaki ilişkiyi “geçmişe dönük çarpıtarak sabitlemek” ise oldukça yeni ve çarpıcı bir bilgi. Crownshaw da bu hususun altını çizer: “Güvenlik, refah, özgürlük ve doğanın araçsallaştırılması ve onun belirleyicilerinden özgürleşme fikirlerinin yükselişi ve yaygınlığı tarafından özümsemi. Bu tür özgürlükler, bir karbon ekonomisinin geliştirilmesine ve onu destekleyen modernitenin ilerlemesinin fosil yakıtlı fikirlerine dayanıyordu” (2017: 501). Fosil yakıtlar ve modernite kazanımları arasında kurulan bu denklemde analiz, daha *yenilenebilir* yakıtlar kertesine düşürülür, tüm teorik ufuk bir sistem içi düzenlemelerin potansiyeli içerisinde hedeften şaşırılıp, eritilir. Diğer yandan bu bilginin, insanı özcü bir kavrayışla, salt varlığıyla gezegenin düşmanı olduğu fikrine evrilmesi düşünülmesi gereken bir husus olarak not edilmelidir. Rehmann, “*insan* denilen *içi boş ifadeyi* kullanarak hiç azalmamış toplumsal güç ayrımlarını gizleyen ve böylelikle insanın toplumuyla ilişkisini çarpıttığı kadar, insan kavramında düşünülen şeyin içeriğini de çarpıtan ideolojinin” hedef alınması gerektiğini belirtir (2017: 104). Bu ideoloji, “siyasal faaliyetin krizini bir erdem haline getiren” (Malm, 2018: 146) postmodernist gelenektir.

Postmodernizm’de *aksayan* nedir? Hatırlayalım, Stiegler’in bellek tartışmasında zenginleştirici nokta onun dışsallığına tarihsel bir vurgu yapması; içselleştirilmesinin yollarını teknik ve kolektif ile dolayımılmasıydı (2013: 70). Teknik nasıl sonradan belli gelişmelerle *protez* hale gelmişse; aynı koşut bellek için de geçerlidir. İnsanın dış dünyayla ilişkisinin dinamiklerini yeniden ele almak anlamına gelen bu yaklaşıma göre “bu daha geniş maddi alan, insani yeteneklerimizi geliştirmek için kullandığımız protez nesnelere içerir. Stiegler’in ifadesiyle, “protez, insan vücudunun yalnızca bir uzantısı değil, bizzat bu beden *insan* olarak yapısıdır” ve onun teknik olarak kavramsallaştırdığı şeyi belirleyen dışsallaştırma, “yaşamın, yaşamdan başka yollarla peşinde koşulması”dır (akt. Ezra, 2014: 381). Ancak bu ontolojik çerçeve, tekniğin *pharmakon* niteliğini –hem kurucu hem de yıkıcı oluşunu– görünmez kılma tehlikesini taşır ve fenomenolojik geleneğe yaslanmasına rağmen, tekniğin toplumsal, politik ve etik boyutlarını yeterince hesaba katmayan bir indirgemeciliğe kapı aralayabilir. Stiegler, yaşamın peşinde koşmayı, onu zenginleştirip bütünleştirecek bir yol olarak sunar fakat

fotoğraf bize “ölümün peşinden ölümlerden ölüm beğenerek koşmanın” ihtimallerini sunar.

Stiegler, belleğin bileşenlerinin ve dinamiklerinin gelişen ve dönüşen teknik araçları karşısında çağdaş tezahürlerini kavramak için heyecan verici fakat kat edebilmek için oldukça tartışmalı argümanlara sahip bir düşünür. Bunun temel sebebi, ekonomi politığe rağmen ekonomi politığe yeni bir eleştiri getirme iddiasında saklıdır. Stiegler’i bellek literatürü ile konuşturmak, birlikte okumak isteyen bir araştırmacının beklentisi, ekonomi politik ve bellek arasında kurulmasını beklediği somut hatlardan ziyade “hatırlamayı” bir öze dönüş olarak tarifleyen bir tür ihtimam teorisi ile muhatap olur. Bu “beklenmeyen karşılaşmanın” sebebi nedir? Stiegler için yapısöküm bir eleştiridir, yapısökümü değerli kılan da budur. Fakat diğer yandan, “yapısöküm kendi eleştiri eleştirisini eleştirememiştir... Yapısöküm, bir zıtlıklar sistemi üzerine kurulmayan ve tarihsel oluşumu metafiziğe dayanmayan bir eleştirinin nasıl olması gerektiğini açıklığa kavuşturamamıştır” (Stiegler, 2012: 28). Bu “başarısızlığın” nedeni nedir?

Rehmann, Genç Marx’ın *Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı*’da “kendi konusuyla kavga eden *vülger, dogmatik* eleştiriyle, eleştiriye ve mevcut haliyle bir görüngünün çelişkilerini göstermekle kalmayıp, aynı zamanda onları açıklayan... onların kökenini, gerekliliğini kavrayan hakiki felsefi eleştiri” ayrımını hatırlatır. Marx’ın ekonomi politığın eleştirisinde geliştirdiği türden bir yöntem, “bir görüngünün dışarıdan reddedilmesinden çok, ortaya çıkışının ve içsel bileşiminin tarihsel- eleştirel yeniden inşası anlamına gelir” (2015: 17). Bu perspektiften bakıldığında “başarısızlık”, yalnızca metodolojiler arasındaki bir yarış değil; daha temelde, analitik araçların geliştirilmesindeki yetersizlikte ve bu araçların özü ile görüngüyü karşıtlık içinde kavrayıp dönüştürme kapasitesini ihmal eden metodolojik körlükte saklıdır. Böyle bir körlük, yalnızca teorik açıklamaların sınırlarını değil, aynı zamanda hangi olguların görünür ya da görünmez kılındığını da belirler; dolayısıyla metodolojik tercih, nötr bir araçtan ziyade eleştirel bir tutumun veya eksikliğinin ifadesine dönüşür. Metodoloji, yalnızca araştırma tekniklerinin toplamı değil; hangi referansları nereden devşirdiğimizi ve bunları hangi amaçlarla seferber ettiğimizi görünür kılan, dolayısıyla teorik olduğu kadar politik bir yönelim de taşıyan temel bir haznedir.

Düşüncelerinin ardında, felsefecileri yönetici yapma, bu arada sıradan insanları, sınıf ilişkilerini soyut ilkeler halinde sıkıştıran, bunu yaparken de bu ilkeleri propaganda aracılığıyla gizemli hale getiren güçlü bir devlete tabi kılma itkilerinin bulunduğunu fark edebilecek kadar iyi tanıyoruz. Benzer bir şekilde O halde, nerede salt gerçekliğin üzerinde ‘yüksek bir gerçeklik’ koyutlanıyorsa, bunu yapan düşünürün aklının bir köşesinde,

kendisinin (söylemek bile gereksiz) yöneticilerin tarafında olduğu bir sınıf sistemi kurma niyeti bulunduğunu düşünebiliriz. Bu Platon için de geçerlidir, yakın zamanlarda da geliştirdiği ontolojiyi, açıkça ortada olan Nazizm'inden ayıramayacağımız (daha da önemlisi, ayırmamız gereken) ünlü Martin Heidegger için de (Kovel, 2005: 177).

Kovel'in bu yazdıkları ya da bu makalenin yazarının bu sözleri alıntılama motivasyonu düşünürler ve ilhamları arasında ne bir doğrudanlık kurmak ne de bu bağlantıları küçümsemektir. Teoriyi kurarken getirdiğimiz tüm tarihsel teorik mirasın çerçevesi ve alet çantası belirli bir pozisyon almanın yazıda ve elbette politikadaki yansımalarına denk gelir. Bu bir eksikliğe değil, bilinçli bir teorik tercihe karşılık gelir. “Ancak, insanın özünden yöntemsel bir kesinlikle, bütün tarihsel ve toplumsal unsurlar, insan yaşamının bütün iktisadi temelleri, ‘gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimi’ (Engels); insan ile doğa arasındaki bütün toplumsal ilişkiler (insan toplumunun şu ya da bu tarihsel döneminin somut iktisadi yapısında ifadesini bulan ilişkilerdir bunlar) elendiğinde; bütün bunlar elendiği zaman, yapılabilecek tek şey, şuraya buraya deneysel ve inorganik eklentilerden öteye geçemeyecek birtakım eklemeler ilişktirmektir” (Lukacs, 2020: 121). Tekniğin ve teknolojinin fırtınasında insanın belleğinin ve hakikatinin savunulması için Lukacs'ın işaret ettiği savruk ve bağlamsız eklemeler dizininin azade olabilmek için gereken, doğa'nın ve insanın içkin tarihselliğini ısrarla vurgulayan bir mevziyi yeniden ve yeniden işaretleme görevidir: Doğanın ve insanın tarihselliğini, onu değişmez bir doğa olarak sabitleyen kapitalizme bağlı özgül araçsal bir rasyonellik ile hızlıca eşleyen ve sabitleyen metodolojinin eleştirisini örgütleyebilmek.³⁸

“Doğa tarihin bir parçasıdır, tarihin nesnesidir; bu yüzden, “doğanın özgürleşmesi” teknoloji öncesine dönüş anlamına gelemmez, insanı ve doğayı, sömürünün hizmetindeki bilim ve teknolojinin yıkıcı kötü kullanımından kurtarmak için teknolojik uygarlığın başarılarının kullanımını geliştirmek anlamına gelir” (Marcuse, 1998: 57).³⁹ Diğer yandan bu “ihtimam”, *yeni* ve heyecan yaratan bir tartışmanın sadece vaat ve potansiyellerine değil; karanlıkta bıraktıklarına ya da görünmez hale getirdiklerine de bakabilmenin gereğidir.

³⁸ Bu bakış doğa'nın “değerine” odaklanır; bu değere yönelik itirazlar etik ve ekolojik yaklaşımlar açısından elzem bir tartışma alanı açar ve bu tartışmalar belirli bir bütünlük içinde konumlanabilir. Sömürgecilik, ırkçılık, ulus devletleşme ve endüstrileşme tarihinden azade değildir. Antroposen literatüründe Coğrafyacı Kathryn Yusoff'un Siyah Antroposen(ler) kavramından bahsedilmişti. Yusoff aynı zamanda “coğrafyayı hafriyatçılık (extractivism) perspektifinden değerlendiren, bedenleri ve coğrafyayı sayısallaştırarak sömürecek birer malzeme ve enerji kaynağına çeviren bakışın eleştirisini yapar” (Çaylı, 2020: 50- 51). De Massol'a göre Yusoff'un bu perspektifi “beyaz insan öznenin evrenselciliğine, ırksallaştırılmış hafriyatçı tarih ve coğrafyalara karşı çıkmak” demektir (2023: 244).

³⁹ Bkz. Stevenson, (2020).

Metodoloji bize bu hedef netliğini sunar. Mason postmodernizmin nasıl çok katmanlı işlediğini serimler: “Aydınlanma sona erdiği için doğrulanabilir hakikat çağı sona erer. Algıladığımız her şey zihinlerimizin birer yansımasıdır, bu zihinler parça parça olup ufalanır haklara ve etkenliğe sahip tekil bir insan benliği yok edilir. Özgürleşme yolunda insanlığa yol gösterecek ‘büyük anlatılar’ ancak gaz odalarına ve gulaglara götürebilir... Dünyayı bilme ve değiştirme yeteneğine sahip bir insan olmayınca, dünyanın kendisi bilinemez olup çıkar... sadece incelenebilen bir göstergeler keşmekeşi” (2020: 254).

3. SONUÇ YA DA “BELLEĞİ KURTARMAK”

Traverso’ya göre günümüz krizi üç katmanlıdır: “Marksizmin yaşadığı kuramsal kriz, devrimci projemizin girdiği stratejik kriz ve evrensel özgürleşme öznesinin içinde bulunduğu toplumsal kriz.” (2018: 301). Bu üç krizin eksen noktası özne’ye ve toplumsal eyleme yönelik temel bir hat olarak insan savunusudur. “İnsanı kurtarmak” bellek için, yalnızca geçmişin korunmasıyla ilgili değildir; insanın bugüne ve geleceğe dair eyleme kapasitesini mümkün kılan toplumsal ilişkiselliklerini de sorgulamak demektir. Antroposen tartışmalarında belleğin konumlanması, onun varlığının pusulası olan insan’a yönelen postmodern müdahalelerin eleştirel kesişiminde kristalize olur ve bu kesişim, insanın kendine dair kurduğu anlatıları sarsarak onu köksüzleştirir.

Tom Cohen (2012), iklim değişikliği çağında bellek çalışmalarının eğilimine yas teorisi (*mourning theory*) adını verir. Bu bağlamda bellek *ecomelancholia*⁴⁰ sathı olarak sabitlenir. Bellek, “antropojenik iklim değişikliğinden önceki bir zamana ve antropolojik çürümenin damgasını vurduğu bir geleceğe atıfta bulunarak, olası bir yok oluşu bekleyen tartışmalı bir şimdiki zamana sıkışır” (De Massol, 2023: 3). Bu sıkışmanın zemini, “ilerlemecilik fikrinden sakınırken bir yandan her türlü tarihsel süreklilik ve bellek duygusunu terk edip; tarihi şimdinin bir boyutu olarak massetmek için yağmalayan” (Harvey, 1997: 71) postmodernizmdir. Hatırlama ve unutma, insanın suçlu olduğu kaçınılmaz bir felaket olarak tarihsiz ve öznesiz bir mecburiyet olarak kodlandığında, bellek ontolojik olarak *nesnel* bir yıkıma uğrar. Bununla nasıl mücadele edilebilir?

Antroposen ve bellek çalışmalarını insanın yokluğunu imleyen kayıp, yas, travma ve nostalji dışında insanı hatırlatacak toplumsala kanalize etmenin yollarını bulmak gereklidir. Politik hattın yokluğu, yükselen antihümanizmin,

⁴⁰ “Jennifer C. James (2011), insan ve insan olmayan yıkımın (toplumsal ve doğal felaketlerin iç içe geçmesi) karşılıklı ilişkisini, melankolik bir duruşun değerinin, kaybedilenlerin hüznünlü unutulmuşluğu ve yenilenmesi ekonomilerini nasıl bozabileceğini ve ayrıca, kopuşun reddedilmesinin çevresel veya ekolojik egemenlik iddia etmeyen özne oluşumlarına nasıl işaret ettiğini belirler” (akt. Crownshaw, 2015).

politikada ve düşüncede kendini her geçen gün çoğalarak gösteren kuraklaşma ve otoriterleşme dalgası ile düşünüldüğünde gezegenin sonunu imleyen teorileri pekiştirme işlevi görür. Bu pekiştirme, kendini gerçekleştiren bir kehanet olarak, belleğin bu hümanist *enclosure*ları fotoğraftan çıktığında, geriye hatırlamaya ya da unutmaya değer bir şeyin olmadığı bir çölü işaret eder. Bu çöl Eagleton'ın kinik bir sol bilgeliğin mefhumu olarak işaret ettiği, “hakikat, değer ve gerçekliğe yönelik eski, can sıkıcı hümanist nostaljiden kurtulma şerefine, geç burjuva düzeninin tinsel boşluğunda bir cümbüş düzenlemenin olanaklı hale gelmesidir” (2005: 66).

Bellek ve Antroposen arasında bir ilişki kurma denemesi sadece Antroposen'in değişimlerini ve farklılıklarını değil aynı zamanda belleğin kavranışındaki değişimleri ve farklılıkları da gözetmek durumundadır. Tarihsel maddeci bakış bize bu imkânı sağlar.⁴¹ Belleği tanımladığımız kavram setleri sabit değildir; bu noktada bir “inşa edilen kavramlar” ezberinden değil alana farklı bakışların farkı metodolojik itirazlar ve politik çıkışlar gerektirmesinin altı çizilmelidir. Bu ne demektir? Örneğin, bellek literatürü için soykırım temel ve kuşatılmaz bir *leitmotif* olarak durur. Diğer yandan bu denli güçlü bir öge, beraberinde farklı kavrayışları ve tartışmaları da beraberinde getirir. Holokost anlatısının, Huyssen'in (2003) uyarısını dikkate alarak, tek bir kategoriye indirgenemeyecek toplumsal travmaların tek işaretleyicisi olarak tartışmasız bir şekilde alıp,⁴² onu Antroposen'in ekolojik soykırımı tartışmalarına devretmekteki ahlaki yargılama tutumunun sonuçları nelerdir? Holokost'u tarihsel bağlamından ayırarak bir parantez içine alıp, onu sabitleyerek “insan hakları retoriğine sığınarak tarihsel muhakeme yetisinin temellerinin ıskalanması” (Diner, 2011: 98). Bu sayede “evrensel kötülük” söyleminin tüm gezegen sathına yayılması bellek çalışmalarının varoluş koşullarının bizatihi kendisini -yüzleşmeyi ve adaleti- boşa düşüren fasit bir daireyi inşa eder. Arendt, bu tür “kolektif suçların” sanık sandalyesine insanlık ırkını oturtmasının temel probleminin, sorumluluk ve adaleti imkansızlaştırması olduğunu vurgulayarak, “herkesin suçlu olduğu yerde hiç kimsenin suçlu olmadığı” altını çizer (2016: 22- 23). Bu perspektiften, belleğin bu cümbüşlü çöldeki yegâne rolü kaçınılmaz olarak biyosfer için bir “ağıtlar manzumesi” olmaktadır.

Antroposen tartışmalarının tüm haklılığı ile ağırlığıyla imlediği çevresel felaket uyarısı, bu felaketlerin -şimdi de ve geçmişte- taraflarının kim olduğu ve sorumluluklarının ne şekilde paylaşılacağı belirsizliğini de beraberinde getirir. Tarihsel materyalist bir perspektiften bakıldığında insan sonrası tartışmaları,

⁴¹ Tarihsel maddeci bellek tartışması için bkz. Çelik (2024).

⁴² Holokost'un Avrupa için politik çıkarlar için araçsallaştırılan “sivil din” haline geldiğini ve ustalıklı üzerini örtüp çarpıtıldığı bellek mücadeleleri için bkz. Traverso (2018); Traverso (2016).

“içinde bulunduğumuz ekolojik krizden tüm insanlığın sorumlu olduğunu vurgulayarak, doğaya fazlasıyla yüklenildiği ve karşılığında doğanın da intikamını almaya giriştiğini anlatan tarih-dışı bir senaryo çizildiği açıkça söylenebilir” (Erçandarlı, 2021: 99). Diğer yandan “insanlar” için üretilen bu terminojilerin “insan dışı” kategorilerine nasıl adapte edileceği ya da bu adaptasyonun detaylarının nasıl olacağı da bu belirsizliği katmerleyen bir hale getirir.⁴³ Dikkat edilmesi gereken, bu tarihsiz ve bağlamsız insanın, tüm bu ekolojik soykırım (Walter, 2008) ya da dünyanın sonunun garantisi “cellatlar” olduğu söyleminin getirdiği ahlaki ve ideolojik damgalamanın sınırlarının nasıl ve nereden çizileceğidir. Bu damgalamanın organik bir sonucu da paralize olmuş bir toplumsaldır. Bu toplumsal aslanan şeyden yani eyleme kapasitesinden mahrum kalmıştır. Çaylı, “Antroposen başlığı altında tartışılan olguların ortaya çıkmasına yol açan da onların bertaraf edilmesini sağlayacak olan da eylemin ta kendisi” olduğunu hatırlatarak eylemliliğin toplumsal ve politik muhtevasını “sebeplerin izini sürerek ulaşılabilecek sorumlu, suçlu ve suç ortaklarını başkalarından ayırt etmeye yarayan kıstas olduğu kadar, olası çözümleri mümkün kılacak araç” olduğunun altını çizerek (2020: 37). Bellek de tam da bu eylemliliğin varlığına içkindir.

Bu makale, Antroposen ve bellek arasındaki ilişkiselliği anlamak için uzun soluklu bir çalışmanın ilk adımı olarak tasarlandı. Antroposen ve bellek çalışmaları arasında konumlanırken, insanı aşmanın ya da geride bırakmanın değil, onu eko sistemin bütünlüğü içerisinde yeniden merkeze yerleştirme çabasının önemi vurgulandı. Bu itiraz, metodolojik ve ideolojik bir arka plan çerçevesinde konumlandırıldı. Antroposen ve bellek arasındaki dinamiklerin salt temsilde, göstergede değil; ancak toplumsal üreten maddi üretim ilişkileri, üretim biçimi çerçevesinde değerlendirildiğinde toplumsal olana müdahale şansı bulabileceği ısrarla vurgulandı. Wenzel de bellek çalışmalarının bu değişimlere müdahale edebileceği yerin, Antroposen döneminin (ister binlerce yıl önce tarımın başlangıcında, ister on sekizinci yüzyılın sonlarında buhar makinesinin icadında, isterse 20. yüzyılın ortalarında *Büyük Hızlanma*'da) istemsiz ve farkında olmadan başlaması ile disiplinler arasında bu çağsal değişim hakkında son zamanlarda patlayan tartışmalar arasındaki boşluk olduğunu vurgular ve buna “kendini bilen Antroposen” adını verir. Bu boşluk -ister bin yıllara ister yüzyıllara, isterse on yıllara yayılmış olsun- “değişimin maddi süreçleri ile bunlara ilişkin gecikmiş,

⁴³ Buna ek olarak, salt insan ve insan dışı için değil; canlı olan ve canlı olmayan tanımlamalarımızı da yeniden değerlendirmenin gerekliliğine vurgu yapan çalışmalar mevcut. Elizabeth Povinelli'nin jeontoloji kavrayışı için bkz. Johnson, Yusoff, Povinelli vd. (2019). Bu tartışmanın önemi, normalimizi çerçeveleyen kökenlerin sorgulanmasıdır; normal sorguladığımızda “istisna” olarak ifade edilenleri; bu ifadenin politik karşılıklarını tekrar değerlendirmek gerekli hale gelir. Bkz. Çaylı ve Doğrul (2014).

şimdi ortaya çıkan anlayışımız arasındaki karmaşık kesişime denk düşer. Bu iki zaman çizelgesi arasındaki tutarsızlıkla boğuşmak, aslında insanlık tarihini, modernliği ve geçmişin vaat ettiği geleceklere radikal bir şekilde yeni bir şekilde yeniden hatırlamaktır” (2017: 503).

Hatırlamanın imkânı ve “belleği kurtarmak” işinin temel zemini, tarihsel insanı savunmak, “kapitalizmin alternatifsiz görüldüğü ve neoliberal ideolojinin zaferinin bunun semptomundan başka bir şey olmadığı bir dünyanın” (Traverso, 2013: 199) ütopyalarını geri kazanması için mücadele etmektir. “Ne yapmak için hatırlamak” sorusu, belleğin toplumsal sınıfların muhalefet potansiyeline, geçmiş ve şimdiki deneyimlerine dair ilerici bir noktaya seslenir. Antroposen çağında bile *geleceğin şarkısı* buradan çıkacaktır.

KAYNAKÇA

Abbinnett, Ross (2018), “Living After Auschwitz: Memory, Culture and Biopolitics in the Work of Bernard Stiegler and Giorgio Agamben”, *Theory, Culture and Society*, 0 (0): 1-23.

Acar-Savran, Gülnur (2006), *Özne-Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakış* (İstanbul: Kanat Kitap).

Allen, Matthew (2016), “The Poverty of Memory: For Political Economy” *Memory Studies*, 9 (4): 371- 375.

Alaimo, Stacy (2010), *Bodily Natures: Science, Environment, and the Material Self* (Indiana University Press).

Alaimo, Stacy (2016), *Environmental Politics and Pleasures in Posthuman Times* (Minneapolis: University of Minnesota Press).

Amin, Samir (2016), *Liberal Virüs Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması* (İstanbul: Yordam Yayınları).

Arboleda, Martin (2016), “Revitalizing Science and Technology Studies: A Marxian Critique of More-than-human Geographies”, *Environment and Planning D: Society and Space*, 0: 1- 19.

Arendt, Hannah (2016), *Sorumluluk ve Yargı* (İstanbul: Sel Yayınları).

Balibar, Etienne (2014), *Şiddet ve Medenilik Wellek Library Konferansları ve Diğer Siyaset Felsefesi Denemeleri* (İstanbul: İletişim Yayınları)

Berad, Karen (2019), “Meşakkatli Zaman/lar ve Hiçlik Ekolojileri: Tekrar-Dönme, Tekrar-Hatırlama ve Hesaplanamazla Yüzleşme”, *Cogito*, Kış (95- 96): 161-202.

Berkmen, Boğaç (2022), “(Neg)Antroposen ve Yaşamın Noetik Vasfı: Bernard Stiegler’in Antroposen Eleştirisi”, *Reflektif Journal of Social Sciences*, 3 (3): 409-426.

Blackledge, Paul (2017), *Marksist Tarih Kuramı Üzerine* (İstanbul: Yordam Yayınları)

Bonneuil, Christophe ve Jean-Baptiste Fressoz (2016), *The Shock of the Anthropocene: The Earth, History and Us* (Verso).

Braidotti, Rosi (2016), “The Contested Posthumanities”, Braidotti, R. ve Gilroy, P. (Der.), *Conflicting Humanities* (London: Bloomsbury Academic): 9-46.

Braidotti, Rosi (2019), “İnsan sonrası, Pek insanca: Bir Posthümanistin Anıları ve Emelleri”, *Cogito*, 95-96: 53- 97.

Braidotti, Rosi (2021), *İnsan sonrası* (İstanbul: Kolektif Kitap).

Bishop, Ryan (2022), “Bernard Stiegler and the International Project: An Introduction”, *Theory, Culture and Society*, 39 (7-8): 5-17.

Bruno Latour (2019), *Rota: Politikada Yönümüzü Nasıl Bulacağız?* (İstanbul: Kolektif Kitap).

Chibber, Vivek (2022), *The Class Matrix Social Theory After the Cultural Turn* (Harvard University Press).

Clover, Joshua ve Julianna Spahr (2014), *#Misanthropocene: 24 Theses* (Oakland: Commune Editions).

Cohen, Tom (2012), ‘Introduction: Murmurations – “Climate Change” and the Defacement of Theory’, Id. (Ed.), *Telemorphosis: Theory in the Era of Climate Change*, 1: 13-42 (Open Humanities Press).

Craps, Stef vd. (2018), “Memory Studies and the Anthropocene: A Roundtable”, *Memory Studies*, 11 (4): 498-515.

Crownshaw, Rick (2017), “Speculative Remembrance in the Anthropocene”, Stef Craps (Der), *Memory Studies and the Anthropocene: A Roundtable*, *Memory Studies*, 11 (4): 504.

Çaylı, Eray (2020), *İklimin Estetiği: Antroposen Sanatı ve Mimarlığı Üzerine Denemeler* (İstanbul: Everest Yayınları).

Çaylı, Eray ve Doğrul, Erdem (2014), “Emergency as Normalcy in mid-2010s Amed/Diyarbakır”, *Architectures of Emergency in Turkey Heritage, Displacement and Catastrophe*, 69-88.

Çelik, Ezgi Ece (2019), “Antroposen ve Posthuman İnsan Çağı’nda İnsan Sonrası Olmak”, *Cogito*, 95-96: 145-161.

Çelik, Gizem Ekin (2024), “Kolektif Belleğe Dair: ‘Madem İyisin...’”, *4. BOYUT Medya ve Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 0 (25): 27-40.

DeLoughrey, Elizabeth (2014), “Postcolonialism”, Garrard G. (Der.), *The Oxford Companion to Ecocriticism* (Oxford: Oxford University Press): 320–340.

DeLoughrey, Elizabeth (2015), “Ordinary Futures: Interspecies worldings in the Anthropocene”, DeLoughrey E, Didur, J. and Carrigan, A. (Der.), *Global Ecologies and the Environmental Humanities: Postcolonial Approaches* (New York: Routledge): 363-372.

DeLoughrey Elizabeth, Didur, J. and Carrigan, A. (Der.) (2015), *Global Ecologies and the Environmental Humanities: Postcolonial Approaches* (New York: Routledge).

De Massol, Clara (2023), *Remembering the Anthropocene: Memorials Beyond the Human* (Palgrave Macmillan).

Derek Sayer (2012), *Soyutlamanın Şiddeti Tarihsel Materyalizmin Analitik Temelleri* (İstanbul: Habitus Kitap).

Diner, Dan (2011), *Karşıt Hafızalar Soykırımın Önemi ve Etkisi Üzerine* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Eagleton, Terry (2005), *İdeoloji* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

Erçandarlı, Yelda (2021), “Antroposen, Posthümanizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramının ‘Ekoloji’ Taahhüdünün Tarihsel Maddeci Eleştirisi”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 18 (71): 87-107.

Erçandarlı, Yelda (2023), “Antroposen’i Nasıl Anlamalıyız?”, *Amme İdaresi Dergisi*, 56 (2): 35-62.

Ezra, Elizabeth (2014), “Posthuman Memory and the Re(f)use Economy”, *French Cultural Studies*, 25 (3/4): 378- 386.

Ferrando, Francesca (2019), *Philosophical Posthumanism* (London: Bloomsbury Academic).

Güney, Atilla (2019), *Sosyolojinin Marksist Reddiyesi* (İstanbul: Yordam Yayınları).

Haraway, Donna J. (2016), *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene* (Duke University Press).

Harvey, David (1997), *Postmodernliğin Durumu* (İstanbul: Metis Yayınları).

Heise, Ursula K. (2016), *Imagining Extinction: The Cultural Meanings of Endangered Species* (The University of Chicago Press).

Johnson, Elizabeth, R., Yusoff Kathryn, Elizabeth Povinelli vd. (2019), "Geontographies: On Elizabeth Povinelli's Geontologies: A Requirement for Late Liberalism", *EPC: Politics and Space*, 0 (0): 1-24.

Keucheyan, Razmig (2016), *Aklın Sol Yarıları Yeni Eleştirel Düşünceler Atlası* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Kovel, Joel (2005), *Doğanın Düşmanı Kapitalizmin Sonu mu Dünyanın Sonu mu?* (İstanbul: Metis Yayınları).

Lichtman, Richard (2012), *Liberal İdeolojinin Marksist Eleştirisi: Eleştirel Toplumsal Kuram Üzerine Denemeler* (İstanbul: Yordam Yayınları).

Lukács, György (2020), *Marksizm mi Varoluşçuluk mu?* (İstanbul: Yordam Yayınları).

Malm, Andreas (2018), *The Progress of This Storm Nature and Society in A Warming World* (New York: Verso).

Marcuse, Herbert (1998), *Karşıdevrim ve İsyan* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

Mason, Paul (2020), *Apaydınlık Gelecek İnsanın Köktenci Bir Savunusu* (İstanbul: Yordam Yayınları).

Marx, Karl (1995), *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı* (Ankara: Sol Yayınları).

Munck, Ronaldo (2007), "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti", *Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston (Haz.), Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* (İstanbul: Yordam Yayınları): 106-122.

Nathan, Brown (2023), "Mutlak Yabancılaşma", <https://terrabayt.com/dusunce/mutlak-yabancilasma/> (05.05.2025)

Nixon, Rob (2011), *Slow Violence and the Environmentalism of the Poor* (Harvard University Press).

- Olick, J. K., D. Levy ve V. Vinitzky-Seroussi (2020), Kolektif Hafıza Kitabı (Ankara: Dipnot Yayınları).
- Ollman, Bertell (2008), Yabancılaşma Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı (İstanbul: Yordam Yayınları).
- Öcel, Cansu (2022), "Hala Zamanımız Var mı? Bernard Stiegler'in Bireyleşme Sahnesinde Ben, Biz ve Onlar", Reflektif, 3 (3): 427-443.
- Parikka, Jussi (2015), The Anthroscene (Minneapolis: University of Minnesota Press).
- Rehmann, Jan (2015), İdeoloji Kuramları Yabancılaşma ve Boyun Eğme Güçleri (İstanbul: Yordam Yayınları).
- Roberts, Ben (2007), "Introduction to Bernard Stiegler", Parallax, 13 (4): 26-28.
- Saad-Filho, Alfredo (2022), Kriz Çağı Neoliberalizm, Demokrasinin Çöküşü ve Pandemi (İstanbul: Yordam Yayınları).
- Saito, Kohei (2017), "Marx in the Anthropocene: Value, Metabolic Rift, and the Non Cartesian Dualism", Zeitschrift für kritische Sozialtheorie und Philosophie, 4 (1- 2): 276-295.
- Sarlo, Beatrice (2012), Geçmiş Zaman Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma (İstanbul: Metis Yayınları).
- Sayers, Sean (2008), Marksizm ve İnsan Doğası (İstanbul: Yordam Yayınları).
- Silier, Yıldız (2006), Özgürlük Yanılsaması Rousseau ve Marx (İstanbul: Yordam Yayınları).
- Spurk, Jan (2008), Toplumsal Aklın Eleştirisi Frankfurt Okulu ve Toplum Teorisi (İstanbul: Versus Kitap).
- Stevenson, Nick (2020), "Critical Theory in the Anthropocene: Marcuse, Marxism and Ecology", European Journal of Social Theory, XX (X): 1-16.
- Stiegler Bernard (1998), Technics and Time 1: The Fault of Epimetheus (California: Stanford University Press).
- Stiegler Bernard (2009), Technics and Time 2: Disorientation (California: Stanford University Press).
- Stiegler Bernard (2011), Technics and Time 3: Cinematic Time and The Question of Malaise (California: Stanford University Press).

Stiegler Bernard (2013), *Uncontrollable Societies of Disaffected Individuals Disbelief and Discredit Vol. 2.* (Polity Press).

Stiegler, Bernard (2012), *Politik Ekonominin Yeni Bir Eleştirisi İçin* (İstanbul: MonoKL).

Stiegler, Bernard (2015), *States of Shock: Stupidity and Knowledge in 21st Century* (Polity Press).

Stiegler, Bernard (2018), *The Neganthropocene* (London: Open Humanity Press).

Şan, Emre (2022), “Bernard Stiegler’in Teknoloji Felsefesi Problemleri: Algoritmik Yönetimsellik ve Bilişsel Proleterleşme”, *ViraVerita E-Dergi*, 15: 105-135.

Traverso, Enzo (2013), *Savaş Alanı Olarak Tarih: 20. Yüzyılın Zorbalıklarını Yorumlamak* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

Traverso, Enzo (2016), *Yahudi Modernitesinin Sonu Muhafazakâr Bir Dönüm Noktasının Tarihi* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları).

Traverso, Enzo (2018), *Solun Melankolisi Marksizm, Tarih ve Bellek* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Wenzel, Jennifer (2017), “Past’s Futures, Future’s Pasts”, *Memory Studies*, 11 (4): 502-504.

Wood, Ellen Meiksis (2006), *Sınıftan Kaçış Yeni “Hakiki” Sosyalizm* (İstanbul: Yordam Yayınları).

Wood, Ellen Meiksis (2008), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması* (İstanbul: Yordam Yayınları).

**EMEĞİN HAYAL GÜCÜ VE AKLIN HÜKMÜ: BURJUVA
DÜŞÜNCESİNİN POLİTİK METAFİZİĞİ ÜZERİNE BİR
TARTIŞMA**

**THE IMAGINATION OF LABOR AND THE RULE OF
REASON: A DISCUSSION ON THE POLITICAL
METAPHYSICS OF BOURGEOIS THOUGHT**

Emek Önder ÜNLÜ*

ÖZ

Siyasal ve sosyal kuramda emeğin politik varoluşuna, toplumsal düzenle ilişkilerinin doğasına ve ontolojisine ilişkin tarih-dışı bazı çıkarımlara yaslanan bir politik metafizikten söz etmek mümkündür. Özellikle antik düşüncede sistemli şekilde formüle edildiği zamandan bu yana etkisini sürdüren bu metafizik, emeğin kolektif politik failliğine olumsuz ve yıkıcı bir doğa atfedilmesiyle karakterize edilebilir. Bu çalışmada söz konusu politik metafizik, 18. yüzyıl burjuva politik düşüncesindeki tezahürleri üzerinden tanımlanmakta ve tartışılmaktadır. Tartışma, bu hususta temsil edici örneklerden sayılabilecek Edmund Burke ve Adam Smith'in konu ile bağlantılı bazı metinleri ve bunlarla ilişkili çağdaş literatürün eleştirel değerlendirmesi aracılığıyla yürütülmektedir. Çalışma, burjuva düşüncesinin insanların tahayyül dünyalarını sınıfsal bir bölünmeye tabi tutarak akıl ve hayal gücü karşıtlığı üzerine oturttuğu emeğe dair politik metafiziği, esasında bir toplumsal düzen metafiziği olarak kurguladığını öne sürmektedir.

* Araş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Yönetim ve Çalışma Sosyolojisi Anabilim Dalı, Muğla, Türkiye, emekunlu@mu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6187-9245>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 08.09.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 18.11.2025

Anahtar Kelimeler: Emek, Burjuva Düşüncesi, Politik Ekonomi, Hayal Gücü, Akıl.

ABSTRACT

It is possible to speak of a political metaphysics based on certain ahistorical conclusions regarding the political existence of labour, its relationship with social order and its ontology in political and social theory. This metaphysics has exerted an enduring influence from its formulation in ancient thought to the present day and is characterised by the attribution of a negative and destructive nature to the collective political agency of labour. In this study, the aforementioned political metaphysics is defined and discussed through its manifestations in 18th century bourgeois political thought. The discussion is conducted through a critical evaluation of some texts related to the subject by Edmund Burke and Adam Smith, who can be considered representative examples in this regard, and the contemporary literature related to them. The study posits the argument that bourgeois thought's political metaphysics of labour is essentially a metaphysics of social order based on the opposition between reason and imagination, which subjects people's imaginary powers to class division.

Keywords: Labour, Bourgeois Thought, Political Economy, Imagination, Reason.

GİRİŞ

Felsefeden politik ve sosyal kurama doğru gelişen tarihsel bir hat boyunca emek, yerleşik toplumsal düzenle ilişkilerinin doğası ve ontolojisine ilişkin belirli çıkarımlara dayanan kararlı bir politik metafiziğin konusu olmuştur. Özellikle antik düşüncede sistemli şekilde formüle edilip günümüze dek istikrarlı biçimde referans alınan bu metafizik, emeğin politik failliğine yıkıcı, ‘toplum düşmanı’ ve sonuçları itibarıyla ‘canavarca’ bir doğa atfeden modern politik yaklaşımlara da kaynaklık etmiştir.¹ Giderek ideolojik süreklilik kazanan bu savlar, emekçi

¹ Marx ve Engels *Alman İdeolojisi*'nde ([1845/46] 2013: 53) şu tespiti yaparlar: “kendisinden önceki egemen sınıfın yerini alan her yeni sınıf, amaçlarına ulaşabilmek için kendi çıkarlarını, toplumun tüm üyelerinin ortak çıkarları gibi göstermek ya da ideal biçimde ifade edecek olursak, düşüncelerine tümellik kazandırmak ve onları tümel olarak geçerli yegâne rasyonel düşünceler olarak sunmak zorundadır”. Bu tespit aynı zamanda egemen sınıfın çıkarları tehdit edildiğinde, bu çıkarları tehdit eden özneleri toplum düşmanı olarak tanımlamanın da bir egemen sınıf eğilimi olduğunu düşündürür (Örneğin bkz.

sınıfların toplumsal tarihi hususunda hâkim sosyal kuramların sergilediği belirsizlik, kayıtsızlık, abartı, çarpıtma, seçmecilik ya da gizemleştirme nedeniyle çağlar ötesi bir tür mitos görünümüne bürünmüştür. Bu tür anlatıların tarihsel olarak emeğin politik kurucu irade haline dönüşme ihtimaline yani “kölenin efendiliği”ne (Gibbon, 2013: 8) karşı duyulan sınıfsal ve politik kaygıları imgeledikleri kabul edilirse, bunun bir tür karşı-mitos olduğu da söylenebilir.²

Söz konusu antik toplumlar olduğunda bu karşı-mitosu anlamlandırmak elbette daha kolaydır. Zira bugünden baktığımızda bize sıra-dışı ya da dehşetli olaylar biçiminde görünen köle isyanlarının şiddetine dair anlatılar, Antik dönemin egemen sınıflarının bakış açısından şu ya da bu oranda gerçek tehditlere denk düşmektedir (Malay, 1990: 199). Dolayısıyla dönemin felsefi tartışmalarında ‘kölenin efendiliği’ nin bir felaket ve yıkım olarak kavranması ilk bakışta son derece doğal görünmektedir. Nihayetinde modern düşünce yapısının popüler biçimi isyan halinde kölenin ortaya koyduğu şiddeti, onun maruz kaldığı koşulların şiddeti ile ilişkilendirme eğilimindedir: Köle isyan ettiğinde kendisini köleliğe mahkûm eden şiddete nefretle saldıracaktır ve dönemin egemen sınıfları da bu basit politik nedenselliği kurabildiğine göre siyaset felsefelerinde bu kaygının izleri mutlaka bulunacaktır.

Oysa ilk bakışta gayet rasyonel görünen bu nedenselliğin niteliği, kölenin antik toplumların egemen sınıfları açısından gerçekte ne olduğu hatırlandığında, değişmektedir. Zira antik düşüncede devlet, ne herkesin ortaklığıdır ne de herhangi bir ortaklıktır. Yani Aristoteles’in (2017: 101-102) deyişiyle “devlet sadece bir para ortaklığı değildir, sadece yaşamayı değil aynı zamanda iyi yaşamayı da amaçlar”. Aristoteles (2017: 101-102) nezdinde “(e)ğer böyle olmasaydı köle ve hayvanlar da devlet kurabilirlerdi”. Oysa “bu söz konusu değildir, çünkü köleler ve hayvanlar özgür değillerdir ve mutluluktan pay almazlar” (Aristoteles, 2017: 102). Dolayısıyla

Engels ([1848] 2010: 139). Neocleous da (2016: 18) bu ideolojik eğilimin burjuva düşüncesinde köklü bir tarihsel arka plana sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre “burjuva modernitesi bir Düşman hayali etrafında toplanır ama aynı zamanda bu Düşmanı, Tüm İnsanlığın Düşmanı olarak sunma eğilimindedir” (Neocleous, 2016: 18). Bu eğilim “(b)ir şeyin canavarımsı, yabancı veya şeytani olarak, kanun dışı olmasının yanı sıra bir şekilde doğanın dışında olarak adlandırılması” ve “özellikle bir hayat tarzını baltalamaya ve yok etmeye çalışan soyut bir meşum/uğursuz güç fikri” (Neocleous, 2016: 18) türünde ideolojik temalar etrafında şekillenir. Politik ekonomi ve siyasal kuram bağlamında ‘canavar’ imgelerine başvurmanın sınıfsal bir tartışması için ayrıca bkz. (McNally, 2016; Neocleous, 2015; 2016).

² Lewis Grassic Gibbon ([1933] 2013: 8), *Spartacus* romanının girişindeki şiirini şu dizelerle noktalar: “Kıyıları döven dalgalardan ufak edecek uçurumları/Ve unutmak asla mümkün olmayacak belli/Dünyaya kölenin efendiliğini getiren seni!” (Gibbon, 2013: 8). Gibbon’un sözünü ettiği gibi, tarihsel hafıza, yüzyıllar içerisinde Spartacus’ü ezilenlerin kahraman mitosuna dönüştürmüştür. Dolayısıyla antik felsefeden başlayarak önce köleler daha sonrasında ise çalışan sınıfların politik faillğine yıkıcı bir doğa atfeden ve bunu rasyonelleştiren politik metafiziği bir karşı-mitos olarak adlandırmak mümkündür.

andığımız nedensellik içinde egemen sınıfların köle isyanının şiddetine ve sınıf nefretine dair duydukları kaygılar, ancak köleliğin insanlık dışı ve gayrimeşru olduğu, yani adaletsiz olduğu onlar tarafından kabul edildiğinde belirli bir rasyonellik taşımaktadır. Fakat kölenin sınıf nefreti, kölelik durumunun yarattığı koşullara bağlanarak bir kez kabul edildiğinde, artık kölelik de doğal, aleni olmaktan çıkacak ve mümkün bir itiraz nesnesine dönüşecektir. Dolayısıyla Antik toplumlarda köleliğe dair bu tür bir fikrin marjinal olduğu göz önüne alındığında, ‘kölenin efendiliği’ne dair duyulan kaygının ve itirazın politik deneyimlerden ziyade, belirli bir metafiziğe dayandığını düşünmek daha makuldür.

Nitekim McNally’nin (2023: 30) vurguladığı gibi “*Atina’da köleler her yerde görülüyordu: aleni çalıştırıldıkları işlerde; alınıp satıldıkları pazarlarda; mal olduklarını gösteren dövmelemlerle, dağlamalarla, prangalarla göze çarpıyorlardı*”. Başka deyişle kölelik hali, aleniyeti ve sıradanlığıyla insanın maruz kaldığı bir durum olarak dahi görülmüyordu. Aksine kölenin bu sıradanlık hali “*onların kişiliğini görünmez, onları insan olarak algılanmaz kılıyordu*”. Dolayısıyla “*esirlerin vücutlarına kazınmış izler onları kentte gerçek insan âleminden*” ayırmakta, daha önemlisi “*köleleri (felsefe dâhil) kültür yaratan yetişkin erkek kenttaşların faaliyetleri dışında kalan bir cisim durumuna*” düşürmektedir (McNally, 2023: 30-31). Bu durumun ise sözünü ettiğimiz politik metafiziğin temel dayanaklarından birine kaynaklık ettiği söylenebilir. Zira kölenin efendiliğinin dönemin egemen sınıfları ve felsefe açısından doğası gereği yıkıcı ve dehşetengiz kabul edilmesi, temelde köleliğin gerçek deneyimi ile tamamen ilgisizdir. Asıl sorun, Aristoteles’in (2017:29) deyişiyle, doğaya uygun biçimde “*canlı bir araç*”, “*mal varlığı*” ve “*canlı olduklarından diğer araçlar gibi bir değer*” taşıyan kölenin, isyan yoluyla “*kültür yaratan yetişkin erkek kenttaşların faaliyetleri*”ne (McNally, 2023:31) müdahil olabilme ve köleliğin doğasına itiraz edebilme potansiyelinin kabul edilmesindedir.³

³ Aristoteles’e göre (2017:29) “(a)raç dediğimiz şey üretim yapmaya yarar, mülkiyet ise kendiliğinden yararlı olan bir şeydir” ve bu nedenle “araçlar üretim için mülkiyet ise eylemde bulunmak içindir”. Fakat insan yaşamı “üretim üzerine değil eylemek üzerine kuruludur”. Dolayısıyla “kendisi mülkiyetin bir parçası olan köle eylemde bulunmaya yarayan bir şey olarak” insani yaşamın doğal bir parçasıdır. Aslında böylelikle Aristoteles köleyi felsefeyi de mümkün kılan kritik bir konuma yerleştirmiş olduğundan, ona canlı bir araç olmanın ötesine geçen ve eylemde bulunma kapasitesiyle tanımlanan insani varoluş atfetmeyi bir absürtlük gibi sunmak zorunda kalmaktadır. Nitekim zanaatkarlara ya da kölelere gerek olmaması için “her araç Daidalos’un heykelleri gibi” olmalı ya da bunlar “Hephaistos’un tekerlekli arabaları gibi kendiliklerinden tanrıların toplantılarına” girmeli; “yani biz ne desek” onları yapmalı; “dokuma tezgâhı kendi kendine” dokumalı “ya da lir kendi kendini” çalmalıdır (Aristoteles, 2017: 29). Elbette Aristoteles’in zamanı açısından kölece çalışmadan özgürleşmenin mitsel bir gelecek kurgusuna havale edilecek denli uzak görünmesi bir açıdan makuldür. Nitekim Paul Lafargue (1996) Aristoteles’in sözlerini 19. Yüzyılda değerlendirirken, bunları bir öngörü olarak yorumlamıştır. Ona göre “Aristoteles’in düşü, bizim gerçeğimizdir” (Lafargue, 1996: 46). Zira “(a)teş soluklu, çelik parçalı, yorulmaz, olağanüstü verimli, tükenmek bilmeyen makinelerimiz, kutsal görevlerini” kendiliklerinden “uslu akıllı yerine” (Lafargue, 1996: 46) getirmektedirler. Günümüzün

Kanımızca burada bir diğer önemli mesele ise köleliğin doğallaştırılması ve kölenin insan-dışlaştırılması vesilesiyle biçimlenen politik metafiziğin, Platon'un (2006) ideal devlet⁴ ve cevher mitosu örneğinde olduğu gibi, genel olarak üretici ya da çalışan sınıfları da politik toplumun, dolayısıyla felsefenin, aklın ve kültür üretiminin dışında konumlandırmasıdır (de Ste. Croix, 1981: 411-412).⁵ McNally'nin (2023: 32) de işaret ettiği gibi, gerçekte felsefenin sürdürülmesi ile köle emeğinin sürdürülmesi arasındaki bağıntı nedeniyle Platon'un felsefesi, "sadece köleleri değil, köleliği çağrıştıran her şeyi (kadınları, emeği, bedeni, doğayı)" felsefeden savma çabasını içermektedir. Zira emeğe politik bir varoluş atfetmeyen Platon, dönemin köle konumu ile kentli emekçi konumu arasında yarattığı karmaşık ve geçişken ilişkileri gözeterek bu kesimleri "siyasetten menetmeye" (2023:72) çalışmaktadır. Böyle bir felsefi kurguda ise çalışmak zorunda olan sınıflara akıl, bilgi, siyaset ve toplumsal düzen kurma ehliyeti vermeyen, aksine bu

üretim için seferber edilebilecek teknikleri ise Lafargue'nin gerçekliğini kat be kat aşmış olmasına rağmen insanlık kölece çalışmadan özgürleşmemiştir. Öyleyse insanlığın ortak örgütsel ve teknolojik dehasına rağmen günümüzde ücretli emeğin zorunluluğuna dayanan modern toplum kurgusunun hâkim savunusunun, Arsitoteles'ten çok daha fazla "kötülüklerin en kötüsü olan işçilik önyargısı"ndan (Lafargue, 1996: 46) muzdarip olduğu söylenebilir.

⁴ Platon'un ideal toplum modelinde kölelerin varlığı, yeri ve ontolojik olarak dâhil oldukları sınıf üzerine bir tartışma bulunmaktadır. Bu tartışma bağlamında Boyacı'ya (2014) göre esasında Platon "kölelikten arındırılmış bir toplum tasavvuru"na (2014: 49) sahip değildir. Bu tartışmanın Platon'un *Politeia* diyalogunda kölelerin konumuna ilişkin belirsizlikten kaynaklandığı düşünülebilir. Fakat yine de kimi edebi kurgular Platon'u kölelik karşıtı olarak yorumlamıştır. Örneğin Gibbon'un *Spartacus* (2013) romanının açılış satırlarında, Platon'un *Devlet* eseri bu bağlamda karşımıza çıkmaktadır: "KLEON, Capua'dan gelen haberleri duyunca, bir sabah erkenden kalktı; literatus (eğitim görmüş) ve zincirlerinden kurtulmuş bir köle olarak, efendisinin odasının kapısından içeri sessizce süzüldü ve gırtlaklı kestiği adamın bedenini kendisinininkinden bile beter bir vaziyete gelecek şekilde doğradı ve yeminde kanlı bir bıçak, göğsünde ise Platonun Devlet'i saklı hâlde Roma'dan kaçtı" (Gibbon, 2013: 9).

⁵ Örneğin Aristoteles de (2017: 47), köle ile özgür işçiyi karşılaştırmakta ve bu kesimler için "benzeri işleri yapsalar da" aslında "birbirlerinden çok farklı yaşarlar" demektedir. İşçinin köle gibi "efendisinin yaşamının parçası" olmadığını vurgulayan Aristoteles (2017: 47), işçinin kendi hanesinde yaşadığını hatırlatmaktadır. Fakat sonuçta ona göre "basit bir işte çalışan bir işçi de bir anlamda köle" sayılmaktadır (Aristoteles 2017: 48). Aristoteles burada farklı emek biçimlerinde ahlak ve erdem ne oranda bulunabileceğini sorguladığı bir bağlamda konuşmaktadır. Ona göre, köle ile özgür işçinin ortaya koydukları basit emek karşılığında erdemden alabilecekleri paylar arasında pek bir fark bulunmasa da bu payın kaynaklandığı ilişkiler farklıdır. Çünkü efendi ile ilişkiler farklıdır. Özgür işçi, yaptığı iş oranında erdemden kendisi pay alır; fakat köle için "efendi, yeterli olacak erdemi sağlayan kişidir" (Aristoteles, 2017: 48). Yani Aristoteles, köle ile özgür insanın işçilik hali arasında antik felsefi retoriğin öne sürdüğü ontolojik ayrımın, emeğin pratik dünyası söz konusu olduğunda geçişken olduğunu kabul etmektedir. Bu vesileyle özgür işçiye "bir anlamda köle" olduğunu hatırlatırken, köleye de hiç bir anlamda özgür işçi olamayacağını hatırlatmaktadır. Böylece emeğin siyasal varoluşuna dair ayrımın sürdürülmesini, *Polis*in sürdürülmesini ve felsefenin sürdürülmesini ideolojik anlamda da birbirine bağlamaktadır. Zira emek kategorilerinin fiiliyatta geçişken oluşu, antik düşüncede siyasetin sınıfsal kategorilerini net tanımlamak konusunda bir hassasiyeti gerekli kılmaktadır (de Ste. Croix, 1981: 409-453). Aristoteles (2017: 48) de tartışmayı kapatmak için politik metafiziği tekrar devreye sokmakta ve sözlerini "köle doğal olarak köledir, fakat kunduracı veya başka bir işle uğraşan bir işçi bu durumda değildir" diyerek bağlamaktadır.

ehliyeti “*kölece çalışmadan*” yani zorunluluklardan özgürleşmiş “*filozof krallar*” dan müteşekkil sınıflara veren bir eğilim bulunmaktadır.⁶ Dolayısıyla bu eğilimin Platon ve Aristoteles’ten beri ‘politik olan’ ile ‘toplumsal olanı’ birbirinden ayırdığını ve insanın ürettiği politik biçimleri toplumsal olanlardan üstün tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira bu düşünce geleneğine göre ‘toplumsal olan’ hayatta kalmanın, gündelik yaşamın ve çalışan sıradan insanın zorunluluklar dünyası iken, ‘politik olan’ bu zorunlulukların yarattığı rekabet, çatışma ve karmaşa ortamından bir düzen çıkararak özgürleşmiş insanın, Platon’un deyişiyle “*filozof kralların*” ya da Aristoteles’in deyişiyle “*zoon politikon*”un [politik hayvan] dünyasıdır (Abramson, 2013: 385-386). Böylece esasında üretici ya da emekçi sınıfların politik topluma karşı yıkıcı bir doğa taşıdıkları fikri, bu sınıfların zorunlulukları gereği akıl (felsefe ve dolayısıyla siyaset) ile aralarındaki ‘doğal’ kabul edilen mesafeye vurgu yapılarak rasyonelleştirilmektedir. İnsani potansiyellerin sınıfsal katmanlara ayrılmasıyla emekçi sınıfların politik

⁶ Nitekim Aristoteles (2017: 30-31) için “(c)anlılar akıl ve bedenden meydana gelirler” ve “(b)urada akıl yöneten, beden yönetilendir”. Bir şeyin yapısını incelemek demek onun bozulmuş hallerini değil doğal gelişimini göz önünde bulundurmak anlamına geldiğinden, akıl-beden ilişkisinin “(t)am tersine yani beden aklı yönetmesine, doğaya aykırı bir durum olduğu için sadece kötü insanlar ya da kötü durumda bulunan insanlarda rastlanır”. “Akılın bedene olan hâkimiyeti mutlak, akıl arzuları, tıpkı bir devlet adamının vatandaşlarını yönetmesi gibi anayasaya uygun ve bir krala yakışır şekilde yönetmektedir” diyen Aristoteles’e göre “(b)unun gerçekleşmesi için bedenin akıl, doğamızın duygusal yanı için de bedenin zekâ tarafından yönetilmesi gerektiği bellidir”. Bu nedenle de “her ikisinin birbirlerini eşit bir şekilde yönetmeleri uygun olmaz”. Yani Aristoteles açısından politik toplum ancak arzuların akıl, duyguların da zekâ tarafından yönetildiği durumda mümkündür. Dolayısıyla burada siyaset, akli bedenine hükmeden yöneticinin dünyasının, “bedenlerini kullanarak çeşitli işler yapmaları dışında başka bir şey” (Aristoteles, 2017: 31) beklenemeyecek ve bu nedenle de arzuları ile duyguları üzerinde denetimi olmayan emeğin dünyası üzerindeki doğal hâkimiyetinin tesis edilmesinden başka bir şey değildir. Burada siyaset bir beden ve toplumsal düzen metafiziği olarak temellendirilmiştir. Bu durum ücretli emeğin bedeni üzerinde tatbik edilen tahakkümü, insan aklının arzu ve duygular üzerindeki bireysel ‘çıklarlar’ lehine denetimi olarak rasyonelleştiren erken burjuva düşüncesinde de karşımıza çıktığından, emeğe dair bu kurguya rahatlıkla bir düşünce geleneği diyebiliriz. Örneğin Hirschmann (2008:128), 17. ve 18. Yüzyıl burjuva düşüncesinde “(d)oğmakta olan kapitalizmin vahşi tutkuları denetleyerek siyasal düzeni geliştirme becerisi hakkındaki Montesquieu-Steuart görüşüne” Adam Smith’in son darbeyi indirdiğini belirtmektedir. Ona göre, “(h)ırs, iktidar sevdası ve saygı görme arzusunun iktisadi durumun iyileşmesiyle tatmin edilebileceği görüşünü savunan Smith böylece tutkunun tutkuya karşı ya da çıkarların tutkulara karşı kullanılabilmesi düşüncelerini çöktürmüş oluyordu” (2008:130). Smith’in bu tartışmaya müdahalesi daha sonraki zamanlarda kapitalizmin ideolojik savunusunda insan davranışının belirleyici ‘iktisadi’ kökeni olarak “(t)utkuların artık çıkarların pek kullanılmayan bir eşanlamı” (Hirschmann, 2008:131) biçiminde kalıcılığın dönüşmüştür. Böylesi çaplı bir etkinin temelinde Smith’in “kendinden önceki yazarlardan çok daha fazla (...) sıradan insan ve onun davranışlarıyla” (Hirschmann, 2008:131) yani karmaşık ve yüce tutkuların aristokratik dünyası yerine maddi çıkarların saygınlığa dönüştürülebildiğine inandığı burjuva çıkarlar dünyasıyla ilgilenmesi yatmaktadır. Nihayetinde “Smith’ten sonra akademik ve siyasal tartışmalar Smith’in genel (maddi) yararın en iyi biçimde ancak toplumun her üyesinin kendi şahsi (maddi) çıkarının peşine düşmesine izin verilmesiyle sağlanabileceği önermesi üzerinde” (Hirschmann, 2008:131) odaklanmıştır. Böylelikle tutkularından arındırılmış ücretli emeğin bedeni üzerindeki tahakkümün yıkıcılığının herkesin saygınlık biriktirmesine imkân veren maddi çıkarlar için serbestlik arayışının yapıcılığı tarafından telafi edilebildiği bir biçimsel özgürlük etiği mümkün hale gelmiştir.

eğilimlerine yıkıcı ve canavarca bir doğa atfedilmesini kopmaz biçimde bir araya getiren bu politik metafizik ya da karşı-mitos, Antik politik düşünüş tarzının kendi tarihsel-toplumsal koşullarının ötesine ve modern düşünceye kadar uzanabilmiştir.

Bu çalışmada da söz konusu politik metafiziğin burjuva düşüncesindeki tezahürleri tartışılmıştır. Tartışma, kapitalizmin yükseliş dönemi bağlamında, emeğin politik varoluşu ile ortak politik eylemi arasındaki ilişkiyi toplumun varoluşu açısından olumsuz/yıkıcı nitelikte bir nedensellik ilişkisi biçiminde kuran ve bu hususta etkili olan yaklaşımlar etrafında yürütülmüştür. Bu kuramsal kurguların temel savları arasındaki felsefi, kavramsal, kuramsal ve tarihsel bağlantılar, soyutlamalar ile eylemler arasına mutlak bir mesafe yerleştirmeyen dolayısıyla da yöntemsel sorunlar ile toplumsalın kurucu dinamiği olarak sınıf mücadelesini doğrudan ilişkilendiren marksizmin perspektifinden kurulmaya çalışılmıştır.⁷ Söz konusu politik kurgunun burjuva düşüncesi tarafından farklı yollardan farklı biçimlerde nasıl devralındığı ve özellikle nasıl dönüştürüldüğüne odaklanmak için ise bu hususta temsil edici örnekler olduğu söylenebilecek Edmund Burke (2019; 2023) ve Adam Smith'in (2016; 2018) emeğin politik varoluşu ile doğrudan ilgili metinlerine başvurulmuş; özel olarak bu savları tartışan alan yazının belirli kaynakları da eleştirel biçimde değerlendirilmiştir. Nitekim Burke, politik kuramda toplumun sıradan insanın hayal gücünün insafına bırakılmasına dair duyulan sınıfsal kaygıyı muhafazakâr politik düşüncenin kurucu varsayımlarından birine dönüştürmüştür. Smith ise farklı olarak hayal gücünü, sıradan insanı maddi çıkar yoluyla saygınlık arayışına yönlendiren ahlaki duygularla ilişkilendirerek, koşulların doğal sonucu olarak gördüğü bu 'iktisadi' davranışın, toplumun genel çıkarını garantileyen yararlı bir eğilim biçimine dönüştürülebileceğini düşünmüştür. Dolayısıyla emeğe dair politik metafiziğin bu kurucu örnekler üzerinden tartışılması, siyasal ve sosyal kuramda birbirine karşı kabul edilen savlara dayanan düşünce geleneklerinin, bu hususta nasıl bağlantılı hale gelebildiğini göstermeyi mümkün kılmaktadır.

Makale, kapitalizmin oluşumu sürecinde emekçi sınıfların politik faillğine yıkıcı ve kötücül bir doğa atfeden söylemlerin, temelde politik kuramda insanın tahayyül dünyasına, insan aklına ve insan doğasına ilişkin öne sürülmüş varsayım

⁷ Bu yöntemsel ilkenin özünü Marx (2011b: 85) şöyle tarif etmektedir: “*İnsan yaşamının biçimleri hakkındaki düşünceler ve dolayısıyla bunların bilimsel analizi, genel olarak, gerçek gelişmenin tersi bir yol izler. Analize, post festum (iş olup bittikten sonra) ve dolayısıyla gelişim sürecinin tamamlanmış sonuçlarıyla başlanır. Emek ürünlerine meta damgasını vuran ve dolayısıyla meta dolaşımı için gerekli olan biçimler, insanların, bu biçimlerin, onların gözünde zaten değişmezlik kazanmış olan tarihsel karakterleri hakkında değilse de içerikleri hakkında bir açıklığa kavuşmaya kalkışmasından önce, toplumsal yaşamın fiziksel biçimlerinin kararlılığını kazanmış bulunur*”.

ve savlarla sıkı bir bağlantı içinde olduğu iddiasını temellendirmiştir. Böylece burjuva politik düşüncesi içinde bu savların, insanların tahayyül dünyalarını sınıfsal bir bölünmeye tabi tutarak akıl ve hayal gücü karşıtlığı üzerinden bir toplumsal düzen metafiziği kurgusunu yeniden ürettiği gösterilmiştir. Bunun yanı sıra burjuva düşüncesinin emeğin politik varoluşuna dair devraldığı söz konusu politik metafiziğin, kapitalizmin oluşumu ile birlikte şekillenme krizleri yaşayan yeni toplumsal düzen için tutarlı ideolojik ve politik bir yanıt olmaktan ziyade, kapitalizmin gerçek sınıfsal, politik ve toplumsal çelişkilerini tüm entelektüel alanlarda döngüsel biçimde yeniden üreten bir kurguya dönüştüğü üzerinde durulmuştur. Zira kanımızca emeğin politik varoluşuna dair burjuva düşüncesinde yeniden üretilen bu döngüsel kurgu, kitle karşıtlığını sahil ve uç biçimde sergileyen Nietzsche (2004) ya da Gustave Le Bon (2023) gibi düşünürlerle sınırlı kalmamakta, muhafazakâr ve liberal düşüncenin hemen her biçiminde, politik ve sosyal kuramın birçok alanında tekrar tekrar karşımıza çıkmaktadır (Neocleous, 2013: 202-223). Söz konusu kurgunun tartışılması, iktidarların güvenlik politikaları vasıtasıyla eşitliği, özgürlüğü, demokrasiyi ve politik katılımı sınırlandırması hakkında tekrar tekrar öne sürülen liberal ve muhafazakâr savların paylaştığı ortak kökene dikkat çekmesi nedeniyle ayrıca önem taşımaktadır. Bu nedenle çalışma, günümüze dek etkisini sürdüren bu politik metafiziğin kökenini, kapladığı entelektüel ölçeği, yeniden üretildiği alanların çeşitliliğini, dayandığı söylemleri ve politik-sosyal kuramda yarattığı problemleri vurgulamayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede aşağıda; burjuva toplumsal düzen metafiziğinin politik kuramda kullanılan canavar metaforlarıyla, farklılığın kültürel kuramlarının belirli temalarıyla, genel anlamda üretimin toplumsal ilişkileri bağlamındaki hem siyasal hem iktisadi kategorilerin tarihsel temelleriyle güncel dinamiklerinin tartışma alanı olarak politik ekonomi ve ahlak ilişkisiyle, burjuva düşüncesinde akıl-hayal gücü karşıtlığının sınıfsal niteliğiyle ve son olarak bilimsel düşünce üzerine yürütülen erken tartışmalarla bağlantıları ele alınmaktadır.

1. YABANCILAR, CANAVARLAR VE TOPLUMSAL DÜZEN METAFİZİĞİ

Batı düşüncesinin felsefi temelleri ve tarihi bağlamında belirli insanları canavarlaştırma retoriği söz konusu olduğunda Kearney (2012: 15), hem yabancıların, hem tanrıların hem de canavarların insan açısından sıra-dışı ya da uç deneyimlerle ilişkilendirildiği bir ortak zemine vurgu yapmakta, bunların “bizleri uçurumun kıyısına kadar getiren aşırılık deneyimlerini” simgelediğini belirtmektedir. Bu deneyimler sonucu insanın geliştirdiği tutumlar, eğilimler, imgeler, anlatılar ve eylemler ise Kearney’e göre (2012: 16) “insan ruhunun derinlerindeki bir yarığın göstergeleridir” ve bu yarıma, “(b)ilinç ile bilinçdışı, aşına ile yadırgatıcı, aynı ile öteki arasında” tarif edilebilecek bir bölünmedir. Bu bölünmenin

bir diğer tarafı ise *yabancı* ya da *öteki* korkusu ile maluldür ve hem deneyimlerimizi hem de bu deneyimlerle başa çıkma yollarımızı biçimlendirir. Dolayısıyla Kearney (2012: 16) canavarların kültürel, toplumsal ve politik anlamda tutum ve eylemleri anlamlandıran ve meşrulaştıran imgelere dönüşmesi ile insan bilincine attığı bölünme arasında bir ilişki kurulabileceğini belirtmektedir. Lakin söz konusu bölünmenin insan bilincine tarihsel ve toplumsal olarak nasıl yerleşmiş olabileceğine ilişkin bir tartışma yürütülmediği oranda, yabancıdan duyulan korkuya bağlanan belirli toplumsal düşmanlıkları meşrulaştırma eğilimi, daha çok psiko-sosyal bir olgu gibi görünebilmektedir. Bu noktada, bireylerin bilincinde yaşanan ‘bölünmeden’ toplumsal kuvvetlerin çatışmasına geçişin nasıl gerçekleştiği etraflı biçimde açıklanmazsa bu boşluk, insanların eylemlerine kaçınılmazlık ve doğallık atfeden varsayımlarla doldurulmaya eğilimli hale gelmektedir.

Kanımızca ‘yabancı korkusu savında’ sergilenen ‘ben-öteki’ çatışmasının yapısı, Sahlins’in (2014:9) batı düşüncesine attığı toplumsal “*düzen metafiziği*”nin mantığı ile ilişkilendirilebilir. Zira insanın “*toplum-öncesi, anti-sosyal hayvani bir eğilimi*” (Sahlins, 2014:116) olduğuna dair varsayımları evrenselleştirmeye dayanan bu mantık, insan olmanın kökenine ilişkin toplumsal tarihin bulgularının çeşitliliği karşısında aslında görüldüğü kadar ikna edici değildir. Kearney’in (2012) yabancı korkusu olarak adlandırdığı eğilimin yabancıyı canavarlaştıran bir toplumsal biçime bürünmesi, nihayetinde “*açgözlü ve kavgacı*” bir insan doğası anlayışına da gönderme yapmaktadır. Sahlins’e (2014) göre de toplumsal bir düzen metafiziği, korkunun ve kavgacılığın birleştirildiği bu insan doğasına dayanmaktadır. Aynı zamanda ona göre buradan genel olarak siyaset kuramındaki temel karşıtlıkları oluşturan fikri yapıları çıkarsamak da mümkündür. Örneğin Sahlins’e (2014: 9) göre:

“Bu alternatifler, hiyerarşi veya eşitlik; monarşik otorite veya cumhuriyetçi güçler dengesidir. Başka bir deyişle bu iki biçim, ya insanların doğal özçıkartlarını (ideal olarak) dışsal bir güç vasıtasıyla kısıtlayan bir tahakküm sisteminden oluşur veya özgür ve eşit güçlerin olduğu, her bir gücün çatışan tikel çıkarlarının (ideal olarak) ortak çıkarda uzlaştığı, kendi kendini örgütleyen bir sistemden. Siyasetin de ötesinde, toptan bir düzen metafiziği söz konusudur burada”.

Siyaset kuramında Sahlins’in altını çizdiği alternatif siyaset kurguları, insan konusunda kaynağı belirsiz, kendi kendini üreten ve tekil insanların bilincinde yer etmiş soyut bir korku/iç-denetim nosyonuna dayanmaktadır. Bu nosyondan politik anlamda yapılaşmış kolektif toplumsal kutuplaşmalara tam olarak nasıl geldiğimiz de böylesi bir düzen metafiziği içinde muğlaklığını korumaktadır. Bu muğlaklık ise sosyal kuramda insanların tarihsel-toplumsal ilişki ve eylemlerden

müteşekkil eğilimlerini açıklama çabasının, Sahlins'in (2014) sözünü ettiği toplumsal düzen metafiziği bağlamında çoğu zaman insan bilinci ve aklına referans veren metaforlara yaslanmasıyla ilişkilidir. Elbette buradaki tartışmanın sorunsalı açısından Sahlins'in bir toplumsal düzen metafiziğine vurgu yapması, burjuva düşüncesinde emeğe dair politik metafizik ve insan bilinci ya da aklına dair metaforlar arasında kurulan ilişkin sorunlarını formüle etmek açısından önemlidir. Lakin Sahlins, ilkel-komünal topluluklara dair özgün tartışmaları üzerinden Marx'ın emek ve toplumsal tarih arasında kurduğu ilişkiyi de batı düşüncesinin düzen metafiziği kurgusunun parçası olarak değerlendirmektedir; dolayısıyla söz konusu metafiziğin insan aklına dair metaforlarla sınıfsal ilişkisinin çok yönlü niteliğini göz önüne almamaktadır. Böylelikle Marx'ın kapitalizmin tarihsel özgünlüğünü sınıf mücadeleleri, sermaye birikim sürecinin evrenselleşme eğilimi ve emeğin soyut emeğe dönüşümünün diyalektiği olarak çözümleyen kuramsal çerçevesinin, insanın tarihinde oluşturduğu ortak eğilimlerin önemini kavramak açısından sunduğu metodolojik ve politik imkânları antropolojik bir indirgemeye maruz bırakmaktadır.⁸

Bu nedenle emeğin politik metafiziğine dair kapsamlı bir tartışma yürütebilmek için sadece insana dair soyutlamaların antropolojik kurgularının değil, bu soyutlamaların kapitalizmin oluşumu ile birlikte geçirdiği köklü dönüşümün, emeğin giderek belirli faaliyetlerden 'gerçekten' dışlanması ya da soyutlanmasının özgün sınıfsal tarihi olduğunu düşünmek daha makuldür. Zira aksi durumda yabancıdan duyulan korku varsayımı tekil bir varlığa, bu bahiste insan bilincine ya da zihnine gönderme yaptığında, bu bizi zihnin 'gizemli'

⁸ Toplumsal düzen metafiziğinin burjuva düşüncesinde özgün biçimde yeniden üretilen köklü konumunu ve bunun siyasal teoriye yansımaları isabetli biçimde vurgulayan Sahlins'in, Marx ve Engels'in tarihsel materyalizminin, burjuva modernleşme düşüncesinde olduğu gibi toplumların gelişiminde batı merkezli, tek biçimli ya da etnosentrik bir şemaya dayanmaktan kurtulamadığına ilişkin isabetli olmayan iddialarının bir tartışması için bkz. Kain, P. J. (1993). Bunun yanında söz konusu türden eleştiriler, Marx'ın insanın ortak toplumsal emeğinin ürettiği ve tekil insana indirgenemeyecek kapasiteler dolayısıyla doğa ile kurduğu "metabolik" ilişkiye dair yaklaşımının özgünlüğünü ve önemini gözden kaçırmaktadır. Neil Smith'in (2017: 50-51) Schmidt'in (1972) bu konudaki görüşlerini tartışırken vurguladığı gibi "Metabolizma' kavramıyla, Marx insanın doğayla ilişkisine yepyeni bir anlayış" getirmiştir "[ve] Aydınlanma'nın sunduğu tüm burjuva doğa teorilerinin çok ötesine" geçmiştir. Lakin burada "yeni olan şey metabolizma kavramının kendisi değil, Marx'ın onu hangi bağlamda kullandığıdır" diye vurgulayan Smith (2017: 50-51) şöyle devam etmektedir: "Spesifik olarak, Marx, emek sürecini metabolik etkileşimin itici gücü olarak görmüştü. İş yaparken, diye açıklar Schmidt, 'insanlar kendi öz güçlerini doğal nesnelere birleştirirler [ve] doğal şeyler kullanım değerleri olarak yeni bir toplumsal nitelik kazanır'. Böylece 'doğa insanlaşırken, insanlarda doğallaşır' (1971:78). Bu metabolik etkileşimde, doğa emeğe hem Öznesini hem de Nesnesini sağlar –bir tarafta (doğal yetenekleri ve amacıyla) emekçi, diğer yandaysa emeğin nesnesi (dönüştürülecek malzeme) vardır". Bu nedenle, Marx'ın tüm batı düşünce geleneği karşısında emeğin politik var oluşuna atfettiği hem yıkıcı hem de kurucu özgün dönüştürücü niteliğin gerçekliği, emek dolayısıyla hayal gücü, bilgi ve eylemin eşzamanlı birliğinden türeyen farklı tarihsel potansiyellerin, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden ürettiği özgün sınıf mücadelesi dinamikleriyle tarihsel karşılaşmasının açtığı olanakların gerçekliğidir.

kaynağına ve gelişimine yönlendirir ve yabancı ya da politik manada yabancılaştırılmış kimliklerin canavarlaştırılmasının daha toplumsal bir kavrayışına ilişkin tartışmalardan uzaklaştırabilir. Çünkü politik ve sosyal kuramın retoriğindeki canavar metaforlarını, yabancından duyulan bir tür bilinçdışı korkunun zihinsel soyutlama yoluyla açıklayıcı kavramsal kategorilere dönüştürülmesi olarak kabul edersek, açıklamamız bu durumda sorunu, Sohn-Rethel'in (2011: 22) deyişiyle “*bilincin gelişimini yine bilinçle ilgili 'gizemli' bir soruna*” ya da bir tür totolojiye dönüştürerek muğlaklaştırmış olacaktır. Oysa eğer insan zihninin ya da bilincinin ürünü kabul edilen ve nesnel toplumsal sonuç doğuran soyut kategoriler “*kökeni itibariyle tarihsel, doğası itibariyle toplumsal*”sa başka türlü bir açıklama geliştirmek ve totolojiden çıkmak mümkündür. Dolayısıyla açıklama sorunu bir bakıma, Kearney'in (2012: 17) aktardığı gibi yabancılar, tanrılar, canavarlar ve bunlara dayanan mitlerin etkili olduğu toplumsal sonuçlar ile bireylerin tercihleri arasındaki ilişki sorunudur.

Bu ilişki sorunu, bireylerin tekil tercihlerinden toplumsal eğilimlere geçişin nasıl gerçekleştiği tam olarak ortaya konulmadığında, kuramsal olarak da kendini açığa vurmaktadır. Ayrıca söz konusu soruna Batı düşünce tarihi içinde geliştirilen yanıtta genellikle akıl yürütme yetisine referans verilmesi nedeniyle durum biraz daha karmaşıklaşmaktadır. Söz konusu yanıtın daha az göze çarpan önemli bir yönü yabancıya karşı duyulan tekinsizlik hissinin ve korkunun, Batı düşüncesinde “*akılın hükümranlığı*”nın ötesinde kaldığı düşünülen mitsel anlatıların dünyasına yerleştirilmesi ile ilişkilidir. Nitekim Kearney (2012:19) Batı düşüncesinde akıl ve mit alanının ayrılmasına dair bir tespitte bulunmakta ve şöyle söylemektedir: “*Ta Parmenides'ten beridir, Akılın Hükümranlığı'na kafa yoran onlarca Batılı filozof, 'yabancılığın' yol açtığı kafa karışıklıklarını Akıldışı'nın alanına, yani mit, sanat ve dinin kültürel bilinçdışına ötelemiştir*”. Dolayısıyla “*(b)u yabancılaşma sürecinde Öteki*” olarak tanımlananlar “*görünmez, tarif edilemez ve düşünülemez*” bir karanlığa bırakılmaktadır (2012: 19). Böylece belirli eylemler insan bilincinde rasyonel ve irrasyonel arasında tezahür eden sürekli bir mücadele kurgusunun sonuçları olarak anlaşılmaktadır. Lakin akılcılığa dair böylesi bir kurgu toplumsal açıdan sadece yıkıcı görünen eğilimleri değil, empati, hayal gücü gibi yaratıcı eğilimleri de akla karşı konumlandırmış olmaktadır. Bu ise toplumların gelişiminde akla yüklenen anlam ve işlevlerin ve aklın kapsadığı eğilimlerin tarihsel süreç içerisinde gösterdiği değişkenliğin göz ardı edilmesine yol açmaktadır.

Nitekim bu hususta Graeber'in (2016: 158) Batı düşüncesinde akılcılığa yüklenen anlamın “*yaratıcı güçlerimiz ile ilgili şeytani bir şey*” olduğu imasını içerdiğine ilişkin aşağıdaki değerlendirmesi dikkat çekicidir:

“Akıl yürütme yetisi -bireylerde veya siyasi topluluklarda- daha alttaki doğamızı kontrol altında tutmak, saldırganlık potansiyeli taşıyan enerjilerimizi, kaosa ve karşılıklı yıkıma yol açmayacak şekilde bastırmak, kanalize etmek ve zapt etmek için vardır. Bu ahlaki bir güçtür. (...) Sonuç olarak bu geleneğe, en azından muğlak bir biçimde, yaratıcı güçlerimizle ilgili şeytani bir şey olması gerektiği gibi üstü örtülü bir duygu vardır.”

Elbette Graeber'in aklın batı düşüncesinde temsil ettiği ve büründüğü belirli politik işlevleri, karmaşayı toplumsal düzene kanalize eden, düzensizliği bastıran ya da zapt eden bir gücün süreklilik içinde gelişimi olarak tespit etmesi, emeğe dair politik metafiziğin tarihsel kaynaklarındaki belirgin bir hattın altını çizmesi açısından önemlidir. Lakin bunun önemine rağmen Graeber'in (2016) bu yorumunda bizi aydınlanma düşüncesini homojen bir kurgu ve pratik olarak kavramaya yönlendiren, dikkate almadığı önemli bir husus vurgulanmalıdır. Burjuva düşüncesinin kurgusu içinde akla dair devralınan bu geleneğin akli arzu, tutku ya da yaratıcılığın dışında tanımlamayı sürdürmesi, esasında burjuvazinin iktidar mücadelesi sürecinde şekillenen sınıfsal, toplumsal ve politik projeler doğrultusunda emeğe yönelik geliştirdiği pratiklerden temellenmesi nedeniyle bir farklılık taşımaktadır. Bu pratiklerin belirli bir politik tutarlılık ve süreklilik kazanmasıyla birlikte, aklın düzenin düzensizliği dışlayarak geliştiği kendini tekrar eden kurgu içindeki ayırım nitelik değiştirmiştir. Zira burjuva düşüncesinin gelişimi içinde akılcılık, aynı zamanda eski rejimin sarsıntıları arasında akıl çağının harekete geçirdiği dinamikler vasıtasıyla emeğin alternatif bir sınıfsal, toplumsal ve politik projeye dönüşme olasılığı barındıran eğilimlerine karşı yürütülen gündelik, toplumsal, kültürel, politik ve ideolojik mücadelelerle ilgilidir. Aslında böylelikle burjuva düşüncesi emeğin politik varoluşunu bastırılması, kanalize edilmesi ve zapt edilmesi gereken yıkıcı ya da saldırgan insani güçlerle ilişkilendiren akıl kavrayışına pratik bir zemin yaratabilmiştir. Başka deyişle emek, yükselen burjuva toplumunun tekinsiz bir tür evrensel yerli-yabancıasına dönüştürülmüştür. Zira belirli tarihsel incelemelerin ikna edici biçimde gösterdiği gibi, kapitalizmin yükselişi ve radikal politik kuramların belirmesi hemen her durumda birbiri ile derinden bağlantılı olan pratik bir mücadele süreci içinde gerçekleşmiştir (Wood & Wood, 2008: 107-149).

Burjuva düşüncesi açısından sözü edilen bu farklılık dikkate alınarak, Graeber'in (2016: 158) akla ya da akılcılığa dair yorumunda tarif edilen mantığın, insan bilincinin üzerinde dönen bir sınır oluşturma meselesini iç içe geçirdiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle esasında burjuva düşüncesindeki 'birey' ile ilişkili görünen, tarihsel, toplumsal ve sınıfsal nitelikteki maddi ilişki ve eylemler yerine tekil insan bilincine odaklanan bu türde bir akılcılık, dolaylı olarak insanın hem sosyal hem de anti-sosyal eğilimlerini aynı anda bastıran ve şekillendiren bir işlevle

ilişkilendirilmektedir. Böylelikle yabancı ya da öteki korkusunun yıkıcılığı ile bu korkuyu aşabilecek yaratıcılığın birbirinden nasıl ayrılacağı daha da muğlaklaşmaktadır.⁹

2. AKLIN HÜKÜMRANLIĞI VE POLİTİK EKONOMİ

Yukarıda tekil insan bilinci bağlamında sözü edilen yaratıcı ile yıkıcı olanı ayırma işlevi genellikle toplumsal uyumu tesis etme iddiasını içeren siyasetin de konusu olduğundan, sözü edilen muğlaklık politik bir nitelik kazanmaktadır. Örneğin, sınıflı ve hiyerarşik toplumsal düzene tehdit olarak görülen örgütlü emeğin canavarlaştırıldığı bir kurgu içinde siyaset, akılcılığı temsil eden politik kuvvetlere iktidar atfeden, bunu temsil etmeyen ve duyguları dizginlenmesi gereken kitlelere ise tabiiyet atfeden bir bölüştürme işlemi olarak işlev görebilir. Söz konusu olan kapitalist bir toplumsal düzen olduğunda ise akli ve duyguları paylaşırma işlevine dayanan bu kurguda, insanların hem yaratıcı hem de yıkıcı olabilecek tahayyül dünyalarına belirgin sınırlar ve dolayısıyla bu sınırlara denk düştüğüne inanılan sınıfsal konumlar da atfedilebilecektir.

Ahlak, politik ekonomi ve akıl bağlantısı üzerinden bu tartışmayı ilk formüle edenlerden biri olan Adam Smith ([1776] 2016), *Milletlerin Zenginliği*'nde Adalet Giderleri üzerine yazdığı kısımda zengin ve yoksulların tahayyül dünyalarının, dolayısıyla eylemlerini güçlü biçimde yönlendiren duygu ve tutkuların onlar arasında nasıl bölüşüldüğünü anlatır. Smith'e (2016: 678) göre "*mülkiyete saldırıyı kışkırtan, hükmü çok daha sürekli ve etkili, çok daha geniş kapsamlı hırslar, zenginlerde cimrilikle açgözlülük, yoksullarda işten bucak bucak kaçıp, rahatına ve gününü gün etmeye*

⁹ Graeber'e (2012: 158-159) göre, Batı düşünce geleneğinde akıl, tutkuların dışında kavranırsa da, biri hayal gücünü bastıran, bir diğeri ise hayal gücünün teknik bir aracı biçimde farklı işlevlerle tanımlanabilmiştir. Aklın hayal gücünün teknik bir aracı olmasıyla bizzat hayal gücünü bastırma işlevi ile tanımlanması arasında Graeber'in belirttiği fark, salt hayal gücüne karşı duyulan tarihsel ve ideolojik şüphenin sonucu olmasa gerektir. Tartıştığımız gibi, daha ziyade bu farklılığın sınıf mücadeleleri içinde nasıl bir toplumsal iktidar projesini cisimleştirebildiği önemli görünmektedir. Nitekim Marx (2011b:704), sermayenin "*karanlık tasarıları*"na yani emeğin kendi üretim ve geçim araçlarından zorla koparılması olarak ilkel birikim sürecine atıf yaparken aynı zamanda emeğin gelenek, akıl, deneyim, bilgi ve hayal gücünün bileşiminden müteşekkil sosyo-politik varoluşundan koparılmasına atıf yapmaktadır. Başka deyişle bu durumda hayal gücü, duygu ya da arzuların bastırılması olarak akıl kavrayışının toplumsal bir karşılık bulabilmesi, emeğin ücretli emeğe dönüşüm sürecinde hayal gücünün hizmetine sunulabilecek ortak aklın kontrolünün, kelimenin gerçek anlamıyla başkasının (sermayenin) kontrolüne sunulmasına bağlı olacaktır. Nitekim 19. Yüzyılda üretimde makineleşmeye eşlik eden işsizliğin tetiklediği Luddizm yani makine kırıcılık hareketi sürecinde emeğin verdiği tepkinin, sosyal kuramda çoğunlukla makinede temsil edilen akla karşı duygu ve öfke patlamalarında cisimleşen akıl dışılık olarak yer bulması bu konuda önemli bir tarihsel örnektir. Oysa hem E. P. Thompson'un (2004) hem de Peter Linebaugh'un (2014) ikna edici biçimde tartıştığı gibi Luddizm, dönemin radikal aydınlarıyla etkileşim içinde, mülksüzleştirme sürecinin emek üzerinde yarattığı kültürel, toplumsal ve siyasal tahribata karşı hem kamusal itibar talebini hem farklı akılcı toplumsal düzen tasavvurlarını hem de radikal siyasal teori arayışlarını içeren politik bir harekettir.

bakmaktadır". "*Büyük mülkiyet bulunan yerde, büyük eşitsizlik olur*" diye devam eden Smith (2016: 678), zenginliğin yoksulluk karşısında hep azınlıkta olduğunu hatırlatır. Bu nedenle "*(z)enginin bolluk içinde oluşu, yoksulu çileden çıkartır. Yoksulu çoğu kez, zenginin mallarına saldırmaya hem ihtiyaç dırter, hem kıskançlık kıskırtır*". Mülkiyet düzenine ilişkin yoksullardan gelen bu tehdit ise ona göre zenginlerin "*uykularını kaçıracaktır*". Zira hem insanlar hem de maddi ve toplumsal nesnelere üzerinde iktidar uygulama ayrıcalığı olarak mülkiyet düzeninin dışına düşülmesiyle birlikte kaybedilen şey, aynı zamanda temel bir toplumsal varoluş biçimidir. Nihayetinde bu kurgu açısından, sınıfsal gerilim ve çatışmaların politik krize sürükleyebileceği mülkiyet düzeninde devlet iktidarının belirli bir biçimde var olması ve işlenmesi kaçınılmaz olacaktır. Nitekim bu kaçınılmazlığı hatırlatacak biçimde Smith (2016: 678-679) sözlerine şöyle devam etmektedir:

"Nice yılların yahut belki birbirini kovalayan birçok kuşakların emeğiyle elde edilmiş bulunan o değerli mülkiyetin sahibi için güven içinde bir tek gece bile uyuyabilmek, ancak mülki makamın kanat gemesi ile kabil olur. Her zaman, dört bir yanı bilinmedik düşmanlarla çevrilidir. Onları hiçbir zaman kıskırtmadığı halde, hiçbir zaman yatıştırılmaz, onların haksızlığına uğramaktan, ancak bunu cezalandırmak için mülki makamın sürekli uzanmış duran kuvvetli kolu ile korunabilir."

Görüldüğü gibi Smith'in deyişiyle mülkiyet sahibinin "*güven içinde bir tek gece bile uyuyabilmek*" konusunda taşıdığı kaygı, bir bakıma Hobbes'un (2014: 4) "*savaş ve her türden felaket, şeyler üzerindeki ortaklıktan kaynaklanmaktadır*" diyerek doğa durumuna atfettiği ölümcül rekabet ortamına dönüşe dair duyulan bir kaygı gibidir. Öyleyse, Smith'in duyguları ve tutkuları mülkiyete saldırı ile malul yoksulları karşısında, tutkulara esir olmamış bir akıl özünde 'doğa durumuna dönüş' uyarısı anlamı da taşıyacaktı.

Elbette Smith'in mülk sahiplerine atfettiği bu kaygı üzerinden yaptığı uyarı, yoksulları mülkiyete karşı kıskırtan hırsılara ve tutkulara terk edilmiş bir toplumsal durumun sonucuna dair bir uyarıdır. Zira ona göre "*derebeylik kurumlarının, bunca kasıp kavurmalara karşın bir türlü yapamayacağı şeyi, dış ticaretle sanayisinin o sessiz sedasız, farkına varılmayan işlemi azar azar*" (Smith, 2016: 396) başarmıştır. Dolayısıyla yükselen burjuva toplumunda endüstriyel ve ticari rekabetin mümkün kıldığı salt maddi hırsılara indirgenmiş normlara teslim olmanın yıkıcılığını vurgulayan Smith (2016:396), bu durumun "*insanoğluna efendilik edenlerin, güttükleri aşağılık düsturun dünyanın her çağında, 'hepsi, özümüzün; başkalarına zırnık bile yok'*" eğilimini canlandırdığını da vurgulamaktadır. Smith'in zenginlik ve yoksulluğun birbirini etkileyen ve kuvvetlendiren insani duygu, tutum ve davranışlara dair bu yorumunda ortaya çıkan kaygı ise görüldüğü gibi klasik liberal anlatıda hâkim kılınan Smith portresine pek uymamaktadır. Zira

McNally'e (1988:154) göre hâkim okumaların aksine “*Smith'in ahlak felsefesi, ticari faaliyetlerin toplumun ahlaki yapısı üzerindeki yozlaştırıcı etkisini temel sorunlarından biri olarak*” ele almaktadır.¹⁰ Bu yoruma göre Smith için toplumun genel çıkarları esas olarak toprak sahipleri ve ücretli işçilerin çıkarları ile kopmaz bir bağa sahiptir. Ama tüccarların ve endüstriyel üreticilerin çıkarları halkı aldatmak ve hatta ezmekle ilişkilidir. Smith bu nedenle bu grupların kendi çıkarlarını toplumun çıkarları gibi sunmak adına durmaksızın “*gürültü ve safsata*” ürettiklerini vurgulamaktadır (McNally, 1988: 153). McNally'nin (1988: 188) yorumuna göre Smith'in bu şekilde düşünmesi, tüm toplumun maddi zenginliğini artırma potansiyeli taşıyan ve Smith'in de oldukça önemsendiği bir politik ekonomik mekanizmanın, tekil çıkarların toplumun genel çıkarına zarar vermesini mümkün kılacak politik ve toplumsal kontrolden çıkmasıyla bağlantılıdır. Yani Smith esasında “*iş bölümünün, ortak ahlaki duyguların ve görüşlerin korunmasında oldukça ciddi sorunlar yarattığına*” inanmaktadır. Zira McNally'e (1988: 189) göre Smith için “*(b)ireyleri belirgin şekilde farklı durumlara sabitleyerek, işbölümünün beraberinde getirdiği uzmanlaşma, toplumun ahlaki yapısını bozma tehlikesi*” yaratmaktadır. Böylece “*(e)ğer durumları radikal bir şekilde farklılaşırsa, bireylerin ahlaki davranışlar konusunda ortak bir dizi varsayımı paylaşmamaları*” tehlikesi de ortaya çıkmaktadır. Bu durum ise “*özellikle endüstriyel işçi sınıfı açısından bir sorundur*” (McNally, 1988: 189). Smith'in özellikle endüstriyel işçi sınıfında tezahür edeceğini düşündüğü bu ciddi sorun McNally'e (1988: 189) göre, “*işbölümünün geriletici ve aptallaştırıcı etkilerinin kentli işçilerin entelektüel ufku daralttığını ve onların kendi çıkarlarını veya toplumun genel çıkarını kavrayamamalarına*” neden olduğunu düşünmesi ile ilişkilidir. Fakat McNally'nin (1988: 207) aktardığı gibi “*Smith, ticari toplumda kamu erdeminin kapasitesi konusunda kesinlikle*” karamsar olmasına rağmen bu yapının “*insanları adalet ilkelerine saygı duyacakları bir empatik iletişim sistemi içinde bir araya getirecek şekilde organize edilebileceğine*” inanmaktadır. Zira bu sistemin “*‘ağırbaşlı ve çalışkan yoksullar’ için makul bir geçim düzeyi sağlama gibi önemli bir avantajı*” bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi McNally'nin (1988: 189) bu tartışmasında vurguladıkları Smith'in “*yönetimin ahlaki temelini vatandaşların ortak duyguları ve görüşlerinde bulmaya çalışan*” kuramı için “*ciddi bir sorun*” oluşturmaktadır. Zira Smith bir taraftan oluşmakta olan endüstriyel işçi sınıfının toplumsal ortak ahlak için gerekli

¹⁰ McNally'nin (1988: xi-xii) günümüzde Smith'in klasik politik ekonomi açısından yerleştirildiği konumu radikal biçimde sorgulayan tartışması esasında kapitalizmin yükselişinde tarımsal üretimin dönüşümü ve bunun ortaya çıkardığı sonuçların belirleyiciliğine dair iddiasına dayanmaktadır. Zira ona göre “*tarım ekonomisindeki değişiklikler, modern kapitalizmin temel ilişkilerini oluşturmuştur*”. Klasik politik ekonomi de bu nedenle “*tarımsal kapitalizmin sosyal ve ekonomik teorisini temsil eder*”. Dolayısıyla Smith'in politik ekonomisi sosyal çözülmeyi hızla tetikleyen endüstriyel kapitalizm karşısında tarımsal kapitalizmin dengeli bir politik toplumsal düzeni mümkün kıldığını göstermeye çalışmaktadır.

entelektüel hasletlerden uzaklaşmasının yaratacağı tehlikelere dikkat çekerken, bir diğer taraftan bireysel çıkarların makul bir geçim düzeyini garanti eden belirli bir etkileşimine göre örgütlenebildiği sınıfsal uzlaşmaya dayalı uyumlu bir toplumu mümkün görmektedir. Bu çelişkili durumda Smith'i Marx'ın (2011b) ilkel birikim çözümlemesi bağlamında yorumlayan Perelman'nın (2000) tartışması, emeğin politik varoluşu, toplumsal düzen metafiziği, duygu, hayal gücü, ortak akıl ilişkisinin burjuva düşüncesindeki şekillenişinin pratik ve ideolojik zeminini belirginleştirmek açısından anlamlı olacaktır.¹¹

Perelman'a göre (2000: 3) politik ekonomistlerde görünen müdahaleci sosyo-politik öneriler kuramsal çalışmalarının genel eğiliminde önemli bir unsurdur ve “*özellikle, klasik politik ekonomi, insanları ücretli çalışmaya zorlamak için kırsal kesimde geleneksel mesleklerin sürdürülebilirliğini kısıtlamayı*” savunmaktadır. Bu kısıtlamayı mümkün kılan ekonomik ve toplumsal koşullar ise emekçileri geleneksel üretim ve geçim araçlarından kopararak onları ücretli emek biçimine mahkûm bırakmak doğrultusunda ilkel birikim sürecinde şekillenmiştir. Dolayısıyla Smith'in henüz oluşma sürecinde olan endüstriyel kapitalizmin gelişimine atfettiği emeğin politik eğilimlerine dair tehlikeler, esasında hali hazırda işlemekte olan ilkel birikimin katı pratiklerine bağlı olarak şekillenen sınıf mücadelelerinin yarattığı gerilim ve toplumsal düzen endişesiyle daha çok bağlantılı görünmektedir. Nitekim Perelman'nın (2000: 9) dikkat çektiği gibi Smith'in işletme düzeyinde gerçekleşen teknik işbölümünden yola çıkarak ele aldığı sorunlar, hali hazırda tarımda kapitalistleşme ile birlikte hızla büyümeye başlayan ücretli emek biçiminin kentlere hareketi ile endüstriyel kapitalizm için oluşmaya başlayan temelde şekillenen toplumsal işbölümü yani sınıfsal kompozisyonla ilişkilidir. Dolayısıyla Perelman'a (2000: 171-195) göre Smith'in politik ekonomisinde ilkel birikim süreciyle doğrudan bağlantılı toplumsal işbölümüne dair detaylı bir tartışmanın yapılmaması, ilkel birikimin Smith'in kuramı açısından doğurduğu zorlukla ilişkilidir. Nihayetinde bu yoruma göre örneğin Smith'in ünlü ‘görünmez el’ kavramlaştırması bu zorluğu aşma yönünde kullanılan ideolojik bir girişim olarak görülebilir.

“Smith, toplumsal iş bölümününün dış müdahaleye başvurmadan gelişeceğini göstererek, ilkel birikim sorununu ortadan kaldırmayı ummuştu. Smith'in teorisi bu şekilde kabul edilse de, uygulama farklı bir şekilde devam etti. Aslında, Smith'in kendisi de kendi teorisine uymayan uygulamaları savunuyordu” (Perelman, 2000: 9).

¹¹ Perelman'a (2000:3) göre “*klasik politik ekonomistlerin temel kalkınma stratejisi, kırsal kesimde kapitalist asimilasyon sürecini hızlandırmak için piyasa dışı güçlerin gerekli olabileceği sonucuna varan, ilkel bir proto-Marksist birikim modeliyle tutarlıydı. Bu model, klasik politik ekonomistlerin çoğunun, genellikle kendilerine atfedilen teorilere taban tabana zıt görüşler ifade etmelerinin nedenini de*” açıklamaktadır.

Perelman'ın (2000) Smith'in kuramsal anlatısında savundukları ve pratikte yaşanan ekonomik, toplumsal ve politik gelişmeler hususunda takındığı tutumlar arasındaki çelişkilere dikkat çeken bu yorumları ışığında, emeğin politik varoluşuna dair Smith'in geliştirdiği yaklaşımın, aynı zamanda ilkel birikimin sert yöntemlerinin derinleştirdiği sınıf karşıtlıklarını muğlaklaştıran (Perelman, 2000: 171) incelikli bir politik toplumsal uyum ideolojisi arayışı olduğu söylenebilir. Nitekim Perelman (2000:188-189) Smith'in emekçi sınıflar üzerine yadırgama ve takdir arasında gidip gelen kimi değerlendirmelerini yorumlayarak bu durumu örneklendirmektedir.

“Smith'e göre: [Bir işçi] büyük bir şehre geldiğinde, belirsizlik ve karanlık içinde kaybolur. Davranışları kimse tarafından gözlemlenmez ve dikkate alınmaz, kendisi de bu davranışları ihmal etme ve her türlü ahlaksızlık ve kötü alışkanlığa kapılma eğilimindedir. (Smith 1976, V.i.g.12, 795)”.

Bununla birlikte emeğin maruz kaldığı endüstriyel koşulların salt bir nesnesine dönüşerek sergileyeceği ahlaksızlık ve kötü alışkanlıkların kaçınılmazlığı karşısında Perelman'a (2000: 189) göre, “bağımsız çiftçilere ve tarım işçilerine” karşı da pek bir sempati beslemeyen Smith, yine de “onları vasıfsız kentli işçilerden çok daha fazla” takdir etmektedir. Görüldüğü gibi Smith'in politik ekonomisi açısından temel sorun ve çelişkilerin belirdiği düğüm noktası, yükselen yeni burjuva toplumsal düzende emeğin salt ekonomik olmayan politik, kültürel ve ahlaki anlamda nasıl biçimlendirileceği hakkındadır. Aslına bakılırsa McNally'nin (1988) dikkat çektiği ve Smith'in toplumsal bir düzeni sürdürmeyi mümkün kılan insanlar arası iletişime dair geliştirdiği yaklaşım bu biçimlendirme sorunu ile ilişkili görünmektedir. McNally'nin (1988: 182-183) yorumladığı biçimde Smith'e göre “toplumun dayandığı duygu birliğini korumak için, tüm bireyler davranışlarını hayali bir tarafsız gözlemcinin standartlarına tabi tutmalıdır”. Bu standartlar ise “bir toplumda geçerli olan ahlaki kuralları temsil” etmektedir. Burada kritik olan husus söz konusu kuralları temsil eden bireylerin diğer bireyleri ikna edebilmesidir ve bunun için hayali tarafsız gözlemci insanların sempatisini kazanmalıdır. Smith'e göre ise insan ilişkilerinin doğasında hali hazırda bulunan bu potansiyeli toplumsal düzeni mümkün kılan ortak bir duyguya dönüştürebilmek için sevinç veya üzüntü gibi duygular hafifletilmelidir. Çünkü bu ilişkide aşırı duygular, insanları ahlaki ortaklığa değil ayrımlara yönlendirecektir. Görünen o ki Smith için temel meseleler, hem yükselen burjuva toplumsal düzeninde emeğin politik varoluşuna dair duyduğu sınıfsal kaygıları besleyen sorunlara politik alternatifler geliştirmek hem de bunu yaparken ideolojik çerçevesini “hayali tarafsız gözlemcinin” temsil ettiği sınıfsal çelişkilerden soyutlanmış bir akıl biçiminde sunabilmektir.

Nihayetinde görüldüğü gibi Smith'in kurgusunda emeğe dair politik metafizik basitçe bir toplumsal konumun doğasından ziyade emeğin bir toplumsal mekanizmanın nesnesine dönüşmesi üzerinden türetilen daha incelikli bir biçim almıştır. Bu kurguda emek, toplumsal düzen açısından yıkıcı etkiler geliştirmekten bizzat kendisi sorumlu olmasa da bir kez düştüğü bu koşulların yarattığı “*her türlü ahlaksızlık ve kötü alışkanlığa kapılma eğilimi*” nedeniyle kendi çıkarlarının “*toplumun dayandığı duygu birliğini korumak*”tan geçtiğini görememektedir. Zira yine bu koşulların doğal bir sonucu olarak emeğin davranışlarını şekillendiren eğilimler, toplumsal düzeni mümkün kılan “*duygularını hafifletmiş tarafsız hayali gözlemcinin*” standartlarını sağlayan nitelikleri kaybetmiştir. Böylece aslında Smith, emeğin değerler dünyasının mülk sahibi farklı sınıfların değerleri ile biçimlendirildiği oldukça incelikli bir müdahale alanı açarak, sınıfsal bölünmede cisimleşen iktidarın akıl ve duygular arasındaki bölünmeyi telafi ettiği bir toplumsal düzen metafiziğini yetkin biçimde meşrulaştırmıştır.

Bu bağlamda yoksulların duygu ya da tutkularına yönelik sergilenen daha çok ideolojik karakterli bu müdahale mantığını, Smith'ten farklı olarak, devrimci politik şiddet dönemlerinin ‘olağanüstü’ deneyim, eylem ve olaylarını anlamlandırmanın ‘doğal mantığı’ biçiminde kullanan Edmund Burke (2023) de kitlelerin canavarlığının makul bir açıklama olarak kabul edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Burke (2023:57), Fransız Devrimi'nin ürünü olan ulusal meclise baktığında “*(s)üngü, fener ve evleri tutuşturacak meşale ateşinin terörü altında, her durumdan, her dilden ve her ulustan canavarca karışım*”lar gördüğünü söylerken, kitleleri canavarlaştıran varsayımın akla atfettiği konumdan faydalanmaktadır. Fakat hemen bu satırların öncesinde “*kralı tutsak ettiği*”ni öne sürdüğü bu “*canavarca karışımlar*”ı, “*kendi kendini esir etmiş bazen gerçek bazen de sözde bir çoğunluk*” biçiminde tanımlamaktadır. Bu kitlenin kendi kendini esir etmesi ise, “*gözü dönmüş ve azgın kahvehanelerinin kirli saçmalıklarını üçüncü el bir kraliyet fermanı gibi*” krala yayınlamaya zorlamalarında dışa vurulmuştur. Yani Burke, Fransız devrimcilerinin eylemlerinde “*göz döndüren*” duygular, “*azgın*” tutkular ve “*kahvehanelerin kirli saçmalıkları*”ndan başka bir şey olmayan hayal gücünün dizginlenmemiş bir bileşimini görmektedir. Burke'ün bu bileşime dair hayal gücünde beliren “(i)deoloji” ise Althusser'in (2010: 187) deyişiyle, “*bireylerin gerçek var oluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkinin, imgesel bir ‘tasarımlanması’*”nın ürünü gibi görünmektedir. Aslına bakılırsa Burke, bu ‘tasarımlamasındaki aklın’ insanın genel iyiliğine katkıları açısından belirgin sınırlara sahip olduğunu düşünse de kitlelerin canavarlığını dizginleyecek gelenekle temellendirilmiş bir akıl varsayımından faydalanmıştır (Neocleous, 2015: 55-56). Böylelikle aklın hangi duygu, tutku ve hayalleri dizginlemesi gerektiğine ilişkin politik ve ideolojik bir tartışma alanının derinleşmesine katkı sunmuştur.

Bu durum, Burke'ün Fransız Devrimi konusundaki nihai yargılarına devrimin politik seyrini izleyerek ulaşılmış olmasında görülebilmektedir. Nitekim *Fransız Devrimi Üzerine Düşünceler*'in ilk satırlarında, “*her ne kadar bütün kalbimle Fransa'nın bir rasyonel özgürlük ruhuyla harekete geçmiş olduğunu umsam*” da diyen Burke (2019:20), Fransız Devrimi'nin “*birçok somut noktaya atıf*”la görünür hale gelen ‘terörü’ karşısında “*büyük kuşkular beslemeye*” başlamıştır. Nihayetinde de giderek devrimin “*canavarca karışımlara*” hayat verdiğini gözlemleyerek kökten bir karşı duruş sergilemiştir. Buna karşın Burke'e (2023) göre *Şanlı İngiliz Devrimi*, Fransız Devrimi'nin kitlelerin duyguları, tutkuları ya da hayal güçlerinin esiri olarak sürüklendiği yıkıcılığa yönelmeden “*rasyonel özgürlük ruhu*”nu tesis etmeyi başarmıştır. Nitekim Eagleton'ın (2010) dönemin ideolojik eğilimlerine ilişkin yorumlarına bakılacak olursa, Burke'ün bu karşılaştırmasının abartılı olsa bile gerçeklerden pek de uzak düşmediği söylenebilir. Zira Eagleton'a (2010) göre “*her ne kadar kendisini vahşi biçimde zor kullanıcı olarak göstermiş olsa da*”, “*18. Yüzyıl Britanyası'nda gelişmiş bir burjuva demokrasisi geleneği, genelde 'hegemonik bir şekilde' iş görmeye çalışan bir toplumsal düzen meydana getirmiş*”tir. Yani “*bu dönemde, otorite, Burke'ün tavsiye ettiği gibi uyruklarından en azından bazılarının duygularını ve duygularını göz önünde bulundurmıştır*” (Eagleton, 2010:50). Eagleton'a (2010: 52) göre Burke, yazdıklarıyla politik bir muğlaklık alanına müdahale etmektedir:

“*Görenek, duygu, kendiliğinden içtepi olarak estetik olan, siyasi tahakkümle oldukça iyi geçinebilir; fakat bu fenomenler, her zaman öyle kolayca cisimleştirilip bir araya getirilebilir olmayan tutkuyla, hayal gücüyle, duygusallıkla iç daraltacak kadar bitişiktir. Burke'ün Appeal from The New to the Old Whigs'inde ifade ettiği gibi: 'Duygudan hareketle eylediklerinde, insanların tutkularına koyulacak bir sınır vardır; hayal gücünün etkisi altında olduklarında ise hiçbir sınır yoktur.'*”

Bununla birlikte genel olarak toplumsal tarihe bakıldığında, yoksulların buldukları her fırsatta ve örneğin Smith'in (2016) tarif ettiği gibi zenginlerin uykularını kaçırarak sıklıkta mülkiyete ya da mülkiyet düzenine saldırmadığı söylenebilir. Bu durumda söz konusu sınıfsal korku retorığının öncelikle eylemlere değil bir potansiyele atıf yaptığını düşünebiliriz. Hangi durum söz konusu olursa olsun, burjuva düşüncesinde politik ve toplumsal olarak kurucu nitelikteki bu sınıfsal korkunun dinamiğinin bizzat oluşmakta olan kapitalist yeni toplumsal düzenin yapısal eşitsizliğe dayalı varoluşundan temellendiğini söylemek daha makul olacaktır. Örneğin Graeber (2016) bu yapısal eşitsizliğin sınıfsal olarak da eşitsiz “*tahayyül yapıları*” ürettiğini öne sürerken, bu eşitsizliğe maruz kalan emekçi sınıfların, zamanlarını öncelikle mülkiyet düzenine saldırmaya dair tahayyüllere değil; başka şeylere ayırmak zorunda kaldıklarını vurgulamıştır.

3. EŞİTSİZLİK, ŞİDDET VE EMEĞİN TAHAYYÜL DÜNYASI

Graeber'e (2016: 72) göre "sosyal basamakların en altında bulunanlar", onlara atfedilen akılcılığın son derece kısıtlı dünyasında bilişsel mesailerinin çoğunu "üsttekilerin bakış açılarını hayal ederek ve buna samimi bir özen göstererek geçirirler, aksi ise hemen hemen hiç gerçekleşmez". Bu eşitsizlik ise insanların etraflarını çeviren toplumsal dinamiklerin oldukça farklı yoğunluklara sahip olması ile ilgilidir:

"Yığınım dibinde kalanlar etraflarını çeviren toplumsal dinamikleri anlamaya çalışırken çok büyük tahayyül enerjisi sarf etmek zorundayken -üsttekilerin bakış açılarını tahayyül etmek zorunda olmak dâhil-, diğerleri etraflarında ne olup bittiğine aldırmadan boş boş gezinip durabilirler. Yani güce sahip olmayanlar sadece toplumun idamesi için gereken somut, fiziksel emeğin büyük bir kısmını sağlamakla kalmazlar, aynı zamanda yorumlayıcı emeğin çoğunu da onlar sarfeder" (Graeber, 2016: 80-81).

Güce sahip olmayanların sarf ettiği 'yorumlayıcı emek' ise insan ilişkilerinin tarih ve anlam ile yüklü karmaşık yapısına gönderme yapar. Bu nedenle söz konusu ilişkileri sürdürmek "genellikle ustalık gerektiren hayal gücü çalışması yapmayı, hiç durmadan dünyayı başkalarının gözünden görmek için uğraşmayı gerektirir" (Graeber, 2016: 68). Bir bakıma hegemonik aygıtlar toplumsal yaşama her girdiğinde yeni bir ideolojik alanın ortaya çıkma ihtimali doğmakta ve böylece bu durum emeğin de bilinç ve bilgi ile ilişkisinde gözetilmesi gereken değişimler anlamına gelmektedir (Gramsci, 2010: 233). Yani yorumlayıcı emek aslında "başkalarının güdülerini ve algılarını deşifre etmeye çalışmaktan ibarettir" ve dolayısıyla "güç korkusuna güvenerek" hareket edebilenler için yorumlayıcı emek sarf etmek pek gerekli değildir (Graeber, 2016:67). Zira güçlülerin, güce sahip olmayanların eğilim, tutum ve eylemlerini öngörmeye, yönlendirmeye ya da daha ortaya çıkmadan etkisizleştirmeye yarayan bir avantajları vardır. Bu avantajın prensibi basittir, ama işleyişi karmaşıktır. Prensip, bir toplumsal düzenin yapısal eşitsizliği ile birlikte var olan yapısal şiddetin¹² çoğu durumda sınıfsal, politik ya da toplumsal güce sahip olanlar lehine işleme eğilimine dayanarak hareket etmektir.

Ancak Graber'e (2016) göre bu basit prensibin işleyişini daha iyi kavramak için şiddetin hangi ögesine önem verilmesi gerektiği konusunda dikkatli olmak gerekmektedir. Başka bir deyişle, güce sahip olanların daha az yorumlayıcı emek sarf ediyor olmaları, bunların öncelikle şiddet eylemlerinin imgesel anlam ve etkilerini de kontrol edebiliyor olmalarına bağlı olmayabilir. Graeber'e (2016:67)

¹² Graeber'e (2016: 58, 60) göre yapısal şiddet "nihai olarak fiziksel şiddet tehdidi ile desteklenen, yayılmacı toplumsal eşitsizlik biçimleridir". Bir açıdan kurumsallaşmış boyun eğme biçimlerine atf yapan bu tartışmada, 'yorumlayıcı emek' nitelemesi, çalışmanın sorunsal bağlamında bu biçimlerin sınıfsal niteliğini ima ettiği için tercih edilmiştir.

göre şiddetin “sembolizmine” yani imgeselliğine yoğunlaşmak, bizzat şiddetin “şiddet tehdidini ve yaygın şiddet tehdidini mümkün kılan çeşitli sosyal ilişkileri değil, öncelikle şiddet eylemlerini ifade ettiği varsayımına” dayanmakta, bu varsayım ise bizi “otomatik olarak şiddete ilişkin en ilginç şeyin aynı zamanda en önemli şey olduğunu” düşünmeye yönlendirmektedir. Oysa genel anlamıyla şiddet eylemlerine, başka insan eylemleri için de geçerli olan bir tür iletişim eylemi olarak bakıldığında Graeber’e (2016: 67) göre şu ilginç sonuca da ulaşılabilecektir: “şiddet belki de bir insan için, hakkında hiçbir şey bilmediği bir kişinin eylemleri üzerinde göreceli tahmin edilebilir etkileri olacak bir şey yapmasını mümkün kılan tek yoldur.”

Sonuç olarak Graeber’in (2016) üslubuyla, güç sahibi olanlar, içinde devindikleri sosyal ilişkileri yorumlayıcı emekle ya da bu bağlamda tahayyül dünyalarıyla değerlendirmeye güç sahibi olmayanlara göre çok daha az başvurmaktadır. Bunun nedeni ise güç sahibi olanların, şiddetin toplumsal ilişkilerde net biçimde öngörülebilir sonuçlar yaratma konusundaki ayrıcalığını ve yine şiddetin “iletişimsel olmaksızın sosyal etkileri olma ihtimali”ni gündeme getiren yönünü kontrol edebilmeleri ile ilişkilidir (Graeber, 2016: 68). Nihayetinde “(b)aşka birilerinin eylemlerini etkilemek için deneyebileceğiniz diğer yolların çoğunda, en azından sizin onlar hakkında ne düşündüğünüz, onların sizin hakkınızda ne düşündüğü, tiksintileri ve yatkınlıkları hakkında vs. biraz olsun fikriniz olması gerekir”. Oysa “(b)aşkalarını fiziksel zarar vermekle tehdit etmek bütün bunları basitleştirmeye imkân verir” (Graeber, 2012: 68). Başka deyişle burada, sosyal ilişkileri ‘basitleştirme gücünden’, dolayısıyla da özünde son derece karmaşık, dikkat kesilmeyi ve zaman ayırmayı gerektiren bu ilişkilerin dayattığı sınırlardan özgürleşebilme imkânı söz konusudur. Dolayısıyla bu basitleştirme gücüne sınıfsal, politik ve toplumsal olarak sahip olmayanların tahayyül dünyası, bu güçlere sahip olanların tahayyül dünyasından net biçimde ayrılırken, eşitsizlik aynı zamanda ‘aşağıdakilerin’ emeklerinin önemli bir bölümünü ‘yukarıdakilerin’ bakış açısını yorumlamak için ayırmaya mecbur bırakılması biçiminde de deneyimlenmektedir. Zira bu durumda yukarıdakilere, işler onlar açısından yönetilmesi karmaşık hale geldiğinde şu mesaj da verilmiş olmaktadır: “Kafalarına yeterince sert vuracak olursanız, bütün bunlar anlamsız olur” (Graeber, 2016: 68).

Bu çerçevede emeğin politik failliğinin canavarlaştırılmasına ilişkin siyaset kuramında karşılaştığımız kimi düşüncelerin, bu kitlelerin sergilediği gerçek şiddet eylemlerinin yaygınlığına dair bir gözlemden kaynaklanmadığı söylenebilir. Yani emekçi sınıflarda tutku ya da hayal güçlerinin esiri olarak davranma eğilimi esasında emeğin politik varoluşuna ilişkin politik metafizik marifetiyle atfedilmiştir. Bu durumda söz konusu atıf, bu insanların ve potansiyellerinin “yabancılar, tanrılar ya da canavarlar”a (Kearney, 2012) dönüştürülmesinde güçlü bir ideolojik eğilim olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla egemen sınıflara, insan

doğası, bilinci ve bilinç-dışına ilişkin tarihsel ve toplumsal olmayan tek taraflı soyutlamaları politik sonuçları olan bir nesnelliğe dönüştürerek yönetme imkânını veren en önemli mekanizmalardan biri de Graeber'in (2016) işaret ettiği üzere, yapısal şiddetin sosyal ilişkileri basitleştirici gücü olabilir.

Görüldüğü gibi Graeber'in (2016: 67-68; 80-81) perspektifi içinde mesele, emekçi sınıfların tahayyül dünyalarına ve bunlardan dolaysız biçimde türetilen olası kolektif eylemlere doğal görünen bir yıkıcılık atfetme eğiliminin yaslandığı varsayımlardan daha karmaşık görünmektedir. Zira bu çerçeve içinde Burke'un ve Smith'in halk kitlelerinin tahayyül dünyaları, siyaset ve toplumsal düzen arasında kurdukları basitleştirilmiş, kötümser ve tekinsiz bağlantıların ima ettiklerinin aksine, güç sahibi olmayanların tahayyül dünyalarının çok katmanlı ve karmaşık işlemesi gerektiği düşüncesini, tarihsel ve toplumsal bağlama oturtmak daha mümkündür. Bu değerlendirmeye göre yapısal şiddetin hüküm sürdüğü bir dünyada, güç sahibi olmayanların eylemleri ile onların tahayyül dünyaları arasında kurulan ilişkide akıl ile tutkular, saplantılar, arzular ya da hayal gücünün kolayca birbirinden ayrılacağı varsayımına dayanan yorumlar pek geçerli değildir. Zira Graeber'in yorumları bağlamında güç sahibi olmayanların daha fazla sarf etmek zorunda olduğu yorumlayıcı emek, aynı anda hem akli hem de hayal gücünü barındırmak zorunda olan bir tahayyül dünyasına işaret etmektedir.

4. HAYAL GÜCÜ, AHLAK VE TOPLUMSAL DÜZEN

Batı düşüncesinde 'akıl hükümranlığı' ile duygu, tutku ya da hayal gücü arasında ayrımlar geliştirmeye çalışan bazı girişimlerin içine düştüğü tutarsızlıklar, aslında bize bu meselenin zorluğu hakkında bir fikir vermektedir. Nitekim Eagleton (2010), 18. Yüzyıl Britanya'sında bu hususta yürütülen tartışmaların sorunlarına, estetik ve ideoloji ilişkileri bağlamında değinmiştir. Soyut bir akılcılıktan yola çıkarak bir toplumsal düzeni ve toplumsal iktidarı doğallaştırma girişiminin kök salması, Eagleton'a (2012) göre, hem akli hem de duygu, arzu ya da hayal gücünü birleştirebilmesi ile ilişkilidir. Yani, burjuva düşünce ve tahayyül dünyasının egemen kılınmasına dönük girişim olarak "*bir toplumsal iktidar, etkili bir şekilde doğallaştırılacaksa*", "*sivil toplumun duygulanıma, iştihaya [arzuya y.n] bağımlı bireyinden*" yola çıkmalı, bu bireyi "*daha büyük bir bütüne bağlayabilecek bağlantıları*" takip etmeli ve nihayetinde gündelik yaşamda kök salmalıdır (Eagleton, 2010: 55). Dolayısıyla dönemin hâkim politik düşüncesinin karşı karşıya kaldığı soru şudur: "*Bir hâkim sınıf, nasıl olup da, hem kendisini duygusal olarak dolaylımsız olanda kökleştirecek, ama hem de bu dolaylımsızlığı, bir yığın parçalanmadan daha zorlayıcı tek bir şey haline getirip işleyecektir?*" (Eagleton, 2010: 56). Böylesi bir soruya yanıt vermeye çalışan bazı klasik politik ekonomi düşünürlerinin başvurduğu kavram 'ahlaki duygu' kavramıdır ve bu kavram

vasıtasıyla “toplumsal hayatı yöneten ahlaki değerler, şeftalinin tadı kadar apaçık” hale getirilmek istenir. Zira ahlaki değerler açık duyular olarak anlaşılmazsa bu değerler etrafında ortaya çıkacak yıkıcı kavgalardan kurtulmak da mümkün olmayacaktır (Eagleton, 2010: 57).

Eagleton’ın (2010) sözünü ettiği bu sorun, burjuva düşüncesinin ve burjuva politik pratiğinin eski rejimin yıkıntıları arasından çıkararak inşa etmeye çalıştığı modern kapitalist toplumsal düzenin meşruiyet kaynaklarının tanımlanması, gerekçelendirilmesi ve haklılaştırılması ile ilişkili, hem ideolojik hem de pratik bir sorundur. Nitekim Polanyi’nin (2010) İngiltere deneyimi üzerinden “büyük dönüşüm” olarak tarif ettiği bu süreç, yalnızca bir ekonomik sistemin dönüşümü ile sınırlı etkilere sahip değildi. Aksine “piyasa mekanizmasının insanların ve onların doğal çevresinin kaderinin, hatta satın alma gücünün miktarı ve kullanımının, tek yönlendiricisi olmasına izin vermek, toplumun çöküşüyle sonuçlanırdı” (Polanyi, 2010: 120). Dolayısıyla bir toplumsal düzeni sürdürülebilir kılan bütün insani, kültürel, ahlaki, dinsel, sınıfsal ve toplumsal ilişkilerin çözülüşü ile sonuçlanabilecek liberal politik programın ‘salt akılcılığa’ yaslanması pek ikna edici değildir. Yani insanların tarihsel olarak sürdürdükleri toplumsal bağları yitirdikleri büyük bir alt üst oluş döneminde, geçmişte onların tahayyül dünyaları, duyguları ya da arzularını toplumsal iktidarın parçası haline getirebilmiş eski düzenin tüm sınıfsal değerlerinden ‘akıl’ yoluyla kurtulma zorunluluğunu vaz etmek, Eagleton’un (2010: 63) deyişiyle iktidarın etkili bir şekilde doğallaştırılmasına mani olacaktır. Eğer belirli toplumsal iktidar pratikleri doğallaştırılacaksa, bunlar hem tarihselleştirilebilmeli hem de bunlara insan doğasına atfedilebilecek bir köken tarif edilebilmelidir. Zira insan duyguları ya da çeşitli ahlaki değerler biçiminde toplumsal uyum görüntüsü yaratan tahayyül dünyalarının harekete geçirdiği duygulanımlar, “önergelerin tersine çürütülemezler” (Eagleton, 2010: 63). Bu nedenle yeni bir toplumsal düzen girişiminin insana dair öne sürdüğü iddialar, söz konusu toplumsal değerlerin herkesçe kavranabilir, kendiliğinden, ahenkli ve çürütülemez görünen doğallığından türetilmelidir. Böylelikle burjuva tahayyül dünyasının temsil ettiği toplumsal düzen de çürütülemez görünecektir.

Nitekim Eagleton’un (2010) tartışmasında İngiliz ahlakçıları olarak isimlendirdiği Hutcheson, Hume, Smith, ve Ferguson, ‘ahlaki duyular’ kavramına başvurmuş ve meseleyi bu kavram etrafında çözümünü oldukça zor görünen felsefi bir soruna dönüştürmüşlerdir. Fakat girişilen çaba, bu isimlerin ‘çürütülemez’ değerler ile ‘çürütülebilir’ aklın ilişkilendirilmesini, burjuva toplumsal iktidarının doğallaştırılmasında kritik bir ideolojik alan olarak görmeleri ile bağlantılı olmuştur. Bu düşünürler yaşanan dönüşümün hali hazırda yarattığı cari toplumsal ve politik sorunları veri olarak özünde politik bir yanıt üretmeye çalışmışlardır.

Diğer bir deyişle Eagleton'un (2010: 63) ileri sürdüğü gibi “sonradan akılsal olarak haklı kılınmaya ihtiyaç duyan” bir toplumsal düzende “düşüş zaten olup bitmiştir”. Esas mesele, toplumu bir düşüş olmadığına, aksine ortada kaynağını yine toplumsal değerlerden alan bir gelişim süreci olduğuna ikna etmektir. Dolayısıyla bu çapta zorlu bir entelektüel (ideolojik) girişimde ‘ahlaki duyu’ filozofları için “etik, estetik ve politikayı harmonik bir şekilde bir araya getirmek” (Eagleton, 2010: 61) bir zorunluluk gibi görünmektedir. Bu zorunluluk elbette salt ideolojik bir faaliyet ya da dönemin krizini görünmez kılma çabası değildir. Söz konusu zorunluluk, tüm sonuçları hali hazırda deneyimlenen ve daha da yıkıcı olasılıkları barındıran gerçek sorunların belirlenimindedir.

Nitekim yine Adam Smith “Ahlaki Duygular Kuramı”nda ([1759] 2018) bu meselenin erken bir tartışmasını yapmaktadır. Smith’in ‘Uygunluk Mefhumu’ olarak belirlediği I. Bölümde ilk konuyu ‘Sempati’ olarak seçmiş olması bir taraftan tartışmaya atfettiği önemin de altını çizmiş gibidir. “insan ne denli bencil sanılırsa sanılsın yaratılışı gereği sahip olduğu bazı ilkeler vardır” diye yazan Smith (2018: 13) şöyle devam etmektedir; “(b)aşkalarının mutluluklarına tanık olmaktan dolayı duyduğu memnuniyet dışında hiçbir çıkarı olmayan insan, bu ilkeler sayesinde diğer insanların yaşantılarına alaka gösterir ve mutluluklarına değer verir”. Smith’e göre (2018: 13) insan, sadece başka insanların mutluluklarına değer vermekle kalmaz, bunun sayesinde “(ı)stırabına şahit olduğumuz veya ıstırabını derinden hissettiğimiz insanlar” için de merhamet ya da acıma duygusu geliştirir. Bu eğilim o denli açıktır ki, Smith, bunun ayrıca kanıtlanması gerekmediğini belirtmektedir. Elbette tüm insanlar açısından denk biçimde işleyen bir merhamet ya da acıma duygusu söz konusu değildir. Lakin “(ü)züntünün en yoğununu erdemli ve merhametli olanlar hissediyor olsa da insan doğasına ait diğer özgün tutkularda olduğu gibi bu davranış da yalnızca erdemli ve merhametli olanlarla sınırlandırılmaz”. Smith’e göre (2018: 13), kuvvetli özgün tutkularından biri olan bu eğilim o kadar güçlüdür ki “(t)opluksal kuralları yıkıp geçen azılı bir suçlu bile başkası için üzülebilir”. Bununla birlikte Smith açısından ‘sempati’nin kapsayıcı bir duygulanım olmasının ötesinde daha da önemli bir işlevi vardır. Bu işlev, insanın başkalarının hissettiklerini onların deneyimlediği biçimde deneyimleyemiyor oluşunu telafi edebilen ve bize başkalarının hislerini ve deneyimlerini kestirme imkânı sunan bir mekanizma gibi çalışmaktadır. Aksine aklın hâkimiyetindeki duyularımıza dayanan algımızla bu kestirimi yapmamız pek mümkün değildir; zira örneğin “(d)ostumuz ıstırap çekerken biz rahatsak onun ne hissettiğini algılamamız mümkün olmayacaktır”, hatta “(a)lgılarımız o kişinin ne hissettiğini anlamamız konusunda hiçbir zaman bize yardımcı olmamış ve olamayacaktır da” (Smith, 2018: 13). Dolayısıyla Smith’e göre (2018: 13-14) burada algılarımızın bize sağlayamadığı şeyi verebilecek olan tahayyül dünyamız olacaktır.

“Karşımızdakinin hissettiği acıyı ancak tahayyül edebiliriz. Sağduyumuz ancak kendimizi o kişinin yerine koyduğumuzda bir şeyleri anlamamıza yardımcı olacaktır. Hayal etmemizi sağlayan ise acı çeken kişinin hisleri değil onun hissettiklerinin kendi duyularımız üzerinde yarattığı etkidir. Zihnimizde kendimizi onun yerine koyarız ve onun gibi ıstırap çektiğimizi hayal eder, onun bedenine bürünüp o olmaya çalışırız ve böylelikle ne hissettiğini anlamaya başlarız. Her ne kadar karşımızdaki kişinininki kadar yoğun olmasa da aşağı yukarı benzer bir hisse ulaşmış oluruz” (Smith, 2018: 13-14).

Özetle Smith, duygudaşlığın temelini bu tahayyül kapasitesinde görmektedir ve varlığını toplumsal uyumun insan için kendiliğinden gelişen doğal niteliğe sahip olduğu fikrine dayandıran bir toplumsal düzende, aklın hâkimiyetindeki algılarımızın, duygudaşlığın dayandığı tahayyül kapasitesini ikame edemeyeceği konusunda net bir fikre sahiptir.

Bu durum Graeber'in (2016) sözünü ettiği yapısal eşitsizlikten türeyen yapısal şiddet ihtimaline sınıfsal ve toplumsal olarak daha fazla maruz bırakılanlar ile bu ihtimali yönetebilme ayrıcalığına sahip olanların tahayyül dünyalarının ayrılmasına dair yorumuyla ilişkilendirilebilir. Bu yorum dikkate alındığında, Smith'in tahayyüle atfettiği önemin özünde, bu özelliğin bireyler arası ilişkilerin doğasına dair antropolojik bir temel sunmasının değil; politik ve ideolojik açıdan düzen kurucu bir işlevle ilişkilendirilmesinin yer aldığı söylenebilir. Zira Smith'in (2018) insanların bir toplumsal düzeni sürdürmesini mümkün kılan duygudaşlığı dayandırdığı tahayyül dünyası, sempati ile malul, olumlu ve yaratıcı tutkularından ibaret değildir. Bu düşünceleri öne süren Smith, yukarıda tartıştığımız gibi, aynı zamanda yoksulları mülkiyete saldırmaya kışkırtan tutkularından ve dolayısıyla toplumsal uyumu ya da ahengi sürekli tehdit eden kışkırtıcı başka duygulardan da söz etmiştir (Smith, 2016). Dolayısıyla daha önce de vurgulandığı gibi Smith'in kurgusu açısından kritik mesele aklın tahayyülleri tümünden ikame etmesi değildir. Akıldan beklenen, toplumsal uyum ve düzen açısından yıkıcı tahayyüller karşısında, herkesçe şu ya da bu ölçüde paylaşılan merhamet ya da acıma duygusuna referans veren 'ahlaki duyguların' varlığını doğallaştırmasıdır.

Nitekim Eagleton (2010: 65) da Smith'in söz konusu düşüncelerini yorumlarken tahayyüle ya da hayal gücüne yüklenen anlamın ideolojik karakterine vurgu yapmıştır. Ona göre Smith'in öne sürdüğü bağlamda, “(h)ayal gücünün başkalarına yaklaşmak için bize açtığı kapı doğrudan bedensel deneyimden daha zayıf”tır; lakin akıl için “başkalarının gerçekliğinin spekülatif bir kurgu olarak kalmaya mahkum” olduğu göz önüne alındığında, “hayal gücü akıldan daha dolaylıdır”. Bir açıdan hayal gücü “bir başkası olmanın neye benzer olduğuna ilişkin” deneyimin maddiliğine yakınlaşma çabasıdır ve bir başkasının deneyimlerine dair “algı ile kavram arasında askıda duran bir tür imgeye sahip olmaktır” (Eagleton, 2010: 65). Bir

başka ifadeyle oluşmakta olan kapitalizmin yeni toplumsal düzenine yönelik sınıfsal çatışma, karşıtlık, toplumsal çözülme ve direnişler karşısında, “*algı ile kavram arasında*” ampirik olarak çürütülemeyen bir imge yani ortak bir ruh kazandırılmalıdır. Zira “*(a)hlaki duyu filozofları da bundan daha eksik bir şeyin hiç bir zaman ideolojik olarak etkili olmayacağı kanısındadır*” (Eagleton, 2010: 65). Ancak daha önce de vurgulandığı gibi hayal gücünün toplumsal uyumu doğallaştıran bir tür ahlaki duyu olarak formüle edilmesi, kapitalizmin oluşum ve yerleşikleşmesi gibi büyük bir dönüşüm sürecinde sınıfsal, politik ve toplumsal pratik sorunlara kendi döneminde çözüm sunabilecek bir çıkış noktası olamamıştır. Aksine burjuva düşüncesinin hâkimiyet sağlaması, farklı coğrafyalara yayılması ve buraların özgül dinamiklerini aşarak evrensel bir gelişim şeması gibi görünmesi öncelikle birikim hareketinin ve Avrupa’da burjuva politik programlar doğrultusunda hareket eden öznelerin sınıfsal ve politik mücadeleler sonucunda başarılı olmasının ardından gelmiştir (Chibber, 2013: 37-43).

Söz konusu politik başarıya rağmen burjuva toplum kurgusunda kavramsal sorunlar giderilememiştir. Nitekim ahlaki duyu kavramı hayal gücüne dayanan ortak bir ruh halinin nesnelleşmesi olarak kavranmaktadır ki aktarılan tartışmalarda toplumsal uyumun bu vesileyle cisimleştiği görülmektedir. Bu ahlaki imgeden beklenen ise, Eagleton’un (2010: 68) Kant’ın “*yasasız yasallık*” biçimindeki estetik fikrine referansla dikkat çektiği gibi, toplumsal uyumu “*kendi başına*” işleyen bir tür ‘hayalet yasa’ olarak sağlamasıdır. Fakat yine Eagleton’un (2010: 68) vurguladığı gibi “*(o)toritenin yasası bir kez politik çatışma yoluyla nesnelleştirildi mi, o artık mümkün bir itiraz nesnesi haline gelir*”. Dolayısıyla üstesinden gelinemeyen bu çelişki, hem Kant’ın estetik tartışmasını hem de ahlaki duyu kavramı etrafında dolanarak politik ekonominin yani bilimin yeni düzenine köken arayan filozofların kavramsal kısır döngüsünü beslemektedir.

5. HAYAL KIRIKLIĞI, BİLİM VE TOPLUMSAL DÜZEN

Görüldüğü gibi aristokratik iktidar geleneğinde yoksulların politik failliğine bir uğursuzluk alameti ya da canavarca olana dair bir uyarı gören toplumsal düzen metafiziğini devralan burjuva düşüncesi, devraldığı bu metafiziği dönüşüme uğratmak zorunda kalmıştır. Esas olarak sermaye birikim sürecinin evrenselleşme eğiliminin katalizörü olduğu bu dönüşen metafizik, burjuva düşüncesinin kuramsal ve ideolojik kısır döngülerini de evrensel bir dolaşıma sokmuştur. Zira burjuva düşüncesinin felsefe, bilim, politik kuram ya da kültür alanlarında yeniden ürettiği ikiliklerin mantığı, yıkıcı tahayyüller üretmeye eğilimli gördüğü emekçi sınıflara ‘ortak ahlaki duyular’ı hatırlatarak hem toplumsal uyumu hem de yeni sınıfsal ayrımları doğallaştıran söylemin mantığını tekrar etmektedir. Bu nedenle sermayenin toplumsal iktidarının belirleniminde şekillenen sınıf ilişkilerinin

derinleştirdiği tarihsel çatlaklar, tüm modern toplumsal alanlarda yapısal eşitsizlik ve yapısal şiddet belirleniminde bir döngüsel uyum/uzlaştırma politikası yaratmıştır. Modern bilim tartışmaları da başlangıcından itibaren kanımızca bu döngüsellüğün asli unsurlarından biri olarak görülmelidir.

Nitekim Moretti'ye (2005: 41) göre, Kant'ın felsefi girişimlerinin önemli bir parçası olan *yargı gücünün eleştirisinin amacı "doğa bilimlerinin yarattığı 'hayal kırıklığı'ndan kaynaklanan yarılmayı (olgulara dair yargularla değer yarguları arasındaki ayrım da bu yarılmanın ürünüdür) gidermektir"*. Aslında burada Kant tarafından formüle edilen yarılma ile politik ekonominin saf akılcılık-ahlak yarılmasının aynı kaynaktan beslendiğini söylemek mümkündür. Moretti'nin (2005: 41) deyişiyle bu ayrım "*bilimsel araştırmanın özerkliğinin garantisidir ve bu sebeple -o alanda- özgürleştirici bir yenilik olarak büyük kabul görmüştür, ama ahlaki değerlerin ve dünya görüşlerinin üretildiği alan için acı verici bir sakatlanma anlamına gelir"*. Çünkü bilim yoluyla yaratılan özgürlük, sermayenin toplumsal iktidarının yayılmacılığı ile karakterize olan kapitalist toplumun barındırdığı sınıfsal yarılmanın zorunluluklarına tabi oldukça, ne ahlaka ne de evrensel bir ahlaki mümkün kılacak özgürlüğe kavramsal olarak tutarlı bir alan açmak mümkündür. Başka bir deyişle, kapitalizmin yeni toplumsal düzeni akılcılaştırıldıkça, söz konusu toplumsal düzenin ürettiği sınıfsal, politik, ideolojik, kültürel, toplumsal ve insani çelişkilerin yarattığı ayrı dünyalar, saf akli olanın altını oyan bir döngü yaratmaktadır. Dolayısıyla Adam Smith'in bölünmüş dünyaları ve bölünmüş ahlaki yapıları insanın hayal gücü vasıtasıyla ideolojik düzlemde birleştirmeye çalıştığı yerde, Kant'ın olgular ile değerler arasındaki bölünmeyi estetik tartışmasına taşıması tesadüf olmasa gerektir. Bu nedenle Moretti'ye göre (2005: 41) Kant'ın bu "*arayışı*"nın da "*tarihsel bir 'zorunluluğun' ürünü*" olduğunu iddia etmek mümkündür. "*(Z)ira kapitalist toplum, düşünce ile ahlak arasındaki ayrımın yansımaları bulan bilimsel ve teknik ilerleme olmadan nasıl düşünülemezse, bu ayrımı gidermeye, ortadan kaldırmaya yönelik dur durak bilmez çaba olmadan da düşünülemez"* (Moretti, 2005: 41-42).

Bu anlamda politik ekonominin gelişim sürecinde aklın dışında kabul edilen ya da aklın yönetimine açılan hayal gücü, ahlak ve estetik alanlarındaki tartışmalarda ve bunlarla ilişkili üretimlerde çarpıcı gelişmelerin gözlemleniyor olması ilk bakışta tuhaf görünse de tesadüfi değildir. Nitekim Moretti'ye (2005: 42) göre de "*(k)apitalizmin estetik faaliyetlerde nedeni ilk bakışta kolay kolay anlaşılamayan olağanüstü bir çoğalmaya sahne olması bundandır"*. Yine Moretti'nin (2005:42) yorumuyla bu durum, toplumsal dünyanın "*bir birey-için-dünya*" olarak sunulması ya da başka deyişle toplumsal varoluşun bireysel varlığın aracına indirgenmesini gerektirmiştir.

“Düşüncenin yasa koyma yetkisi” artıp toplumsal hayatın simgesel açıdan katıksız bir “nötrlük” taşıyormuş gibi duran veçheleri çoğaldıkça (on dokuzuncu yüzyıl ekonomik mekanizmalarının tipik örneğini oluşturduğu nesnel, yabancı “ikinci doğa”nın kapsamı genişledikçe), estetik faaliyetin dünyayı “ereksel” bir şey olarak, bir birey-için-dünya olarak sunma gayretlerinin de kesifleşmesi gerekmişti”.

Dolayısıyla özünde insanların tahayyül dünyalarını dışa vurma biçimleriyle ilgili olan kültürel alanda yaşanan canlılığı, eski rejimlerden farklı biçimde, kapitalizmin bireysel varoluş ile onun referans noktası olan toplumsal varoluşu istikrarlı ve giderek düşman bir karşıtlık olarak yeniden üretmesine verilen tepkiler olarak düşünmek mümkündür. Bu durumda Moretti’nin (2005) deyişiyle “*ikinci doğa*” ile “*birey-için-dünya*” arasında yeniden üretilen düşman karşıtlığa dayalı kurgularla her alanda karşılaşmak giderek olağanlaşmaktadır. Marx’ın *1844 Elyazmaları*’nda (2011a) tespit ettiği gibi, kapitalizmde insanın türsel varlığının tekil varlığı karşısında bir düşman ya da bir yabancı olarak yeniden üretilmesi, bu yıkıcı karşıtlığa dayanan işleyişin düzenli biçimde yarattığı insani-toplumsal çözülmenin hem telafi edilmesi hem de yönetilmesi çabasını aynı anda içermek zorunda olacaktır. Bu durum da merkezinde ücretli emek sömürsünün durduğu eşitsizliklerin gündelikleşmesine ihtiyaç duyan bir toplumsal düzende sosyal uyum söylemini ve tarafsız, nesnel bir bilim fikrinin çekirdek kabullerini, öncelikle ahlaki ve estetik tartışmalardan devşirme çabasına belirli bir açıklama getirmektedir.

Aslında böylece, emekçi sınıfların politik failliğine özünde yıkıcı bir doğa atfetme, toplumsal sınıfları farklı tahayyül dünyalarına bölme, bu bölünmeyi duygu, tutku, hayal gücü ve akıl arasında tanımlanan bir karşıtlık ile ilişkilendirme; dolayısıyla söz konusu bölünmelerden toplumsal düzen imal etmek için değer yargıları, kültür ya da ahlak ile bilim arasında salınan bir politik döngüyü rasyonelleştirme eğilimleri, burjuva düşüncesinde iç içe geçmektedir.

6. SONUÇ

Nihayetinde burjuva düşüncesinin emeğe dair politik metafizik dolayımıyla akıl, hayal gücü ve ahlak arasında kurduğu ilişkiler özelinde tartıştığımız toplumsal düzen kurgularının, salt spekülatif felsefi girişimler olmadığı açıktır. Aksine bu tartışmalar, sermayenin toplumsal iktidarının kuruluşuna yani sermaye-toplum özdeşliğinin toplumsal gelişmenin doğal, ahlaki ve zorunlu biçimi olarak kurulup kabul ettirilmesine dönük politik pratiklerle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenlerle, Adam Smith’in (2016) zenginleri kıskandığından mülkiyete saldırmaya kısıktırılan yoksullarının ya da Edmund Burke’ün (2015; 2023) canavarca karışımlardan müteşekkil devrimci kitlelerinin ruhlarında, ‘akıl hükümranlığı’ yoluyla yönetilmesi zaruri karanlık bir doğa taşıdıkları ve

taşıyacakları fikrinin yalnızca bir varsayım olmadığı söylenebilir. Esasında böyle bir varsayımı mümkün ve ilk bakışta makul kılan en önemli hususlardan biri, egemen sınıfların karşılaştıkları sınıfsal, politik, toplumsal ilişki ve eylemlerin ürettiği gerçek karşıtıkları basitleştirme gücü ile ilişkilidir. Marx'ın çözümlediği biçimiyle esasında kapitalist üretimin toplumsal ilişkilerinden yani sermayenin toplumsal iktidarından temellenen bu güç, iki yönlü işletilebilir. Yani bir taraftan şiddet tehdidi yoluyla karmaşık toplumsal ilişkileri basitleştirme gücüne sahip egemen sınıflar başka toplumsal sınıflara ve o sınıflara mensup insanların doğasına şiddet eğilimi atfederken bir diğer taraftan da mevcut toplumsal düzenin yapısal şiddet yoluyla korunmasını basit ve doğal bir hakikate dönüştürmüş olurlar.

Bu nedenle emekçi sınıfların politik eğilimlerinin canavarlaştırılması ile bu sınıfların kolektif eylemlerinin hali hazırda canavarca bir doğadan kaynaklandığı varsayımları, özünde bir insan doğası tartışması ile ilgili değildir ve aslında bu iki varsayım birbirini yaratmaktadır. Bu tür varsayımları içeren savlar da toplumsal çelişkilerin kaynağı üzerinde bir muğlaklaştırma mantığı uygulamak anlamına gelmektedir. Bu mantık içinde belirli sınıflara mensup insanların eylemleri öngörülemezdir. Böyle olduğu için de tekinsiz ve tehdit edici addedilir. Bu tehdidin kaynağı, eğer bilincin muğlaklık ya da belirsizlik alanına atfediliyorsa, tehdit daha makul görünecektir. Zira bilinç-dışı tanımı gereği öngörülemezdir. Dolayısıyla böyle bir karmaşıklığı basitleştirerek öngörülebilir ve müdahale edilebilir kılacak her açıklama baştan kendi kendini doğrulama yönünde bir pratik üretmeye de eğilimli olacaktır. Bu nedenle yapısal şiddet yani özünde sermayenin toplumsal iktidarı, yapısal eşitsizliklerle işleyen kapitalist toplumsal düzen ölçeğinde kendi kendini doğrulayan pratiklerin temel üreticilerinden biri olarak düşünülebilir. Nitekim tahayyül dünyalarının da sınıfsal olarak bölünmüş olduğu bir düzlemde, eşitsizliğin yeniden üretildiği ya da kendini doğruladığı pratiklerle, hayal gücü, ahlak ya da yıkıcı duyguların temeli olarak insan bilincinin farklı biçimleri doğrudan ilişkili hale getirilmektedir. Böylece bu durum sağduyuya seslenen bir mantığa da büründürülmektedir. Fakat aslında hem yıkıcı hem de yaratıcı kolektif güçler ve ilişkiler bilince indirgenildiğinde, kolektif yaratıcı güçleri üreten toplumsal ilişkiler erişilemez ve tekinsiz görünmeye başlarken; eşitsizliği üreten toplumsal ilişkiler ise kaçınılmaz ve muğlak görünmeye başlamaktadır. Bu görünümün, eşitsizliği yapısal şiddetin belirleniminde deneyimleyen emekçi sınıflar nezdinde bir tür 'toplumsal pygmalion etkisi'¹³ gibi işlev gördüğünü

¹³ *Pygmalion*, Antik Yunan mitolojisindeki anlatıda Kıbrıslı bir heykeltıraştır. Mutlak aşka saplantılı bir biçimde inanan Pygmalion, aşk tanrıçası Afrodit'e benzeyen bir kadın heykeli yapar ve bu imkânsız nesneye âşık olur. Afrodit bu durumu gördüğünde kadın heykelini canlandırmaya karar verir. Aşkın parçası olamayacak bir imkânsız nesne ile cisimleştirilmiş olan mutlak aşk arzusu, o kadar gerçek bir arzudur ki nihayetinde Afrodit bu gerçek arzuya, Pygmalion'un heykelini

söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumda, insanların “*yorumlayıcı emeklerinin*” (Graeber, 2016: 68) büyük bölümünü onlardan daha üstün olanların eğilimlerini öngörmeye ayırmaları, onları zamanla bu öngörüler doğrultusunda beklentilere uygun düşen eylemler sergilemeye yönlendirecektir ya da beklentilerin sınırlarını aşan eylemler karşısında deneyimledikleri yapısal şiddeti meşrulaştıracaktır. Dolayısıyla emekçi sınıfların kolektif politik karakterine öncelikle yıkıcı bir doğa atfetme eğiliminin tarihsel olarak istikrarlı biçimde makul görünmesi de bu kendi kendini doğrulayan sınıfsal iktidar mantığıyla yakından ilişkilidir. Nitekim hem Burke’ün hem de Smith’in farklı yollar ve üsluplarla, şekillenmeye başlamış burjuva toplumsal düzen kaygısı bağlamında temellendirmeye çalıştığı bu mantık, esasında siyasal ve sosyal kuramda hiyerarşik bir toplumsal düzen metafiziğini süreklileştiren düşünce geleneklerine katkı koymuştur.

Modern siyasal ve sosyal kuramda emeğin politik varoluşuna dair bu tür nedensellik kurguları, kapsamlı etkileri olan karmaşık sınıfsal ve toplumsal gerçeklikleri açıklayamadığı gibi, onları daha da muğlaklaştırmaktadır. Göstermeye çalıştığımız gibi, burjuva politik düşüncesinin gelişiminde dönüştürülerek devralınan bu politik metafizik, toplumsal düzenin sınıfsal sorgulamasını hayal gücü, duygu ya da tutkuların irrasyonelliği ile ilişkilendirerek, ‘aklın hükümranlığından’ kovmakta ve antik düşüncedeki örneklerinden daha dolayimli bir biçimde politikanın ve dolayısıyla hukuksal rejimin dışına atmaktadır. Aslında böylelikle kapitalizmin tarihsel gelişimi boyunca emekçiler, politik olanın başlangıç noktası olan emeğin maruz kaldığı yapısal eşitsizliğin yalın bedensel ve toplumsal gerçekliğinden, yani kendi kendilerinden hem kuramsal hem de fiili olarak dışarıya atılabilmektedir.

KAYNAKÇA

Abramson, Jeffrey (2013), *Minervanın Baykuşu: Batı Siyasi Düşünce Tarihi* (Ankara: Dipnot Yayınları) (Çev. İbrahim Yıldız).

canlandırarak yani arzuyu gerçek kılarak karşılık vermiştir. Pygmalion’un yarattığı heykel ile yaşadığı aşkı gerçek bir aşk olarak deneyimlemesi ve sonrasında bu ısrarı karşısında yaşadıklarına dair metaforları ve mecazları ayıklayan sanat ve sosyal bilimler, Pygmalion’u çeşitli biçimde kullanmışlardır. Sosyolojik düşünce içinde Robert K. Merton, Thomas teoremi yani “*bir durum gerçek olarak algılanıyorsa o durumun sonuçları kişinin gerçeği olacaktır*” iddiasını ele alan çalışmaları sonucunda “*kendini gerçekleştiren kehanet*” terimini öne sürmüştür. Merton (1948: 93-210), bu durumu şöyle tanımlamıştır: “*Kendi kendini gerçekleştiren kehanet, başlangıçta yanlış biçimde tanımlanmış bir durumun, baştaki yanlış kavrayışı gerçek kılan yeni bir davranışa yol açmasıdır*”.

Althusser, Louis (2010), *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (İstanbul: İthaki Yayınları) (Çev. Alp Tümertekin).

Aristoteles (2017), *Politika: Bütün Yapıtları 3* (İstanbul: Say Yayınları) (Çev. Furkan Akderin).

Burke, Edmund (2019), *Fransa Devrimi Üzerine Düşünceler 1790* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları) (Çev. Ahmet Özcan).

Burke, Edmund ([1790] 2013), "Reflections on the French Revolution on France", <https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/burke/revfrance.pdf> (08.09.2025).

Boyacı, Nihal P. (2014), "Platon'un İdeal Toplum Modelinde Köleler/Kölelik", *Kilikya Felsefe Dergisi*, 1: 41-51.

Chibber, Vivek (2013), *Post-Colonial Theory and the Specter of Capital* (London: Verso).

de Ste. Croix, G.E.M (1981), *The Class Struggle in the Ancient Greek World* (New York: Cornell University Press).

Eagleton, Terry (2010), *Estetiğin İdeolojisi* (İstanbul: Doruk Yayınları) (Çev. Kolektif).

Gibbon, Lewis Grassic (2013), *Spartaküs* (İstanbul: Yordam Yayınları) (Çev. Sermet Yalçın).

Graeber, David (2016), *Kuralların Ütopyası: Teknoloji, Aptallık ve Bürokrasinin Gizli Zevkleri Üzerine* (İstanbul: Everest Yayınları) (Çev. Muammer Pehlivan).

Gramsci, Antonio (2010), *Gramsci Kitabı*, (Ankara: Dipnot Yayınları) (Çev. İbrahim Yıldız).

Hirschman, Albert O. (2008), *Tutkular ve Çıkarlar: Kapitalizm Zaferini İlan Etmeden Önce Nasıl Savunuluyordu?* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Barış Cezar).

Hobbes, Thomas (2014), *Elemente Philosophica De Cive: Yurttaşlık Felsefesinin Temelleri* (İstanbul: Belge Yayınları) (Çev. Deniz Zarakolu).

Kain, P. J. (1993), "Marx, Sahlins, and Ethnocentrism", *Rethinking Marxism*, 6 (3): 79–101.

Kearney, Richard (2012), *Yabancılar, Tanrılar ve Canavarlar* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Barış Özkul).

- Lafargue, Paul (1996), *Tembellik Hakkı* (Ankara: Telos Yayınları) (Çev. Vedat Günyol).
- Le Bon, Gustave (2023), *Kitleler Psikolojisi* (İstanbul: Kapra Yayıncılık) (Çev. Filiz Karaküçük).
- Linebaugh, Peter (2014), *Makine Kırıcılık* (İstanbul: Otonom Yayıncılık) (Çev. Deniz Esen)
- Malay, Hasan (1990), *Çağlar Boyu Kölelik* (Ankara: Gündoğan Yayınları).
- Marx, Karl (1999), *Grundrisse I. Cilt* (Sol Yayınları) (Çev. A. Gelen, Ankara).
- Marx, Karl (2011a), *1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe* (Ankara: Sol Yayınları) (Çev. Kenan Somer).
- Marx, Karl (2011b), *Kapital: I. Cilt* (İstanbul: Yordam Yayınları [2. Baskı]) (Çev. M. Selik & N. Satlıgan).
- Marx, Karl (2013), *Alman İdeolojisi* (İstanbul: Evrensel Yayınları) (Çev. T. Ok ve O. Geridönmez).
- Marx, Karl ve Frederick Engels (2010), *Collected Works Volume 7* (London: Lawrence and Wishart).
- Merton, Robert K (1948), "The Self-Fulfilling Prophecy", *The Antioch Review*, 8 (2): 193–210.
- McNally, David (1988), *Political Economy and the Rise of Capitalism: A Reinterpretation* (Berkeley: University of California Press).
- McNally, David (2016), *Piyasanın Ucubeleri: Zombiler, Vampirler ve Küresel Kapitalizm* (Ankara: Dipnot Yayınları) (Çev. İdil Çetin).
- McNally, David (2023), *Kan ve Para: Savaş, Kölelik ve Devlet* (İstanbul: Yordam Yayınları) (Çev. Cem Somel).
- Moretti, Franco (2005), *Mucizevi Göstergeler: Edebi Biçimlerin Sosyolojisi Üzerine* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Zeynep Altok).
- Neocleous, Mark (2013), *Toplumsal Düzenin İnşası* (İstanbul: h2o Yayınları) (Çev. Ahmet Bekmen).
- Neocleous, Mark (2015), *Canavar ve Ölü* (İstanbul: h2o Yayınları) (Çev. Ahmet Bekmen).

Neocleous, Mark (2016), Evrensel Hasım (İstanbul: Nota Bene Yayınları) (Çev. Beyza Sumer Aydaş).

Nietzsche, Friedrich (2004), İyinin ve Kötünün Ötesinde (İstanbul: Say Yayınları) (Çev. Ahmet İnam).

Perelman, Michael (2000), Invention of Capitalism: Classical Political Economy and The Secret History of Primitive Accumulation (Durham & London: Duke University Press).

Platon (2006), Devlet (İstanbul: İş Bankası Yayınları) (Çevi. S. Eyüboğlu ve M. Ali Cimcöz).

Sahlins, Marshall (2014), Batının İnsan Doğası Yanılsaması (İstanbul: bgst Yayınları) (Çev. E. Ayhan ve Z. Demirsü).

Smith, Adam ([1776] 2016), Milletlerin Zenginliği (İstanbul: İş Bankası Yayınları [4. Baskı]) (Çev. Haldun Derin).

Smith, Adam ([1759] 2018), Ahlaki Duygular Kuramı (İstanbul: Pinhan Yayınları) (Çev. Derman Kızılay).

Smith, Neil (2017), Eşitsiz Gelişim: Doğa Sermaye ve Mekânın Üretimi (İstanbul: Sel Yayınları) (Çev. Esin Soğancılar)

Sohn-Rethel, Alfred (2011), Zihin Emeği ve Kol Emeği: Epistemoloji Eleştirisi (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. A. D. Temiz).

Thompson, E. P. (2004), İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu (İstanbul: Birikim Yayınları) (Çev. Uygur Kocabaşoğlu).

Wood, Ellen M. ve Neal Wood (2008), İsyan Borusu: Kapitalizmin Yükselişi ve Siyasal Teori 1509-1688 (İstanbul: Epos yayınları) (Çev. Fahri Bakırcı).

**STRUGGLES OVER THE SEA: RESISTANCE AND BLUE
JUSTICE IN TÜRKİYE**

**DENİZ ÜZERİNE MÜCADELELER: TÜRKİYE'DE
DİRENİŞ VE MAVİ ADALET***

Aygün KARLI**

ABSTRACT

This article examines the emerging relevance of blue justice as an analytical lens for understanding socio-ecological conflicts in Türkiye's marine environments. Although the concept remains largely absent from the country's formal policy and academic debates, struggles across the Mediterranean, Aegean, Marmara, and Black Sea demonstrate how questions of distribution, recognition, and participation are embedded in everyday marine practices. Methodologically, the study combines qualitative documents analysis of policy and secondary sources with a region-based case study approach. The findings reveal that the contraction of small-scale fishing grounds, societal reactions to ecological collapse in the Marmara Sea, and contested energy projects in the Black Sea constitute distinct yet interconnected domains of marine injustice. The article highlights both the contradictions inherent in Türkiye's alignment with blue economy agendas and the potential for blue justice to emerge as a critical

* During the preparation of this work, the authors used ChatGPT version 5 to assist with the translation and to improve the language and readability of the manuscript. After using this tool, the authors reviewed and edited the content as needed and take full responsibility for the content of the publication.

** Res. Asst., Atılım Univ., Faculty of Business Administration, Department of Political Science and Public Administration, Ankara, Türkiye, aygun.karli@atilim.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3588-9789>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 10.05.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 03.10.2025

framework for advancing more equitable and sustainable marine governance.

Keywords: Blue Justice, Political Ecology, Marine Governance, Blue Economy, Marine Policy.

ÖZ

Bu makale, Türkiye'nin denizel çevrelerinde ortaya çıkan sosyo-ekolojik çatışmaları anlamada mavi adalet kavramının analitik bir mercek olarak taşıdığı önemi incelemektedir. Kavram, Türkiye'nin resmi politika ve akademik tartışmalarında büyük ölçüde yer almamakla birlikte; Akdeniz, Ege, Marmara ve Karadeniz'deki mücadeleler, dağıtım, tanınma ve katılım meselelerinin gündelik denizle ilgili pratiklerine nasıl içkin olduğunu göstermektedir. Çalışma, politika belgeleri ve ikincil kaynakların nitel doküman analizi ile bölge temelli bir vaka incelemesi yaklaşımını bir araya getirmektedir. Bulgular, küçük ölçekli balıkçılık alanlarının daralması, Marmara Denizi'ndeki ekolojik çöküşe yönelik toplumsal tepkiler ve Karadeniz'deki tartışmalı enerji projelerinin, deniz adaletsizliğinin birbirinden farklı fakat birbiriyle bağlantılı alanlarını oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Makale, Türkiye'nin mavi ekonomi gündemleriyle uyum sürecinde ortaya çıkan çelişkileri ve mavi adaletin daha adil ve sürdürülebilir bir deniz yönetişimi için eleştirel bir çerçeve olarak gelişme potansiyelini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mavi Adalet, Politik Ekoloji, Deniz Yönetişimi, Mavi Ekonomi, Deniz Politikası.

INTRODUCTION

In recent years, the notion of a blue economy has become an increasingly powerful narrative in global and regional policy debates. Promoted by international organizations, governments, and private actors alike, the blue economy is presented as a framework that combines ecological sustainability with economic growth by valorising marine and coastal spaces (Voyer et al., 2018: 595-596; Silver et al., 2015: 137-138). Closely linked to the discourse of blue growth, this paradigm has been embraced as a pathway to reconcile environmental

conservation with new investment opportunities in sectors such as energy, shipping, fisheries, tourism, and biotechnology. Yet a growing body of scholarship has highlighted the contradictions inherent in these claims: The very projects advanced under the blue economy banner often generate new socio-ecological exclusions, displace traditional livelihoods, and consolidate state or corporate control over marine resources (Barbesgaard, 2017: 130; Ertör and Hadjimichael, 2020: 2). In response, the concept of blue justice has emerged as a critical framework for interrogating these dynamics. Rather than accepting the blue economy as a neutral or universally beneficial project, blue justice foregrounds questions of equity, access, recognition, and participation in marine governance, and draws attention to whose rights and knowledges are prioritized or marginalized in the process (Schreiber et al., 2022: 2).

The relevance of blue justice becomes particularly clear when examining contexts where national strategies explicitly invoke maritime expansion or marine-based development. Türkiye represents such a case with its long coastlines on the Mediterranean, Aegean, Marmara, and Black Sea, the country has increasingly framed the seas as both strategic frontiers and engines of growth. This orientation has taken shape through two interrelated discourses. On the one hand, the government has adopted the language of the blue economy, emphasizing new opportunities in offshore energy, maritime transport, aquaculture, and tourism (Türkiye Yüzyılı, 2025; Karlı, 2024a: 245-246). Policy documents and sectoral strategies invoke sustainability while simultaneously promoting expanded use of marine resources, positioning Türkiye as an emerging actor in global blue economy agendas (Yavan and Kalelioğlu, 2022: 83-84; Karlı, 2024b: 755-756). On the other hand, the Blue Homeland doctrine has re-defined maritime space as a matter of sovereignty, security, and national identity. Developed within military and geopolitical circles and later embraced in broader public debates, this doctrine underscores control over exclusive economic zones, hydrocarbon exploration, and territorial disputes (Denizeau, 2021: 11). Together, these narratives reveal the multiple, and at times conflicting, ways in which the sea has become a central political and economic concern in contemporary Türkiye.

Against this background, examining Türkiye's seas through the lens of blue justice is both timely and necessary. While the state and private sector increasingly deploy blue economy rhetoric to legitimize large-scale projects, the lived realities of coastal communities, fishers, and local ecologies complicate the image of inclusive growth. In the Aegean and Mediterranean, disputes over fisheries management and conservation regimes raise questions about the recognition of small-scale fishers' (SSF) rights (Ünal and Ulman, 2020: 84). In the Marmara Sea, the 2021 mucilage crisis exposed structural governance failures and sparked societal debate on ecological limits (Karadurmuş and Sarı, 2022: 100). In the Black

Sea, hydrocarbon exploration and pipeline projects have provoked local resistance while simultaneously being framed by the state as national achievements (Yavan and Kalelioğlu, 2022: 88-89). Each of these cases demonstrates how struggles around access, recognition, and ecological stewardship intersect with broader narratives of national development and security. Taken together, they highlight both the diversity of blue justice concerns and the ways in which such concerns remain under-articulated in official discourse.

The aim of this article is therefore to situate Türkiye's current marine transformations within the emerging literature on blue justice, while also exploring how the country's specific geopolitical position, state structures, and policy narratives shape the possibilities and limitations of pursuing socially just marine futures. Rather than offering a comprehensive account of all marine policies, the study focuses on key developments in the four seas surrounding Türkiye, examining them as case studies through which to assess the salience of blue justice. In doing so, the article contributes to a growing comparative conversation on how blue justice can serve as both an analytic framework and a political horizon for rethinking marine governance in contexts marked by semi-peripheral positioning, contested sovereignty, and uneven socio-ecological dynamics.

The article proceeds in six main parts. The introduction sets out the scope and objectives of the study. The second section elaborates the theoretical framework, situating the concept of blue justice within critical debates on marine governance, equity, and sustainability. The third section explains the methodological approach. The fourth section presents examples from Türkiye, focusing on blue justice struggles across the Mediterranean, Aegean, Marmara, and Black Sea. The fifth section offers a comparative discussion, reflecting on the meaning of blue justice in Türkiye and its resonance within global debates on equitable and sustainable marine governance. Finally, the conclusion considers the broader implications of Türkiye's experience for advancing blue justice in semi-peripheral settings.

1. THEORETICAL FRAMEWORK OF BLUE JUSTICE

The concept of blue justice has gained traction as both an analytical and a normative subject in the realm of marine governance. This development coincides with a policy shift that perceives the sea as a potential growth frontier, while concurrently asserting sustainability as a key principle (Karlı, 2026: 2). The field of blue justice is not merely a simple adaptation of environmental justice principles to the marine context; rather, it is an argument that justice at sea is co-produced through the organisation of access, authority, and knowledge, particularly in regions where SSF, Indigenous peoples, and coastal communities live in close relationship with and depend on marine ecosystems (Jentoft and Chuenpagdee,

2022: 1274; Bennett et al., 2021: 2). In this sense, the concept of blue justice involves an examination of the ways in which marine development, conservation, energy, and logistics influence the conditions under which coastal communities are able to maintain their livelihoods, cultural practices, and political voice. It treats the questions of who benefits, who knows, and who decides as inseparable rather than as separate policy considerations (Germond-Duret et al., 2022: 188; Blythe et al., 2023: 3).

The starting point is the contradiction that has come to characterise blue economy agendas: The concept under discussion is an aspirational language of win-win-win growth, jobs, and protection, on the one hand, and recurrent patterns of enclosure, exclusion, and epistemic erasure, on the other (Bennett et al., 2021: 3). As demonstrated by political-economy analyses, projects marketed as modernisation or green transition frequently redistribute marine space and value towards capital-intensive sectors and distant investors. In addition, they diffuse ecological and social risks downward onto communities whose labour and knowledge remain essential yet undervalued (Bogadóttir, 2020: 108; Germond-Duret et al., 2022: 187). From this standpoint, the concept of blue justice does not signify a residual social impact problem; rather, it denotes a structural attribute of the manner in which the marine is rendered governable through investment logics, metrics and expert procedures that prioritise accumulation, thereby constricting the scope of legitimate claims (Blythe et al., 2023: 9; Germond-Duret et al., 2022: 185).

It is evident that distributive, procedural, and recognitional questions in oceanic contexts are inseparably linked, producing a continuous interplay across domains of justice. Research highlights ten recurring patterns within the blue economy (Bennett et al., 2021: 4). Among these are the exclusion of SSF, capture of benefits by elites, gendered marginalisation, weakened labour protections, and tokenistic participation. These are not isolated failures but structural outcomes of a growth-first paradigm. A companion working paper examines the mechanisms through which promises of inclusion are ultimately foreclosed. As Bennett et al. (2021: 2) argue, the privatisation of commons reclassifies customary practices as informal or even illegal under licensing regimes. Evidence rules reinforce this trend, authorising certain knowledges while discrediting others. When aquaculture initiatives or offshore infrastructure projects privilege standardised metrics over lived stewardship, or reduce participation to post-hoc consultation, the effects go beyond distributive inequality. They entail a redefinition of recognition, determining whose life projects with the sea are deemed intelligible to state authorities. Ultimately, these interlinked dynamics reveal how justice claims are continuously reshaped within the institutional architecture of the blue economy (Bogadóttir, 2020: 108; Germond-Duret et al., 2022: 186).

This is why blue justice scholarship places strong emphasis on the epistemic foundations of governance. Where epistemic justice is prioritised, the collaborative creation of hermeneutical resources becomes essential for equitable outcomes. Without participatory mapping, oral histories of currents and spawning, or community-maintained records of species' movements being rendered legible in planning arenas, the world of fishers is dismissed as anecdotal rather than evidentiary, enabling licensing decisions that rationalise displacement as optimisation (Schreiber et al., 2022: 5). The claim is not that scientific knowledge should be replaced by local knowledge, but that plural traditions must be represented with comparable authority in governance. Failure to do so produces a tilt favouring capitalised uses that present themselves as objective, scalable, and low risk (Schreiber et al., 2022: 5; Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1256). As highlighted in recent scholarship, justice claims gain traction when communities mobilise their own data infrastructures-such as participatory GIS, community monitoring, and culturally grounded stewardship records-within regulatory processes otherwise dominated by developer-commissioned studies (Blythe et al., 2023: 8).

A secondary intellectual strand extends the scope of recognition beyond identity, engaging with the concept of capabilities. This perspective asks whether individuals hold the substantive freedoms required to shape their lives in accordance with values they consider essential. Within marine spatial planning and related governance frameworks, the absence of such capabilities often confines affected communities to symbolic roles, producing forms of participation lacking the power to influence outcomes or safeguard ways of life (Tafon et al., 2024: 2207). Literature in the field shows how misrecognition and misframing undermine key capacities-associational, epistemic, and economic-on which effective governance depends. The erosion of these capacities predetermines both procedures and distributions, narrowing opportunities for fair engagement (Tafon et al., 2024: 2208). This approach resonates with SSF-oriented governance, where tenure security, collective organisation, and parity of participation are conceived not as compensatory measures but as foundational conditions for equitable allocation. Rather than offering remedies after spatial, sectoral, or technological priorities have been fixed, these conditions frame equity as integral to governance design (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1261-1262; Bennett et al., 2021: 5-6).

The aforementioned concerns manifest most conspicuously in the confluence of marine spatial planning, conservation zoning, and offshore energy development with coastal livelihoods. Survey work specifically designed for marine contexts demonstrates that perceptions of fairness among fishers and planners are tied to how governance defines legitimate knowledge, structures voice and anticipates social impacts alongside ecological ones (Engen et al., 2021: 2). In the present studies, the application of governance principles is found to be

contingent upon their materialisation as design. In the context of agenda-setting, it is imperative to involve fishers as decision partners rather than late-stage consultees. Furthermore, social baselines should be specified and monitored in collaboration with communities. Additionally, criteria must be established to recognise cultural continuity, youth pathways into fisheries, and the reproduction of care work as justice-relevant outcomes, rather than as intangible externalities (Engen et al., 2021: 10). In the absence of such a design, marine spatial planning risks becoming a mere procedural shell, allocating marine space to the most capitalised users while equity bookings remain largely rhetorical (Tafon et al., 2024: 2207; Schreiber et al., 2022: 5).

The political ecology of blue justice illustrates how design questions are inseparably tied to strategies of accumulation. Examination of island and coastal settings shows that aquaculture expands, logistics corridors proliferate, and coastal megaprojects reconfigure social metabolism. As Bogadóttir (2020: 105) and Govender et al. (2025: 2-3) demonstrate, these transformations reshape wage relations, displacing ecological risks and undermining household dignity even when new incomes emerge. In Bangladesh, debates on coastal megaprojects reveal development as simultaneously hopeful and dispossessive, producing aspirations yet also generating loss, particularly when access is constrained and uncertainties concerning pollution, safety, and long-term claims remain opaque (Govender et al., 2025: 8-9). Such findings complicate narratives that present displaced SSF as transitional, showing instead how value extraction is achieved by reclassifying customary uses as obstacles and socially embedded stewardship as inefficiency (Bogadóttir, 2020: 104-105; Germond-Duret et al., 2022: 186). Literature further underscores that procedural remedies alone cannot resolve systemic dynamics of capture, since they neglect the institutionalised pathways through which benefits, risks, and voice are structured and distributed (Bennett et al., 2021: 4; Germond-Duret et al., 2022: 188).

The concept of blue justice as governance reform encompasses not only the recalibration of state procedures, but also the redistribution of epistemic and political authority. Interactive governance scholarship, with its distinction among first-order problem solving, second-order institution design, and meta-order values, clarifies why justice is so often designed out of marine policy: The scope for daily participation can be expanded without altering the second-order rules that privilege capitalized uses, or the meta-order imaginaries that equate efficiency with scale and growth (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1267). The following strategic recommendation is proposed: initiation of the process of change at a point at which it is possible to establish long-term commitments to the principles of parity of participation and capabilities as the objectives of policy. This would result in the rewriting of second-order rules (tenure, licensing, consultation, evidence standards) in accordance with this new framework, and the

transformation of first-order interactions into sites in which justice is exercised rather than managed (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1271-1272; Bennett et al., 2021: 7).

This reorientation resonates with scholarship on environmental justice and impact assessment, which stresses that distribution, recognition, and representation must be integrated as foundational dimensions of frameworks rather than appended as optional elements (Blue et al., 2021: 2). Within aquatic and coastal settings, it is essential to establish social and cultural baselines and to design monitoring and remediation mechanisms in tandem with ecological indicators. Representation must likewise be understood as institutional capacity enabling diverse groups to shape agendas and contest expertise, rather than simply offering testimony in hearings (Paloniemi et al., 2018: 367; Blue et al., 2021: 2). Parallel dynamics appear in urban and peri-urban green and blue spaces, where governance increasingly operates through networks of non-governmental organisations (NGOs). While NGOs may enhance access, they risk perpetuating tokenism unless coalitions are formed that prioritise recognitional and procedural parity over narrow service delivery (Rigolon and Gibson, 2021: 2). These insights are particularly salient for coastal parks, estuaries, and nearshore conservation areas, where community engagement has long been established, and where the boundary between protection and exclusion remains fragile.

The consolidated reviews delineate the intellectual landscape and demonstrate that justice-forward reforms are already practicable. Syntheses of blue justice scholarship and resistance movements catalogue legal, organisational, and knowledge practices that have enabled communities to avoid enclosures, to negotiate equitable access and compensation, and to embed customary tenure and stewardship into formal regimes (Blythe et al., 2023: 6). The assertion is not that local control is a guarantee of ecological or social virtue; rather, it is that parity of participation and capability expansion are empirically linked to governance arrangements that balance ecological resilience with social equity. This is because these arrangements alter the incentive structures and knowledge flows through which decisions are made (Blythe et al., 2023: 3; Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1272).

Across these strands, a coherent theoretical position takes shape: justice in marine governance is fundamentally about institutional sequencing. Policy must begin with recognition and capabilities as its ends. Second-order rules should be redesigned to secure tenure, ensure parity of participation, and embed plural evidence standards. Only then should first-order allocation decisions be made within these constraints (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1266; Tafon et al., 2024: 2207). In practice, this requires safeguards for tenure and access in SSF; the co-design of social baselines and monitoring systems; the designation of

representative organisations with binding roles in agenda-setting and oversight; and the enforcement of epistemic rights obliging agencies to consider and respond to community-generated evidence (Bennett et al., 2021: 7; Schreiber et al., 2022: 2; Engen et al., 2021: 14). It also entails instruments that explicitly curb capture-anti-speculation leasing rules, labour standards preventing risk transfers to precarious workers, and remedies accessible without prohibitive costs (Germond-Duret et al., 2022: 190; Bennett et al., 2021: 4). Where NGOs act as intermediaries, their legitimacy rests less on service delivery than on strengthening capabilities and guaranteeing equitable participation of those whose livelihoods are directly at stake (Rigolon and Gibson, 2021: 7).

From this perspective, blue justice should not be regarded as a peripheral supplement to the blue economy but as a comprehensive theoretical framework for reorienting marine governance. It calls upon institutions to assign value to cultural continuity and community reproduction alongside ecological health and economic performance. It further requires that the knowledge, aspirations, and lived practices of fishers and coastal communities be treated as constitutive of the public interest, not as marginal contributions. Ultimately, success must be assessed in terms of the realised capabilities of those most deeply entangled with marine ecosystems rather than by sectoral outputs alone (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1271; Blythe et al., 2023: 5). Evidence across diverse contexts -from island aquaculture to Baltic marine spatial planning, from toxic sacrificial zones to urban blue-space governance- demonstrates persistent justice deficits. These appear where recognition remains partial, participation symbolic, and evidence monological. By contrast, deficits diminish in contexts where authority and epistemic legitimacy are redistributed to enable communities to shape the future of the sea as partners rather than subjects (Bogadóttir, 2020: 106; Tafon et al., 2024: 2222-2223). The works of Anbleyth-Evans et al. (2022: 1508-1509), Rigolon and Gibson (2021: 9), and Engen et al. (2021: 14) highlight the stakes: Justice is not a separate dimension balanced against sustainability and growth, but the very framework through which marine futures become possible for those already living them.

The philosophy of blue justice is grounded in a movement-oriented ethos that stresses practice and application. Foundational texts reject the distinction between neutral research and political engagement, framing methods, metrics, and institutional arrangements not as neutral technicalities but as mechanisms for redistribution (Blythe et al., 2023: 9; Pereira and Erwin, 2023: 1-2). This refusal constitutes a theoretical claim: Justice is not a property of systems observed externally but a relation forged through co-production, deliberation, and contestation. Within governance processes that prioritise SSF stewardship, recognise plural knowledge traditions, secure capabilities prior to allocating space, and tie participation to actual decision-making power, blue justice operates as a

functional theoretical framework guiding governance (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1258; Bennett et al., 2021: 2; Schreiber et al., 2022: 2). It is therefore not a slogan, but a practical model shaping how decisions in maritime contexts are framed and implemented.

2. METHODOLOGY

This article adopts a qualitative research design based on a comprehensive, document-driven inquiry into Türkiye's evolving marine governance. Rather than presenting a narrative review, the study systematically integrates multiple sources to develop an original analysis of how blue justice concerns manifest in different maritime domains. The backbone of the research consists of peer-reviewed academic literature on the blue economy, marine policy, and justice debates. To strengthen empirical grounding, the analysis incorporates official policy documents, national strategy papers, and assessments produced by international organizations. In addition, selected publications by Turkish civil society organizations offer complementary perspectives on distributional and procedural equity in fisheries, coastal management, and marine protection. By combining these different types of sources, the study constructs a multilayered picture of the discursive and institutional landscapes through which blue justice is articulated. This methodological choice allows the article to move beyond descriptive mapping toward a critical examination of the normative and political implications of Türkiye's blue economy trajectory.

The selection of case studies was guided by both analytical relevance and geographical representativeness. Türkiye's four seas -the Marmara, Aegean, Mediterranean, and Black Sea- were chosen as distinct arenas where justice questions take shape in different ways. Each case encapsulates a particular dimension of the tensions between ecological sustainability, economic development, and social fairness. The Marmara Sea illustrates how ecological collapse, symbolized by the mucilage crisis, brings issues of accountability and public recognition to the fore. The Aegean Sea and the Mediterranean highlight distributional and participatory conflicts within fisheries, as well as the geopolitical disputes that shape marine resource governance. Finally, the Black Sea emphasizes resource extraction and regional cooperation frameworks, revealing the challenges of balancing national sovereignty with transboundary responsibilities. By structuring the empirical inquiry around these four seas, the article situates Türkiye's marine policies within a comparative and spatially differentiated framework that underscores the heterogeneous ways in which blue justice is negotiated.

The analytical process followed a qualitative documentary analysis rather than formal interpretive content analysis. For each sea, relevant academic and

policy documents were identified through targeted keyword searches (e.g., fisher, energy, resistance) across scholarly databases, institutional repositories, and media sources. No coding software was employed. Instead, documents were read closely to identify themes related to access, participation, distribution, and recognition. Particular attention was given to key policy documents, such as the Marmara Sea Integrated Strategic Plan (2021-2024), alongside academic studies, NGO reports, and media articles (Republic of Türkiye 2021). Systematic triangulation was used to validate and enrich the analysis by cross-referencing thematic patterns across academic studies, policy documents, NGO reports, and media sources. This process made it possible to identify overlaps and discrepancies between different types of evidence, thereby enhancing both the credibility and depth of the findings. While the study did not involve fieldwork or primary interviews, this approach grounds the analysis in a wide evidentiary base and provides conceptual originality. The methodology thus positions the article as both an empirical and theoretical contribution to scholarship on blue justice, while revealing how justice discourses are mobilized, reconfigured, or silenced across Türkiye's marine domains.

3. EXAMPLES FROM TÜRKİYE: BLUE JUSTICE STRUGGLES

The debates on blue justice underscore that struggles over marine resources are deeply entangled with questions of access, distribution, and recognition within governance regimes that prioritize economic growth and blue economy expansion (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1258). As highlighted in recent scholarship, blue justice emerges precisely where market-driven logics displace long-standing socio-ecological relations, leaving SSF and coastal communities to contest exclusionary practices and demand recognition (Blythe et al., 2023: 2; Germond-Duret et al., 2022: 190). When situated in this global discussion, Türkiye's seas represent a critical site where competing visions of the marine materialize in conflicts over aquaculture, industrial fishing, tourism, and energy projects (Ertör-Akyazi and Ertör, 2022: 569-570).

Taken together, the cases discussed below from Türkiye exemplify the lived realities of blue justice struggles emphasized in the literature. They show that blue justice is not merely a normative ideal but a practical framework for interpreting concrete conflicts, from aquaculture-driven displacement in the Mediterranean and Aegean, to pollution-induced crises in the Marmara, to extractive pressures in the Black Sea. In each case, the issues of access, recognition, and governance highlighted by scholars of blue justice (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1259; Blythe et al., 2023: 2; Germond-Duret et al., 2022: 188; Ertör, 2023: 1171) are vividly present, demonstrating that Türkiye's seas are not peripheral but central to global debates on just and sustainable marine governance.

Mediterranean and Aegean Seas: Coastal Livelihoods and the Struggle for Blue Justice

In Türkiye's Aegean and Mediterranean coasts, the pursuit of fisheries justice illustrates the entanglement of ecological decline, institutional fragmentation, and the reorganization of coastal spaces for competing uses. SSF, which have historically sustained local communities and embodied cultural ties to the sea, are increasingly marginalized by the expansion of industrial fishing, aquaculture, and coastal tourism (Said et al., 2020: 1-2). These processes exemplify the ways in which access to marine resources and decision-making is structured by broader political-economic logics, often prioritizing efficiency, development, or growth over equity and community well-being. Within the conceptual lens of blue justice, these dynamics bring to the fore not only distributive inequities-loss of access to traditional fishing grounds-but also recognitional struggles, as fishers assert their role as custodians of coastal heritage and ecological stewardship (Ertör-Akyazi and Ertör, 2022: 573; Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1275).

One central challenge arises from institutional fragmentation in Turkish marine governance. Multiple ministries and agencies share overlapping responsibilities for fisheries, aquaculture, tourism, and conservation, which hinders integrated decision-making and leaves fishers with limited channels for effective participation (Ünal and Ulman, 2020: 90). Such governance arrangements frequently exclude SSF from meaningful influence, thereby exemplifying what Chuenpagdee and Jentoft (2015: 17-18) describe as governance failures rooted in asymmetrical power relations. At the same time, regulatory frameworks often impose restrictions-such as gear bans or seasonal closures-without corresponding support for livelihoods, deepening perceptions of injustice.

Tourism adds a further layer of exclusion. The rapid development of mass tourism along Türkiye's Aegean and Mediterranean coasts has reconfigured harbours, beaches, and nearshore ecosystems for recreational and commercial purposes (Bramwell, 2004: 105; Uğuz et al., 2022: 304). These transformations not only displace fishing activity spatially, but also symbolically, as local fisheries identities are subordinated to commodified visions of the coast as a leisure landscape. In several regions, such as Muğla and Antalya, conflicts emerge between SSF and marina operators, highlighting how the allocation of space reflects competing notions of value: economic return from tourism versus cultural continuity and ecological responsibility of SSF (Sezerel and Karagöz, 2023: 17-18).

At the same time, there are notable examples of resistance and adaptive governance that embody principles of blue justice. In Gökova Bay, the

establishment of a co-managed marine protected area led by local fishing cooperatives, NGOs, and state actors stands as a pioneering model. By empowering local fishers to enforce no-fishing zones and monitor ecological conditions, the initiative not only contributed to stock recovery but also strengthened fishers' legitimacy in marine governance (Ünal and Kızılkaya, 2019: 523). Similar efforts in the Dağca-Bozburun Special Environmental Protection Area highlight how collective action around ecological stewardship can align with justice claims by emphasizing both distributive rights (continued access to resources) and recognition of cultural identities tied to fishing (Sezerel and Karagöz, 2023: 17-18).

These struggles are not unique to Türkiye but resonate across the Mediterranean. SSF in Tunisia, Morocco, and Spain similarly mobilize against industrial encroachment and for recognition of their ecological knowledge in decision-making (Marchessaux et al., 2023: 2). Yet Türkiye's case demonstrates the compounded pressures of fragmented governance, rapid coastal development, and weak participatory institutions. Within this context, blue justice provides a framework to foreground the voices of SSF, not only in terms of equitable resource distribution but also in claiming cultural dignity, historical continuity, and the right to sustain alternative socio-ecological relations with the sea (Ertör, 2023: 1159).

In sum, Türkiye's Aegean and Mediterranean coasts exemplify the multifaceted struggles of SSF communities. They confront ecological degradation through overfishing and habitat loss, socio-economic displacement through tourism and aquaculture, and political marginalization through fragmented governance. Yet they also demonstrate resistance through cooperative initiatives and alliances that embody blue justice in practice. Recognizing these dynamics is crucial for any equitable future of marine governance in Türkiye and the wider Mediterranean.

Marmara Sea Mucilage Crisis as a Case of Blue Injustice

The 2021 mucilage crisis in the Sea of Marmara represents a pivotal case for examining blue justice in Türkiye. While the phenomenon was initially framed by public authorities as an ecological anomaly triggered by climate change and excess nutrient loading, its broader implications reveal systemic injustices in the governance of marine resources. From a distributive perspective, the ecological burden of decades-long industrial discharges, unregulated urban growth, and insufficient wastewater treatment was disproportionately transferred onto SSF and coastal communities. These groups experienced immediate losses in income, marine biodiversity, and cultural ties to the sea, whereas the industrial and urban actors most responsible for the crisis were largely shielded from its socioeconomic

consequences (Yümün et al., 2023: 101; Karakulak et al., 2023: 210). This asymmetry reflects the unequal distribution of costs and benefits, a core dimension of blue justice.

The mucilage outbreak was not the product of a sudden ecological shock but rather the culmination of chronic governance failures. Research demonstrates that since the 1980s, the Sea of Marmara has been subjected to sustained nutrient inflows from industrial zones such as Istanbul, Kocaeli, and Bursa, surpassing its ecological carrying capacity (Demirel et al., 2023: 224; Keleş et al., 2020: 176-177). This ecological degradation was compounded by the fragmented structure of marine governance, characterized by overlapping ministerial mandates and weak regulatory enforcement (Sarı, 2022: 97-98). The crisis exposed the institutional inability to act preventively, leaving SSF particularly vulnerable. As noted in studies of fishery resources and mucilage episodes, the event triggered not only ecological collapse but also severe disruptions to fisheries, making the Marmara one of the most emblematic cases where marine governance deficiencies translated directly into social injustice (Demirel et al., 2023: 219)

Participation and recognition dimensions of blue justice are equally salient in this case. Although the mucilage disaster prompted the rapid adoption of the Marmara Sea Integrated Strategy Plan (Republic of Türkiye, 2021), the process was largely technocratic and top-down. Decision-making was concentrated within central government institutions and scientific expert groups, with minimal input from SSF, local cooperatives, or civil society organizations (Karakulak et al., 2023: 198). Fishing communities in places such as the Marmara Islands, Bandırma, and Erdek articulated their concerns through cooperatives and public statements, emphasizing livelihood losses and demanding inclusion in governance mechanisms (Demirel and Sezer, 2024: 367). Yet their voices were often marginalized or treated as secondary to expert-driven models. This exclusion highlights the lack of procedural fairness in marine governance and the neglect of experiential knowledge held by fishers, who are key stakeholders in sustaining marine ecosystems. Recognition justice was similarly limited, as local actors were rarely acknowledged as legitimate partners in shaping long-term solutions, despite their embedded knowledge and dependence on marine resources.

NGO mobilisations offered an alternative form of political agency. Campaigns launched by Greenpeace Turkey not only framed mucilage as an ecological crisis, but also as a social and political failure (Greenpeace, 2021). These mobilisations broadened the discourse, drawing attention to accountability, transparency and democratic participation in marine governance. However, marine-oriented justice claims remain relatively underdeveloped and fragmented compared to land-based environmental struggles in Türkiye (Ertör-Akyazı and Ertör, 2022: 570). Although the mucilage crisis raised public awareness and

sparked short-term mobilisation, sustaining such movements over time is challenging. This temporal fragility highlights the vulnerable position of blue justice claims in Türkiye, where the marine environment has often been peripheral to dominant environmental justice agendas.

From a theoretical standpoint, the Marmara Sea crisis is an example of how a blue justice lens can be used to link ecological limits to social inequality. In this case, distributive injustices are seen in the unequal distribution of costs, such as the long-term industrial and urban nutrient loads that are passed on to SSF and coastal residents, while those responsible for the pollution remain comparatively insulated (Yümün et al., 2023: 100; Demirel et al., 2023: 225-226). Procedural injustices are likewise visible in technocratic and centralized responses -most notably the Marmara Sea Integrated Strategy Plan- that offered limited avenues for meaningful participation by SSF organizations despite their direct exposure to risks and losses (Sarı, 2022: 92-93; Karakulak et al., 2023: 203). Recognition injustices emerge where local ecological knowledge, occupational identities, and mobilizations of SSF are marginalized or treated as secondary to expert-driven framings, even though such communities sustain everyday stewardship and bear crisis impacts first (Ertör-Akyazi, 2020: 57). Accordingly, the mucilage episode should be read not only as an environmental disturbance but as a justice challenge that requires re-sequencing governance-embedding parity of participation and capability-enhancing rules before allocation and enforcement-rather than relying on post hoc technical fixes (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1265). In practical terms, this implies co-designed institutions that pair credible ecological measures with enforceable participatory roles for fishers, building on demonstrably effective community-based arrangements already documented in Türkiye (Ünal and Kızılkaya, 2019: 517), because without such social redesign, technocratic strategies risk reproducing the very inequalities that enabled the crisis (Sarı, 2022: 94-95).

In this context, the Marmara Sea emerges as a paradigmatic example of how ecological collapse intersects with social injustice in Türkiye's marine governance. The mucilage crisis, while emblematic of ecological vulnerability, is equally a mirror of societal inequities embedded in the governance of marine resources. Blue justice offers a lens not only to diagnose these injustices but also to articulate pathways toward equitable and inclusive governance that recognizes ecological limits and social rights simultaneously.

Marine Energy, Resistance, and Blue Justice in the Black Sea

The Black Sea represents one of the most contested maritime geographies in Türkiye, where energy infrastructures, fisheries, nuclear projects, and civil society resistance converge. Blue justice provides a critical lens to interpret how

distributive, procedural, and recognitional inequalities unfold in this basin. Unlike narratives of untapped energy frontiers, the region has long been a site of conflict between state-driven development and local demands for ecological and social justice.

A central axis of contention is nuclear energy. Projects in Sinop and İğneada have been framed as strategic for reducing energy dependence and ensuring national security (Aydın, 2020: 2). Yet public health professionals and local communities have persistently raised concerns. Turkish Medical Association (2022) highlighted severe safety risks, ecological degradation, and inadequate emergency planning in its reports, reinforcing that nuclear expansion undermines the precautionary principle. Complementing this, Demircan (2022: 77-78) documents how anti-nuclear mobilization unfolded under authoritarian-neoliberal governance, where dissent was constrained yet persisted through networks. On the other hand, the platform called Karadeniz İsyandır (The Black Sea is in Revolt), active since the early 2010s, has coordinated demonstrations, petitions, and cultural events, articulating demands around ecological security, democratic participation, and intergenerational justice (Karadeniz İsyandır, 2017). Such mobilizations highlight that coastal populations do not merely resist development projects, but articulate alternative visions of energy governance rooted in recognition and solidarity.

The fisheries sector illustrates another dimension of blue justice struggles. Since the 1970s, industrialization of capture fisheries and state subsidies have eroded the viability of SSF, leading to what Knudsen (2009: 45) terms a spiral of growth that privileged industrial fleets over artisanal practices. In the Black Sea, declining fish stocks and regulatory asymmetries have compounded SSF marginalization, generating procedural injustice through exclusion from governance, and recognitional injustice by ignoring fishers' ecological knowledge. Although cooperatives attempted to defend local rights, their impact was constrained by policy frameworks privileging industrial actors. Here, blue justice helps illuminate how access to marine resources is shaped not only by ecological decline but by asymmetric governance that systematically excludes SSF voices.

Offshore energy further compounds these dynamics. Türkiye's discovery and exploitation of the Sakarya Gas Field have been celebrated as a geopolitical breakthrough (Hodges, 2021). However, local risks-from seismic surveys to habitat disruption-are externalized onto coastal communities. Similarly, renewable energy potential in the Black Sea, particularly offshore wind, is advanced as a decarbonization pathway (Akdağ and Yeroğlu, 2020: 8). Yet, without participatory mapping of fishing grounds and safeguards for SSF livelihoods, such green projects risk perpetuating extractivism under sustainable development narratives. Blue justice calls for procedural guarantees and

distributive mechanisms that ensure SSF are not further marginalized in the name of transition.

Civil society interventions remain a critical counterweight to these state-led agendas. Beyond Karadeniz İsyandır, professional associations, environmental NGOs, and fisher cooperatives have raised objections to seabed mining, marine pollution, and coastal industrialization, particularly in Sinop and along the Black Sea coast, where concerns have been voiced about the environmental impacts of energy and military projects and coastal development (Knudsen, 2019: 40; Batıda Gündem, 2025). The mobilization against the Sinop nuclear power plant, documented through both grassroots testimonies and institutional reports (Demircan, 2022: 82), underscores a persistent demand for procedural transparency, environmental health, and community agency. These contestations reveal that blue justice is not an abstract framework imposed by scholars but resonates with lived struggles articulated by coastal actors themselves.

Finally, regional strategies such as blue growth propose integrating fisheries, tourism, and energy under a sustainability banner (Salihoğlu and Yücel, 2025). While promising in theory, critics warn that such frameworks risk subordinating ecological and social justice to economic imperatives. A blue justice reading emphasizes that ecological restoration and sustainable development in the Black Sea must be grounded in recognition of SSF rights, enforceable participatory mechanisms, and the meaningful inclusion of health and environmental expertise, as articulated by TTB and local platforms.

In sum, the Black Sea case illustrates how energy geopolitics, industrial fisheries, and authoritarian governance converge to marginalize coastal populations. Yet it also demonstrates how civil society—from fisher cooperatives to medical associations and regional resistance platforms—articulate demands that align closely with blue justice principles of distribution, participation, and recognition. Recognizing these claims is indispensable for reimagining marine governance in Türkiye.

4. DISCUSSION: THE MEANING OF BLUE JUSTICE IN TÜRKİYE AND THE GLOBAL CONTEXT

This article has argued that blue justice offers a rigorous analytical lens for understanding how blue growth agendas reorganize access, authority, and recognition in marine spaces. Read from this lens, Türkiye's recent trajectories—Mediterranean/Aegean aquaculture and tourism expansion, the Marmara mucilage crisis, and Black Sea offshore energy and nuclear projects—demonstrate patterned distributive, procedural, and recognition injustices consistent with the emerging literature on blue justice and critical blue economy (Germond-Duret et al., 2022: 190; Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1273). While the rhetoric of

sustainability, competitiveness, and security positions oceans as engines of development, cases show how costs are shifted onto SSF and coastal publics, and how decision-making narrows around centralized, technocratic, or security-oriented logics (Aydın, 2020: 2; Hodges, 2021).

In the Mediterranean and Aegean, justice claims arise where aquaculture concessions, mass-tourism infrastructures, and industrial fishing fleets crowd out customary fishing grounds and degrade near-shore habitats. Comparative fisheries governance research across Europe documents how access regimes, licensing, and quota systems have systematically disadvantaged SSF, even in policy frames that profess inclusivity (Pita et al., 2020: 581-582; Said et al., 2020: 8). Empirically, this takes the form of spatial exclusion (e.g., near-shore cages or marina redevelopment), ecological pressure from industrial fleets, and the symbolic devaluation of artisanal identities as backward relative to growth-oriented sectors (Bramwell, 2004: 106; Fiorentino and Vitale, 2021: 5). Türkiye-based initiatives demonstrate both the vulnerabilities and possibilities of justice-oriented reform: the Gökova Bay experience shows that co-designed monitoring and enforcement, anchored in fisher cooperatives, can yield ecological and social gains when fishers are recognized as governance partners rather than targets of regulation (Ünal and Kızılkaya, 2019: 514). These dynamics resonate with international syntheses that frame blue justice as requiring more than equitable allocation; it requires transformations in who defines problems and designs rules (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1259-1260).

The Marmara mucilage crisis further clarifies how distributive and procedural injustices interact. Decades of nutrient loading, industrial discharges, and weak wastewater treatment produced ecological conditions that culminated in the 2021 outbreak (Yümün et al., 2023: 101; Demirel et al., 2023: 219). The immediate burdens -income loss, gear damage, and reputational harm- fell first on SSF and coastal livelihoods, while the actors most implicated in chronic pollution remained comparatively insulated (Karakulak et al., 2023: 210). The state's response via the Marmara Sea Integrated Strategy Plan delivered a rapid technocratic roadmap but offered few binding avenues for bottom-up participation or community oversight-an instance of governing for communities rather than with them (Sarı, 2022: 98). This sequence aligns with comparative observations in blue justice: crises often trigger technical fixes that stabilize legitimacy without addressing structural asymmetries in voice, accountability, and benefit distribution (Germond-Duret et al., 2022: 186). As a counterpoint, Marmara case also surfaced civic mobilization-cooperatives, NGOs, and professional associations-which pressed for transparency and redistribution of regulatory attention toward chronic sources, echoing global claims for socially just marine governance (Ertör-Akyazı and Ertör, 2022: 576).

The Black Sea case sharpens the justice stakes in the context of energy transitions. Offshore hydrocarbon development around the Sakarya Gas Field and renewed nuclear plans in Sinop and İğneada have been advanced under energy-independence and macroeconomic-stability narratives (Hodges, 2021; Aydın, 2020: 2-3). Yet the distribution of risk and authority is highly uneven: exclusion zones, seismic survey impacts, and corridor infrastructures are borne locally, while revenue governance and strategic control remain centralized (Akdağ and Yeroğlu, 2020: 2). Anti-nuclear mobilizations analysed by Demircan (2022: 88) show how dissent is constrained within an authoritarian-neoliberal conjuncture, even as regional networks articulate procedural claims for participation, recognition of place-based attachments, and precaution. In blue justice terms, the Black Sea underscores a generalizable risk in green or blue transitions: without front-loaded social design-secure tenure for SSF, binding participation in siting, and compensation tied to observed catches-new infrastructures can reproduce extractivist patterns under progressive labels (Akdağ and Yeroğlu, 2020: 1-2).

Taken together, findings align with and extend the scientific literature in four ways. First, consistent with European evidence, SSF displacement in Türkiye arises not only from ecological decline but from governance architectures that privilege capital-intensive uses and formal expertise, even where policy frames are ostensibly inclusive (Pita et al., 2020: 590; Said et al., 2020: 6-7). Second, cases support arguments that socially just marine governance requires procedural parity and recognition-i.e., institutionalized roles for SSF in agenda-setting, rulemaking, and enforcement-rather than ex post consultations (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1261; Pascual-Fernández et al., 2020: 23-24). Third, they suggest that distributive fixes (e.g., quotas, spatial reallocations) are fragile without transformations in knowledge politics and institutional accountability, mirroring global critiques of the blue economy's justice blind spots (Germond-Duret et al., 2022: 185). Fourth, Türkiye's political-economic context-centralized decision-making, security framings, and economic nationalism in energy policy-shapes the texture of marine injustices and narrows reform pathways, as documented in energy-governance studies (Aydın, 2020: 7; Hodges, 2021) and movement research (Demircan, 2022: 77).

These comparative insights have practical implications. In the Mediterranean/Aegean, the analysis implies that aquaculture and tourism should be conditioned on demonstrable co-design with SSF and measurable distributive offsets, building on cooperative models that have proven enforceable and legitimate (Ünal and Kızılkaya, 2019: 518; Pita et al., 2020: 586). In Marmara, durable recovery requires moving beyond crisis-era technical plans to embed monitoring and enforcement within multi-stakeholder arrangements where SSF hold defined authority-particularly over controlling chronic nutrient sources that

undercut fisheries (Demirel et al., 2023: 219-220; Sarı, 2022: 97). In the Black Sea, energy planning must invert the sequence by securing procedural guarantees and spatial protections ahead of licensing and construction (Akdağ and Yeroğlu, 2020: 13; Hodges, 2021). Across cases, the policy yardstick consistent with blue justice is whether governance expands fishers' capabilities to sustain dignified livelihoods and steward marine ecosystems-not only whether aggregate outputs (tonnage, megawatts, or tourist arrivals) rise (Jentoft and Chuenpagdee, 2022: 1262).

Finally, Türkiye-based cases contribute to a global conversation in which fisher movements and allied organizations articulate parallel demands - recognition, participation, and equitable access- from Latin America to Africa and Europe (Ertör and Ortega-Cerdà, 2015: 203; Pascual-Fernández et al., 2020: 2-3). While the organizational density and political opportunity structures differ, the patterned exclusions document, and the efficacy of co-governance when enabled, suggest that blue justice is not merely a critique but a practical design principle. Bridging diagnosis and design will require scholarship attentive to power, institutions, and place, and policymaking that hard-wires parity of participation into all stages of marine decision-making.

5. CONCLUSION

This article has examined how the framework of blue justice can illuminate the socio-ecological struggles unfolding across Türkiye's four seas. Rather than approaching marine environments merely as sites of governance reform or economic opportunity, the study has treated them as contested territories in which multiple actors negotiate access, rights, and ecological futures. By tracing conflicts in the Mediterranean, Aegean, Marmara, and Black Sea, it has shown that questions of livelihood, recognition, and participation are not abstract principles but concrete dimensions of everyday marine struggles.

The empirical analysis demonstrates that blue justice is not yet an established category in Türkiye's academic or policy arenas. Nevertheless, the observed conflicts reveal latent forms of resistance and justice claims. In the Mediterranean and Aegean, the contraction of artisanal fishing grounds exposes distributive injustices that undermine both livelihoods and intergenerational continuity. The Marmara Sea, marked by the ecological disaster of mucilage, illustrates how socio-ecological collapse catalyses demands for accountability, transparency, and recognition of local voices in decision-making. In the Black Sea, controversies surrounding offshore energy projects highlight tensions between national development strategies and community rights, revealing the contested politics of participation and consent. Across these cases, what emerges is not a coherent justice discourse but a dispersed set of practices, contestations, and solidarities that can be read the lens of blue justice.

In theoretical terms, the findings affirm that marine environments in semi-peripheral contexts such as Türkiye cannot be reduced to the managerial idioms of sustainability or blue growth. They are sites of historical dispossession, contemporary enclosures, and emergent resistances. The framework of political ecology is useful here: it highlights how ecological crises and policy reforms are embedded in broader relations of power, capital, and knowledge production. From this perspective, the struggles observed in Türkiye resonate with global patterns of shrinking marine commons, marginalisation of traditional users, and the rise of state-corporate alliances in marine governance. At the same time, they also demonstrate the enduring capacity of communities to mobilise local ecological knowledge, defend customary practices, and articulate alternative imaginaries of marine stewardship.

The absence of an explicit justice vocabulary in Türkiye's marine policies does not negate the relevance of blue justice; rather, it underscores the urgency of developing such a framework in this context. As marine policies increasingly align with international agendas that prioritise growth, innovation, and conservation, the justice dimensions of access, representation, and recognition risk being obscured. Yet the conflicts and resistances examined here demonstrate that these dimensions are central to how marine futures are being contested on the ground.

This study has therefore shown that the notion of blue justice provides both an analytic tool and a normative horizon for understanding Türkiye's marine conflicts. By foregrounding the socio-ecological dynamics of resistance, it becomes possible to recognise that the seas are not only ecological spaces but also arenas of justice struggles. The challenge ahead is to render these struggles more visible, to strengthen the knowledge systems and practices that sustain them, and to integrate their claims into more democratic and inclusive forms of marine governance. In this sense, Türkiye's cases exemplify both the contradictions of contemporary marine politics and the potential for blue justice to emerge as a critical framework for more equitable and sustainable marine futures.

BIBLIOGRAPHY

Akdağ, Ozan and Celaleddin Yeroğlu (2020), "An evaluation of an offshore energy installation for the Black Sea region of Turkey and the effects on a regional decrease in greenhouse gas emissions", *Greenhouse Gases: Science and Technology*, 10 (3): 531-544.

Anbleyth-Evans, Jeremy, Manuel Prieto, Jonathan Barton, Ana García Cegarra, Sandor Muslow, Emilo Ricci, Leonardo Campus and Vergara Pinto Francisca

(2022), “Toxic violence in marine sacrificial zones: Developing blue justice through marine democracy”, *Environment and Planning C: Politics and Space*, 40 (7): 1492-1514.

Aydın, Cem İskender (2020), “Nuclear energy debate in Turkey: Stakeholders, policy alternatives, and governance issues”, *Energy Policy*, 136: 111041

Barbesgaard, Mads (2017), “Blue growth: savior or ocean grabbing?”, *The Journal of Peasant Studies*, 45 (1): 130-149.

Batıda Gündem (2025), “Sinop’ta Füze Testlerine Tepki: Balıkçılar Endişeli!”, <https://batidagundem.com/sinopta-fuze-testlerine-tepki-balikcilar-endiseli/> (02.10.2025).

Bennett, Nathan James, Jessica Blythe, Carole Sandrine White and Cecilia Campero (2021), “Blue growth and blue justice: Ten risks and solutions for the ocean economy”, *Marine Policy*: 125.

Blue, Gwendolyn, Kelly Bronson and Alana Lajoie-O'Malley (2021), “Beyond distribution and participation: A scoping review to advance a comprehensive environmental justice framework for impact assessment”, *Environmental Impact Assessment Review*, 90.

Blythe, Jessica L., David A. Gill, Joachim Claudet, Nathan J. Bennett, Georgina G. Gurney, Jacopo A. Baggio, Natalie C. Ban, Miranda L. Bernard, Victor Brun, Emily S. Darling, Antonio Di Franco, Graham Epstein, Phil Franks, Rebecca Horan, Stacy D. Jupiter, Jacqueline Lau, Natali Lazzari, Shauna L. Mahajan, Sangeeta Mangubhai, Josheena Naggea, Rachel A. Turner and Noelia Zafra-Calvo (2023), “Blue justice: A review of emerging scholarship and resistance movements”, *Cambridge Prisms: Coastal Futures*, 1: e15.

Bogadóttir, Ragnheiður (2020), “Blue Growth and its discontents in the Faroe Islands: An island perspective on Blue (De) Growth, sustainability, and environmental justice”, *Sustainability Science*, 15 (1): 103-115.

Bramwell, Bill (Ed.) (2004), “Coastal Mass Tourism: Diversification and Sustainable Development in Southern Europe”, *Multilingual Matters & Channel View Publications*.

Chuenpagdee, Ratana and Svein Jentoft (2015), “Interactive governance for small-scale fisheries”, *Centre for Maritime Research (MARE): Springer International Publishing*.

Demircan, Pınar (2022), "Authoritarian neoliberalism and resistance of the anti-nuclear movement in Turkey", *Authoritarianism and Civil Society in Asia*, (London: Routledge): 77-93.

Demirel, Duygun Fatih and Eylül Sezer (2024), "Marmara Denizi'nde Görülen Müsilajın Ortadan Kaldırılmasına Yönelik Politikaların Sistem Dinamiği ile İncelenmesi", *KSÜ Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 27 (2): 364 - 385.

Demirel, Nazlı, Taner Yıldız, Aylin Ulman, Mustafa Zengin, Ekin Akoğlu, İsmet Saygu, Pınar Ertör-Akyazı, Güzin Gül, Dalida Bedikoğlu and İzzet Noyan Yılmaz (2023), "Status of the Sea of Marmara ecosystem and its fishery resources: mucilage episodes and recommendations for sustainable fisheries", *Mucilage Problem in the Sea of Marmara* (Istanbul: Istanbul University Press): 217-232.

Denizeau, Aurélien (2021), "Mavi Vatan, the Blue Homeland: The Origins, Influences and Limits of an Ambitious Doctrine for Turkey", *Études de l'Ifri*: 1-30.

Engen, Sigrid, Vera Helene Hausner, Georgina G. Gurney, Else Grete Broderstad, Rose Keller, Aase Kristine Lundberg, Murguzur Ancin, Javier Francisco, Emma Salminen, Christopher M. Raymond, Jannike Falk-Andersson and Per Fauchald (2021), "Blue justice: A survey for eliciting perceptions of environmental justice among coastal planners' and small-scale fishers in Northern-Norway", *PloS One*, 16 (5).

Ertör-Akyazı, Pınar (2020), "Contesting growth in marine capture fisheries: the case of small-scale fishing cooperatives in Istanbul", *Sustainability Science*, 15 (1): 45-62.

Ertör-Akyazı, Pınar and Irmak Ertör (2022), "Blue Justice and Small-Scale Fisher Mobilizations in Istanbul, Turkey: Justice Claims, Political Agency, and Alliances", *Blue Justice: Small-Scale Fisheries in a Sustainable Ocean Economy* (Cham: Springer International Publishing): 569-587

Ertör, Irmak (2023), "'We are the oceans, we are the people!': fisher people's struggles for blue justice", *The Journal of Peasant Studies*, 50 (3): 1157-1186.

Ertör, Irmak and Maria Hadjimichael (2020), "Blue degrowth and the politics of the sea: rethinking the blue economy", *Sustainability Science*, 15 (1): 1-10.

Ertör, Irmak and Miquel Ortega-Cerdà (2015), "Political lessons from early warnings: Marine finfish aquaculture conflicts in Europe", *Marine Policy*, 51: 202-210.

Fiorentino, Fabio and Sergio Vitale (2021), “How can we reduce the overexploitation of the Mediterranean resources?”, *Frontiers in Marine Science*, 8: 674633.

Germond-Duret, Celine, C. Patrick Heidkamp and John Morrissey (2022), “(In)justice and the blue economy”, *The Geographical Journal*, 00: 184-192.

Govender, Maheshwaran, Jewel Das, Srijon Paul, Sourav Shil Shuvo, Samiya Ahmed Selim and Marion Glaser (2025), “Toward blue justice in blue growth: Insights from local discourses on coastal megaprojects in Bangladesh”, *Ocean & Coastal Management*: 269.

Greenpeace (2021), Çevre STK’larından Marmara Denizi Havzası için hayati çağrı: “Ya #DenizBoğulursa?” Kampanyası başlıyor (Greenpeace Türkiye).

Hodges, Ben (2021), “The Black Sea... Or a Black Hole?”, *Center for European Policy Analysis*, <https://cepa.org/article/the-black-sea-or-a-black-hole/> (23.01.2026).

Jentoft, Svein, Chuenpagdee, Ratana (2022), “Interactive Learning and Governance Transformation for Securing Blue Justice for Small-Scale Fisheries”, *Administration & Society*, 54 (7): 1255-1282.

Karadeniz isyandadır (2017), <https://karadenizisyandadir.net> (20.08.2025).

Karadurmuş, Uğur and Mustafa Sarı (2022), “Marine mucilage in the Sea of Marmara and its effects on the marine ecosystem: mass deaths”, *Turkish Journal of Zoology*, 46 (1): 93-102.

Karakulak, Firdes Saadet, Abdullah Ekrem Kahraman, Uğur Uzer, Benal Gül and Sadettin Doğu (2023), “Effects of mucilage on the fisheries in the Sea of Marmara. Mucilage Problem in the Sea of Marmara”, *Albay, M. (Ed.), (Istanbul: Istanbul University Press): 2: 1-9.*

Karlı, Aygün (2024a), “Türkiye’deki Sürdürülebilir Mavi Ekonomi ve Deniz Yönetişimi İmkanlarının Değerlendirilmesi: Bakanlıklar Düzeyinde Bir inceleme”, *JENAS Journal of Environmental and Natural Studies*, 6 (3) (In Honour of Nesrin Algan): 239-250.

Karlı, Aygün (2024b), “Sustainable Blue Economy Policy in Turkey: Challenges and Opportunities”, *SDGs in Africa and the Middle East Region*: 755-775.

Karlı, Aygün (2026), “Policy frameworks without practice? Exploring marine governance and climate integration challenges in Türkiye”, *Marine Policy*, 186: 107013.

Keleş, Günay, Serpil Yılmaz and Mustafa Zengin (2020), “Possible economic effects of musilage on Sea of Marmara fisheries”, *International Journal of Agriculture Forestry and Life Sciences*, 4 (2): 173-177.

Knudsen, Ståle (Ed.) (2009), *Fishers and scientists in modern Turkey: The management of natural resources*, (Oxford, UK: Bergahn Books).

Marchessaux, Guillaume, Mangano, Maria Cristina, Bizzarri, Sergio, M'Rabet, Charaf, Principato, Elena, Lago, Nicola, Veyssiere, Dimitri, Garrido, Marie, Scyphers, Steven B., Sarà, Gianluca (2023), “Invasive blue crabs and small-scale fisheries in the Mediterranean sea: local ecological knowledge, impacts and future management”, *Marine Policy*, 148: 105461.

Paloniemi, Riikka, Niemelä, Jari, Soinen, Niko, Laatikainen, Tiina, Vierikko, Kati, Rekola, Aino, Viinikka, Arto, Yli-Pelkonen, Vesa, Assmuth, Timo, Kopperoinen, Leena, Peltonen, Lasse, Kuokkanen, Tuomas, Kyttä, Marketta (2018), “Environmental justice for the governance of aquatic environments”, *Local Environment*, 23 (3): 366-377.

Pascual-Fernández, José J., Pita, Cristina, Bavinck, Maarten (Eds.) (2020), *Small-scale fisheries in Europe: Status, resilience and governance (Vol. 23)* (Cham: Springer).

Pereira, Taryn and Kira Erwin (2023), “Surfacing solidarity praxis in transdisciplinary research for blue justice”, *Ecosystems and People*, 19 (1): 2260502.

Pita, Cristina, Pascual-Fernández, Jose J., Bavinck, Maarten (2020), “Small-scale fisheries in Europe: challenges and opportunities”, *Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance*: 581-600.

Republic of Türkiye (2021), “Marmara Denizi Bütünleşik Strateji Planı”, Ministry of Environment, Urbanization and Climate Change, https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/stratej-k-plan_marmara-20211216082358.pdf (02.10.2025.)

Rigolon, Alessandro, Gibson, Stephen (2021), “The role of non-governmental organizations in achieving environmental justice for green and blue spaces”, *Landscape and Urban Planning*, 205: 103970.

Said, Alicia, Pascual-Fernández, Jose, Amorim, Vanessa Iglésias, Autzen, Mathilde Højrup, Hegland, Troels Jacob, Pita, Cristina, Ferretti, Johanna, Penca, Jerneca (2020), “Small-scale fisheries access to fishing opportunities in the European Union: Is the Common Fisheries Policy the right step to equality?”, *Marine Policy*: 117.

Salihoğlu, Barış and Mustafa Yücel (2025), Advancing Black Sea Research and Innovation to Co-Develop Blue Growth within Resilient Ecosystems.

Sarı, Mustafa (2022), “Müsilaj ve Marmara Denizi Balıkçılığı”, Şehir ve Toplum, 20-21 (2): 95-110.

Schreiber, Milena Arias, Chuenpagdee, Ratana, Jentoft, Svein (2022), “Blue Justice and the co-production of hermeneutical resources for small-scale fisheries”, Marine Policy: 137.

Sezerel, Hakan and Deniz Karagoz (2023), “The challenges of sustainable tourism development in special environmental protected areas: Local resident perceptions in Datça-Bozburun”, Sustainability, 15 (4): 3364.

Silver, Jennifer J., Gray, Noella J., Campbell, Lisa M., Fairbanks, Luke W., Gruby, Rebecca L. (2015), “Blue Economy and Competing Discourses in International Oceans Governance”, The Journal of Environment & Development, 24 (2): 135-160.

Tafon, Ralph, Saunders, Fred, Zaucha, Jacek, Matczak, Magdalena, Stalmokaitė, Igne, Gilek, Michael, Turski, Jakub (2024), “Blue justice through and beyond equity and participation: a critical reading of capability-based recognitional justice in Poland’s marine spatial planning”, Journal of Environmental Planning and Management, 67 (10): 2206-2228.

Türk Tabipleri Birliği (2022), Sinop Nükleer Güç Santrali Projesi Son Şekli Verilen ÇED Raporu’nun İnsan ve Çevre Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi, https://www.ttb.org.tr/kollar/halk_sagligi/haber_goster.php?Guid=2b5320e8-affd-11ec-b4ce-5ab7867ddfe8 (20.08.2025).

Türkiye Yüzyılı, <https://turkiyeyuzyili.com/proje-surdurulebilir-mavi-ekonomi-eylem-planı-mavi-plan>. (20.08.2025).

Uğuz, Sabriye Çelik, Kaimuldinova, Kulyash Duisenbaevna, Yildirim, Gülsün, Kabiye, Yerlan (2022), “Evaluation of environmental issues in the coasts of edremit gulf in terms of sustainable tourism”, Geo Journal of Tourism and Geosites, 40 (1): 302-312.

Ünal, Vahdet and Aylin Ulman (2020), “The current status and challenges facing the small-scale fisheries of Turkey”, Small-Scale Fisheries in Europe: Status, Resilience and Governance: 83-103.

Ünal, Vahdet and Zafer Kızılkaya (2019), “A long and participatory process towards successful fishery management of Gökova Bay, Turkey”, From catastrophe to recovery: Stories of fishery management success: 509-532.

Voyer, Michelle, Quirk, Genevieve, McIlgorm, Alistair, Azmi, Kamal (2018), “Shades of blue: what do competing interpretations of the Blue Economy mean for oceans governance?”, *Journal of Environmental Policy & Planning*, 20 (5): 595-616.

Yavan, Nuri and Mehmet Rađıp Kalelioğlu (2022), “The Blue Economy and its Geographies: The Case of Turkey”, *Blue Economy* (London: Routledge): 83-100.

Yümün, Zeki, Erol Kam and Melike Önce (2023), “Marmara Denizi’nde Deniz Salyası (Müsilaj) Oluşma Nedenleri ve Alınması Gereken Önlemler”, *Çevre Şehir ve İklim Dergisi*, 2 (3): 98-115.

**MEDYA REJİMLERİ VE DEMOKRASİ: TÜRKİYE,
ALMANYA VE İSKANDİNAV ÜLKELERİ ÜZERİNE
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

**MEDIA REGIMES AND DEMOCRACY: A
COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKEY, GERMANY,
AND THE NORDIC COUNTRIES**

Ayşe Fulya ŞEN*

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye'nin medya rejimini Almanya ve İskandinav ülkeleriyle karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Çalışmada Hallin ve Mancini'nin üçlü medya sistemi tipolojisi (liberal, demokratik-korporatist ve kutuplaşmış-çoğulcu) temel alınmış; buna ek olarak Media for Democracy Monitor (MDM), Media Pluralism Monitor (MPM), Freedom House, Reporters Without Borders (RSF), UNESCO ve Reuters Institute Digital News Report gibi uluslararası göstergelerden elde edilen güncel veriler değerlendirilmiştir. Bulgular, Almanya ve İskandinav ülkelerinin demokratik-korporatist modelin güçlü örneklerini temsil ettiğini, medya bağımsızlığını yüksek düzeyde koruyabildiklerini ve kamu hizmeti yayıncılığını kurumsal bir dayanak olarak sürdürebildiklerini göstermektedir. Buna karşılık Türkiye, kutuplaşmış-çoğulcu modele yakın özellikler taşımakla birlikte, son dönemde siyasi müdahale, medya sahipliğinde yoğunlaşma ve gazetecilik profesyonelliğinde gerileme gibi nedenlerle daha derin bir bağımsızlık krizi yaşamaktadır. Çalışmada, Türkiye'nin medya rejiminin

* Prof. Dr., Fırat Üniv., İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Elazığ, Türkiye, fulyasen@firat.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3350-8292>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 27.08.2025
Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 04.12.2025

demokratik işlevlerini sürdürebilmesi için Almanya ve İskandinavya modellerinde görülen kurumsal özerklik, şeffaflık ve kamusal sorumluluk ilkelerinden esinlenerek kapsamlı yapısal reformlar gerçekleştirmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medya Rejimi, Medya Sistemi, Medya Bağımsızlığı, Türkiye, Almanya, İskandinavya, Demokratik-Korporatist Model.

ABSTRACT

This study provides a comparative analysis of the media regime in Turkey with those of Germany and the Nordic countries. It draws on Hallin and Mancini's three-model typology of media systems (liberal, democratic-corporatist, and polarized-pluralist) while also incorporating recent data from major international indices, including the Media for Democracy Monitor (MDM), the Media Pluralism Monitor (MPM), Freedom House, Reporters Without Borders (RSF), UNESCO, and the Reuters Institute Digital News Report. The findings reveal that Germany and the Nordic countries exemplify the democratic-corporatist model, characterized by strong guarantees of media independence, robust public service broadcasting, and high professional standards in journalism. In contrast, Turkey demonstrates features of the polarized-pluralist model but has increasingly experienced a crisis of independence due to political interference, media ownership concentration, and declining journalistic professionalism. The study concludes that sustaining democratic functions within Turkey's media regime requires structural reforms inspired by the institutional autonomy, transparency, and public responsibility principles that underpin the German and Nordic models.

Keywords: Media Regime, Media System, Media Independence, Turkey, Germany, Nordic Countries, Democratic-Corporatist Model.

GİRİŞ

Avrupa Konseyi, üye devletlerin medya bağımsızlığını ve çoğulculuğunu güvence altına almak için anayasal ve hukuki garantiler, medya sahipliği şeffaflığı, kamu yayıncılığı, bağımsız düzenleyici kurumlar gibi önlemleri almalarını önermektedir. Bu öneriler, medya özgürlüğünü ve çeşitliliğini güvence altına almak için devletlerin alması gereken önlemleri ve oluşturması gereken hukuki altyapıyı belirlemektedir (Avrupa Konseyi, t.y.). Hallin ve Mancini'nin (2004) *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics* adlı çalışması, Batı demokrasilerindeki medya sistemlerini üç model altında sınıflandırarak medya-politika ilişkisini açıklayan kuramsal bir çerçeve sunmaktadır. Bu modeller -liberal, demokratik-korporatist ve kutuplaşmış-çoğulcu- medya sahipliği, gazetecilik normları ve devletle ilişkiler gibi değişkenler üzerinden ayrıştırılmıştır. Hallin ve Mancini (2004) belirli bir ülkenin medya rejimini—yani siyasal sistemi, medya piyasasını, düzenleyici mekanizmalarını ve kurumsal kültürünü bir arada ele alan kapsamlı bir analiz çerçevesi—tanımlayan kuramsal bir yaklaşım sunar. Yazarlar, 18 Batı demokrasisinde gerçekleştirdikleri karşılaştırmalı incelemeler sonucunda medya sistemlerini liberal, demokratik korporatist ve kutuplaşmış çoğulcu olmak üzere üç ana model altında sınıflandırmışlardır. Ayrıca Hallin ve Mancini, medya sistemlerini medya piyasalarının gelişimi, siyasi paralelizm, gazetecilik profesyonelliği ve devlet müdahalesi olmak üzere dört temel boyutta değerlendirir: Bu boyutlardan dördüncüsü olan devlet müdahalesi; sansürden düzenleyici yasalara, kamu fonlamasından medyaya yönelik lobiciliğe kadar değişkenlik gösterir ve medya rejiminin demokrasiyle uyumunu doğrudan etkiler (2004). Bu kuramsal çerçeve, medya rejimlerini tanımlamak ve demokrasi-medya ilişkisini analiz etmek açısından normatif bir temel sağlamaktadır. Bu model, medya piyasalarının yapısı, siyasal paralellik, gazetecilik profesyonelliği ve devletin rolü gibi dört temel boyutta farklılaşan medya sistemlerini sınıflandırırken, Batı demokrasileri ile sınırlı kalmakta; Türkiye gibi medya rejimlerini açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Genel kullanımıyla “medya sistemi”, belirli bir toplumsal ve siyasal yapı (genellikle bir devlet) içinde örgütlenen veya faaliyet gösteren tüm kitle iletişim araçlarını kapsamaktadır. Batılı medya sistemleri, çoğunlukla gelişmiş kapitalist ekonomilere ve biçimsel demokratik yapıya sahip toplumlarla özdeşleştirilir. Avrupa'daki medya sistemleri ortak ekonomik ve siyasal gelişim kalıplarına dayanmaktadır. Ancak “Batı” kavramı sadece coğrafi bir sınıflandırma değil, aynı zamanda ideolojik bir inşa biçimidir. Türkiye örneği bu ideolojik dışlama mekanizmalarının açıkça görülebileceği bir bağlam sunar (Hardy, 2008). Hardy'ye (2008) göre, İsrail kimi zaman Batılı sayılırken, Türkiye Doğulu olarak

sınıflandırılmaktadır. Bu tür kategorizasyonlar, medya sistemlerinin hem içerme hem de dışlama işlevlerini tarihsel katmanlar içinde biçimlendirmektedir. Williams ve Carpini (2011), medya üreticileri ile tüketicilerin beklenti ve pratiklerini şekillendiren, tarihsel olarak özgül ve görece istikrarlı kurumlar, normlar, süreçler ve aktörler bütünü tanımlamak amacıyla “medya rejimi” kavramını önermektedir. Williams ve Carpini'nin (2011: 16) “rejim” terimi, istikrarlı bir medya sisteminin sadece iletişim teknolojilerinin doğasına, bireylerin piyasa veya toplumsal eylem aracılığıyla ifade ettikleri tercihlere dayanmadığını; aynı zamanda devletin kamu sübvansiyonları, mülkiyetle ilgili yasal düzenlemelerin uygulanması, fikri mülkiyet hakları, kamusal erişimle ilgili kurallar gibi eylemleriyle şekillendiğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla medya rejimleri, devletin müdahaleleriyle yerleşik hale gelmekte; bu nedenle daima siyasi olmakta ve demokratik siyasetin doğasını yapılandırmaktadır. Karppinen ve Moe (2016), medya bağımsızlığını tanımlarken, bu kavramın devlet müdahalesinin olmamasıyla sınırlı olmadığını, aynı zamanda medya sahipliğinin çeşitliliği, profesyonel gazeteciliğin güvenceleri ve medya sistemlerinin demokratik işlevlerini yerine getirme kapasitesine de dayandığını savunmaktadır. Bu perspektif, özellikle medya politikaları ve bağımsızlığına dair ulusal düzeyde yapılan tartışmalar için kritik bir çerçeve sunmaktadır.

UNESCO'nun 2018 tarihli *World Trends in Freedom of Expression and Media Development* başlıklı raporu, medya sistemlerinin değerlendirilmesine yönelik beş ana kategori önermektedir. Bu kategoriler, medya özgürlüğünü ve çeşitliliğini korumaya yönelik güçlü bir çerçeve sunmaktadır. İlk kategori, medya özgürlüğünü güvence altına alacak yasal ve politik çerçeveleri vurgularken, medya düzenleme sistemlerinin bağımsızlığını, sansürün engellenmesini ve iftira yasalarının etkilerini ele alır. İkinci kategori, medya sahipliğinin şeffaflığını ve çeşitliliğini tartışırken, kamu, özel ve topluluk temelli medya arasındaki dengeyi sağlamayı hedefler. Üçüncü kategori, medyanın toplumsal çeşitliliği yansıtma kapasitesini ve kamu hizmeti yayıncılığının etkinliğini vurgular. Dördüncü kategori, gazetecilik mesleki standartlarını güçlendirmek ve medya çalışanları için eğitim ve kapasite geliştirme programları önermektedir. Son olarak, beşinci kategori, medya sistemlerinin bağımsızlığını destekleyen altyapının yeterliliği ve teknolojik gelişmişliğine odaklanır. Bu beş kategori, medya özgürlüğünün korunması ve medya profesyonelliğinin güçlendirilmesi için kritik bir çerçeve sunar (UNESCO, 2018).

Medya ile demokrasi arasında doğrudan, kendiliğinden ya da zorunlu bir ilişki bulunmasa da hem akademik literatürde hem de toplumsal algıda bu iki alanın çoğu zaman karşılıklı olarak birbirini güçlendirdiği kabul edilmektedir. Medyanın demokratik işlevleri, uzun tarihsel süreçlerin ürünü olup özellikle

Avrupa ve Kuzey Amerika'daki kurumsal gelişimlerle şekillenmiştir. Bununla birlikte medya, demokratik meşruiyeti belirleyen tek kurum değildir; siyasal sistem, ekonomi, sivil toplum ve kültürel yapı gibi diğer kurumlarla karmaşık ilişkiler içinde yer alır. Bu nedenle farklı ülkelerin medya organlarını doğrudan karşılaştırmak çoğu zaman sorunlu hale gelir ve kurumlar arası ideal dengeye dair evrensel bir uzlaşma yoktur. Günümüzde bu ilişkilerin yeni bir kriz dönemine girdiği görülmekte; birçok ülkede sivil toplum temelli medya reform hareketleri ortaya çıkmakta ve demokratik hak ve özgürlüklerin uygulamada tüm kesimlere eşit yansımadağı eleştirileri dile getirilmektedir. Bu bağlamda bilgiye erişim, temsiliyet ve mahremiyet gibi temel demokratik değerlerdeki eşitsizlikler hâlen önemini korumaktadır (Nieminen, 2016).

Medyanın, demokrasinin sürdürülebilirliği açısından yerine getirmesi beklenen işlevlerinden biri, yurttaşların siyasal kararları etkileyebilecek tartışmalara katılabildiği bir kamusal alan sunmaktır. Normatif açıdan medya, toplumsal konuları ve görüşleri ne olursa olsun tüm aktörlere söz hakkı tanıyan kapsayıcı bir demokratik platform olarak işlev görmelidir (Ogbebor, 2020). Bu yaklaşım, medya rejimlerinin sadece teknik ve düzenleyici yapılar olarak değil; aynı zamanda toplumsal eşitlik, temsiliyet ve siyasal katılım gibi normatif değerlere göre de değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Böylelikle medya, sadece bilgi sağlayan bir kanal değil, toplumsal meşruiyetin yeniden üretildiği bir demokratik platform olarak konumlandırılır. Demokratik toplumların temel yapı taşlarından biri, yurttaşların kamusal konular hakkında doğru, çoğulcu ve bağımsız biçimde bilgilendirilmesidir. Medya bu işlevi yerine getirebildiği ölçüde kamu denetimi sağlanabilir; siyasal karar alma süreçleri şeffaflaşır, fikir çeşitliliği ve toplumsal temsil güçlenir. Özellikle Türkiye gibi medya bağımsızlığı sorununun yapısal bir sorun haline geldiği bağlamlarda, yapısal kriz sadece siyasi müdahalelerin değil, medya endüstrisinin kapitalist üretim sistemi ile kurduğu ilişki biçiminin de bir sonucudur. Somer'in (2010) Türk basınına ilişkin bulguları, ideolojik-politik bölünmeler, siyasal paralellik ve ekonomik çıkar ilişkileriyle iç içe geçen basın yapısının, medya alanındaki bu yapısal bağımlılık ve müdahale döngüsünü güçlendirdiğini göstermektedir.

Türkiye'nin medya sistemi, tarihsel olarak Hallin ve Mancini'nin (2004) "kutuplaşmış-çoğulcu" (polarize pluralist) modeline yakınlık gösterse de son yıllarda yaşanan yapısal dönüşüm bu tipolojinin ötesine geçmiştir. Akser ve Baybars (2024), Türkiye'de medya sistemi giderek artan biçimde medyanın ele geçirilmesi (media capture) süreciyle şekillendiğini savunarak, siyasal paralellik, gazetecilik profesyonelliğinin erozyonu, devletin düzenleyici rolünün yoğunlaşması ve hükümet yanlısı sahiplik yapısının konsolidasyonu gibi dört temel eksende bu dönüşümü analiz etmektedir. Bu yaklaşım, medya

sistemlerinin sadece demokratik normlarla değil, aynı zamanda otoriterleşme eğilimleri ile nasıl yeniden biçimlendirildiğini göstermesi açısından önemlidir. Türkiye örneği, medya sistemleri kuramının Batı merkezli sınırlarını aşan bir yeniden yorumlama imkânı sunmakta; özellikle feminist medya eleştirisinin görünürlük, temsil ve iktidar ilişkileri bağlamında medya yapısına dair sorunsallaştırmalarını desteklemektedir.

Bu çalışma, medya rejimlerinin yapısal özelliklerinin medya bağımsızlığını nasıl şekillendirdiğini incelemek üzere Türkiye, Almanya ve İskandinav örneklerini karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada “İskandinav ülkeleri” ifadesi, literatürde “Nordik” olarak adlandırılan Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya ve İzlanda’yı kapsayacak biçimde kullanılmaktadır. Almanya ve İskandinavya ile Türkiye’nin medya yapılarının karşılaştırılması, sadece teknik modellerin değil, ideolojik varsayımların da eleştirel bir analizini gerektirir. Bu çalışma, Hallin ve Mancini’nin (2004) medya rejimleri tipolojisini temel alarak Türkiye’nin “kutuplaşmış-çoğulcu” modele yakınlığını tartışmakta, aynı zamanda Almanya ve İskandinavya’nın “demokratik-korporatist” yapılarıyla karşılaştırmalı analizini kurarak Türkiye’nin medya bağımsızlığı krizini Almanya ve İskandinavya ile karşılaştırmakta ve bu karşılaştırma üzerinden Türkiye’nin medya politikaları için yapısal reform ihtiyacını ortaya koymaktadır. Hallin ve Mancini’nin (2004) medya sistemi modeli dikkate alındığında Türkiye, siyasi müdahale, sahiplik tekelleşmesi ve gazetecilik profesyonelliği eksikliği nedeniyle “kutuplaşmış-çoğulcu” modele yaklaşırken; Almanya, güçlü düzenleyici özerklik, profesyonel medya kültürü ve kamusal yayıncılık yapıları doğrultusunda “demokratik korporatist” modele yakın konumlanmaktadır. İskandinav ülkeleri ise katılımcı, kapsayıcı ve kamu çıkarına dayalı medya politikalarıyla demokratik kamusal alanın kurumsallaşmış örneklerini temsil etmektedir. Hallin ve Mancini’nin medya sistemi tipolojisi, bu karşılaştırma için ülkelerin tarihsel ve kurumsal konumunu çerçeveleyen kuramsal bir referans olarak alınmış: bu bağlamda, Türkiye’nin medya rejiminin yapısal sorunları, demokratik medya rejimlerine sahip bu ülkelerle karşılaştırılarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’nin medya rejiminin, Almanya ve İskandinav ülkeleri ile karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi fikri, ülkelerin hem basın özgürlüğü performansı hem de medya sistemlerinin yapısal niteliği açısından belirgin farklılıklar göstermesine dayanmaktadır. RSF’nin 2025 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi verilerine göre; Norveç birinci, İsveç dördüncü, Danimarka altıncı ve Almanya 11. sırada, Türkiye ise 180 ülke arasında 159. sırada yer almaktadır (Reporters Without Borders, 2025a). Bu sıralama, sadece niceliksel bir farkı değil; aynı zamanda medya sistemlerinin kurumsal düzenlemesi, kamusal alan

işleme kapasitesi ve medya bağımsızlığı açısından da derin yapısal ayrımları yansıtmaktadır. Almanya ve İskandinav ülkeleri, güçlü düzenleyici kurumları, kamusal yayıncılık yapıları ve yüksek basın özgürlüğü performanslarıyla dikkat çekerken; Türkiye, siyasi müdahale, sahiplik tekelleşmesi ve gazetecilik profesyonelliği eksikliği nedeniyle farklı bir medya rejimi örneği sunmaktadır. Jakobsson, Lindell ve Stiernstedt (2024), Kuzey Avrupa ülkelerinin medya sistemlerinin uzun süredir evrensellik, özgürlük, güven ve paydaşlar arasında işbirliği gibi özelliklerle tanındığını; ancak küresel teknoloji şirketlerinin etkisi, yeni dijital medya altyapıları ve medya politikalarındaki gelişmelerden kaynaklanan artan baskılar nedeniyle bu modelin geleceğine dair belirsizliklerin arttığını vurgulamaktadır. Bu gelişmeler, dijital toplumda medya refah devleti modelinin güncel durumu ve sürdürülebilirliği hakkında önemli sorular ortaya çıkarmaktadır. Uluslararası medya raporlarında yüksek performans gösteren Almanya ve İskandinav ülkeleri ile düşük performans gösteren Türkiye arasındaki medya rejimi farklılıklarının hangi yapısal dinamiklerden kaynaklandığını anlamak, sadece Türkiye'deki medya bağımsızlığı krizinin açıklanmasını değil, aynı zamanda daha demokratik ve özerk bir medya düzeni için hangi kurumsal ve yapısal bileşenlerin güçlendirilmesi gerektiğinin belirlenmesini de mümkün kılmaktadır.

Bu çalışma, Türkiye, Almanya ile İskandinav ülkeleri arasındaki farklılıkları tartışarak, Türkiye'de daha demokratik, çoğulcu ve bağımsız bir medya düzeninin inşası için gerekli yapısal reform alanlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'de daha demokratik ve bağımsız bir medya sistemi için hangi yapısal ve kurumsal parametrelerin güçlendirilmesi gerektiği sorusuna odaklanan bu analiz, medya sistemlerinin ekonomik, politik ve kültürel boyutlarını birlikte değerlendirme olanağı sunmaktadır. Almanya ve İskandinav ülkelerinde görülen yüksek basın özgürlüğü göstergelerinin, bu ülkelerde siyasal bağımsızlık, ekonomik çeşitlilik, mesleki standartlar ve düzenleyici özerklik gibi alanlardaki sağlam kurumsal yapılardan beslendiği göz önüne alındığında, Türkiye'deki medya bağımsızlığı ve çoğulculuğu sorununun sadece siyasal müdahalelerden değil; sahiplik yapılarının yoğunlaşmasından, ekonomik bağımlılık ilişkilerinden, gazetecilik profesyonelliğinin zayıflığından ve düzenleyici kurumların sınırlı özerkliğinden oluşan çok katmanlı yapısal etkenlerin birleşiminden kaynaklandığı varsayılmaktadır. Bu çerçevede, Media for Democracy Monitor (MDM), Media Pluralism Monitor (MPM), Freedom House raporları, Reporters Without Borders (RSF) Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi, UNESCO'nun World Trends in Freedom of Expression and Media Development raporu ve Reuters Institute Digital News Report gibi altı güncel uluslararası gösterge seti incelenmiş; bu raporların sunduğu veriler, siyasal

bağımsızlık ve devlet müdahalesi; ekonomik bağımsızlık, sahiplik yapıları ve piyasa yoğunlaşması; gazetecilik profesyonelliği, güvenlik ve etik normlar; düzenleyici kurumların özerkliği ve uygulama kapasitesi olmak üzere, Türkiye, Almanya ve İskandinav ülkeleri temelinde karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Böylece medya sahipliği yapıları, düzenleyici kurumlar, kamu hizmeti yayıncılığı ve medya politikaları üzerinden medya bağımsızlığının yapısal belirleyicileri ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Makalenin ilk bölümünde medya-demokrasi ilişkisine ve medya rejimi kuramına ilişkin kuramsal çerçeve sunulmaktadır. İkinci bölümde Türkiye, Almanya ve İskandinav ülkelerinin medya rejimleri karşılaştırılmaktadır. Üçüncü bölümde uluslararası medya raporları temelinde karşılaştırmalı analiz yapılmakta; son bölümde ise Türkiye'nin medya bağımsızlığına ilişkin yapısal reform alanları tartışılmaktadır.

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

İletişim politikalarını şekillendiren yönetim değerlerindeki tarihsel değişiklikleri değerlendirmek için liberal demokratik kuram, liberteryenizm, neoliberalizm ve eleştirel politik ekonomi (CPE) gibi temel paradigmlar kuramsal bir zemin oluşturmaktadır. Basına yönelik liberal kuram, medyanın temel demokratik işlevinin devleti denetlemek olduğunu savunur. Bu görev, medyanın devlet müdahalesinden "bağımsız" olmasını gerektirir. Bu yaklaşım, serbest piyasa ekonomik modelini destekler. Ayrıca ifade özgürlüğü, demokratik siyasal sistemlerin temel değerlerinden biri olarak çoğu ülkede anayasal olarak güvence altına alınmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin (AİHM) 10. Maddesi, 'kamu otoritelerinin müdahalesi olmaksızın ve sınırları dikkate almadan ifade özgürlüğü ve bilgi edinme özgürlüğünü' garanti eder ve bu, belirli kısıtlamalarla birlikte geçerlidir. Liberteryenler, dengelerin güçlü biçimde ifade özgürlüğü lehine kurulması gerektiğini savunurlar. Onlara göre, hakaret etmek, sansür için bir gerekçe olmamalıdır. Diğer taraftan, medya müdahalesi, felsefi temellere dayanarak da savunulmaktadır. Buna göre, medyanın gücü, kamu düzenlemeleri aracılığıyla hesap verebilir kılınmalı ve kamu yararı doğrultusunda yönlendirilmelidir. Ayrıca, halkın bilgilendirilme hakkını ve farklı görüşlere erişimini korumak için kamu müdahalesi gereklidir. Liberteryen argümanlar, genellikle şirketler tarafından araçsal bir şekilde savunulmuş ve kamu hizmeti yayıncılığı gibi devlet destekli medya yapılarına saldırmış, medya ve iletişimde devlet müdahalesine karşı çıkmıştır (Hardy, 2008; Curran ve Seaton, 2025).

Medya örgütlenmesi ile ilgili politika tartışmalarından bir diğeri de kamu hizmeti yaklaşımıdır. Kamu hizmeti yaklaşımı, toplumun ihtiyaçlarını esas almakta; özünde, demokrasiyi desteklemekte ve toplumsal katılımı teşvik etmektedir. Serbest piyasa ve kamu hizmeti yaklaşımları arasında konumlanan

ve bu yaklaşımlarla örtüşen sosyal piyasa yaklaşımı ise, piyasanın kamu yararına işlemlerini sağlamak için devlet müdahalesini savunur. Bu nedenle, sosyal piyasa reformcuları medya tekelleşmesini sınırlandırmak amacıyla özel yasaların çıkarılmasını talep etmişlerdir. Onların argümanı, genel rekabet yasalarının medya düzenlemesi için yeterli bir temel olmadığıdır; çünkü bu yasalar öncelikle ekonomik hedefler doğrultusunda oluşturulmuş olup, medyanın demokratik süreçteki merkezi rolü göz önüne alındığında çok yüksek medya tekelleşmesine izin vermektedir. Genellikle sosyal piyasa yaklaşımı, sınırlı hedefleri desteklemek için yasama değişikliklerine dair ayrıntılı öneriler sunar. Buna karşılık, radikal bir gelenek ise medya sisteminin nasıl dönüştürülebileceğine dair kapsamlı ve köklü vizyonlar ortaya koyar (Curran ve Seaton, 2025). Bu noktada, Curran ve Seaton (2025: 483), medya reformuna yönelik dört temel demokratik tercihten bahsetmekte, kolektif tartışma ve politik aktivizm sayesinde medya gücünü sorumlulukla dengeleyen bir medya sistemi ortaya çıkacağını vurgulamaktadır. Birincisi, piyasa güçlerini serbest bırakarak medyayı "özgürleştirecek" politikaları; ikincisi, Keynesyen ekonomi etkisi altında, medya piyasalarının klasik liberal kuramda öngörüldüğü şekilde işlemesi için kamu müdahalelerini destekler. Üçüncü yaklaşım ise, sosyal demokrat ve tek millet geleneklerinden beslenerek kamu hizmeti yaklaşımının güçlendirilmesini savunur. Dördüncü seçenek ise, medyanın demokratikleştirilmesidir.

Hallin ve Mancini, medya sistemlerini dört temel boyut — medya piyasasının yapısı, siyasal paralellik, gazetecilik profesyonelliği ve devlet müdahalesi — üzerinden karşılaştırarak üç ideal tip model ortaya koymaktadır. Bu sınıflandırmada Kutuplaşmış-Çoğulcu Model (Akdeniz Modeli) düşük gazete tirajı, yüksek siyasal paralellik, zayıf gazetecilik profesyonelliği ve güçlü devlet müdahalesi ile karakterize edilir; İtalya, İspanya ve Yunanistan bu modele örnektir. Demokratik-Korporatist Model, Almanya, İsveç ve Norveç gibi ülkelerde görülür ve yüksek gazete tirajı, gelişmiş kamu hizmeti yayıncılığı, güçlü mesleki normlar ve düzenleyici fakat destekleyici bir devlet rolü ile tanımlanır. Liberal Model ise ABD ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde baskın olup düşük siyasal paralellik, yüksek gazetecilik profesyonelliği ve piyasa odaklı medya yapısı ile öne çıkar (Hallin ve Mancini, 2004). Bu tipoloji, medya sistemlerinin siyasal yapı ve demokratik kültürle ilişkisini analiz etmek için güçlü bir kuramsal çerçeve sunar. Christian Fuchs (2025), medya sistemleri analizinde Batı merkezli liberal-demokratik varsayımların yetersizliğine dikkat çekerek, ekonomik, siyasal ve kültürel boyutları birlikte ele alan çok boyutlu bir kuramsal çerçeve önermektedir. Bu yaklaşım, medya organizasyonlarını üç temel eksen — mülkiyet yapısı (ekonomi), yönetim biçimi (siyaset) ve içerik üretiminin ideolojik yönelimi (kültür) — değerlendirerek, özyönetim ile yabancılaşma

arasındaki temel çelişkiyi merkeze alır. Fuchs, bu çerçevede 12 medya organizasyonu tipi ve 6 medya sistemi modeli tanımlar. Bu model, medya sistemlerinin sadece coğrafi konumlarına göre değil, üretim ilişkileri ve demokratik kapasite düzeylerine göre sınıflandırılması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, Hallin ve Mancini'nin sınırlı Batı odaklı tipolojisinin ötesine geçerek daha kapsayıcı bir açıklama sunar ve Batı-merkezli modellerin ötesine geçer. Hallin ve Mancini'nin sınırlı coğrafi kapsamına karşılık, Fuchs (2025), medya sistemlerini ekonomik, siyasal ve kültürel boyutlar üzerinden değerlendirerek daha kapsayıcı bir çerçeve önerir. Fuchs, medya organizasyonlarını sadece yapısal değil, aynı zamanda üretim ilişkileri ve ideolojik yönelimleri açısından değerlendirerek 12 medya organizasyonu tipi ve 6 medya sistemi modeli tanımlar. Bu tipoloji, medya sistemlerinin demokratik kapasitesini “özyönetim” ve “yabancılaşma” kavramları üzerinden sorgulayarak normatif bir çerçeve oluşturur (Fuchs, 2025).

Diğer taraftan, Media for Democracy Monitor'un (MDM) çerçevesi, haber medyasının demokratik sistemlerdeki işlevini değerlendirmek üzere geliştirilmiş normatif bir model sunar. Bu model, liberal demokrasilerin üç temel ilkesi olan özgürlük, eşitlik ve denetim boyutları üzerinden yapılandırılmıştır. Tomaz ve Trappel (2022), medya izleme ihtiyacını sadece demokratik normların korunması açısından değil, aynı zamanda dijitalleşme, ekonomik baskılar ve siyasal kutuplaşma gibi süreçlerin haber medyasının kurumsal kapasitesini aşındırdığı bir dönemde daha da acil hale geldiğini vurgular. Yazarlar, medya sistemlerinin demokratik performansını değerlendirmek için geliştirilen 30 göstergenin, sadece içerik düzeyinde değil, aynı zamanda yapısal, kurumsal ve mesleki düzeylerde işleyen bir analiz çerçevesi sunduğunu belirtir. Bu çerçeve, medya sistemlerinin dijital dönüşüm sürecinde demokratik işlevlerini sürdürüp sürdüremediğini karşılaştırmalı olarak incelemeye olanak tanır. Özellikle gazetecilik etiği, medya sahipliği yoğunluğu, yurttaş katılımı ve araştırmacı gazetecilik gibi alanlarda yapılan değerlendirmeler, medya sistemlerinin demokratik dayanıklılığını ölçmek açısından kritik önemdedir.

Ayrıca, medya özgürlüğü de medya rejimlerinin işleyişi ve demokrasiyle olan ilişkisini açıklamada kurucu bir kavramdır. Tambini'nin (2021) "*A Theory of Media Freedom*" başlıklı makalesi, medya özgürlüğü kavramını derinlemesine ele almakta ve bu kavramın demokratik toplumlarda nasıl şekillendirilmesi gerektiğini tartışmaktadır. Tambini, medya özgürlüğünü sadece negatif haklar (devlet müdahalesinden korunma) üzerinden tanımlamak yerine, medya organizasyonlarının kamu yararına hizmet etme yükümlülükleri ve bu işlevlerini yerine getirebilmesi için gerekli olan pozitif hakları da içeren bir çerçeve önerir. Bu bakış açısı, medya özgürlüğünü sadece basın özgürlüğü veya haberlerin

sansürden arındırılmasıyla sınırlı görmeyip, medya kurumlarının demokratik işlevlerini yerine getirebilmesi için gerekli olan destekleri de içerir ve medya sahipliğinin şeffaflık ve denetim mekanizmaları ile desteklenmesi gerektiğini vurgular.

Medya özgürlüğü, demokratik toplumların temel işlevlerinden biridir. Medyanın özgürce faaliyet gösterebilmesi, sadece devlet müdahalesinden korunmasıyla sınırlı olmayıp, aynı zamanda medya sistemlerinin toplumsal ve politik sorumluluklarını yerine getirebilmesi için gerekli olan destek ve denetim mekanizmalarını da içerir. Bu bağlamda, Scott, Bunce, Myers ve Fernández (2023), medya özgürlüğü ve bu kavramın normatif olarak nasıl tanımlandığının, demokratik toplumlarda medya rejimlerinin işleyişini önemli ölçüde etkilediğini belirtmektedir. Yazarlar, Media Freedom Coalition (MFC) gibi uluslararası girişimlerin, medya özgürlüğünü çoğunlukla negatif bir şekilde tanımladığını, başka bir ifadeyle devlet müdahalesinden korunma olarak ele aldığını ve bunun, medya politikalarının şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Scott ve diğerleri (2023), bu tür tanımların, medya sistemlerinin demokrasiye hizmet etme kapasitesini sınırladığını, çünkü medya özgürlüğü savunmalarının genellikle dar bir çerçevede ele alındığını ifade etmektedir. Bu noktada, medyanın özgür ve bağımsız olması, sadece devlet müdahalesinin engellenmesiyle değil, aynı zamanda medya organizasyonlarının toplum yararına faaliyet gösterebileceği destekleyici bir yapının da sağlanmasıyla mümkün olabilecektir. Bu çerçevede, medya özgürlüğü, demokratik toplumlarda bilgi edinme hakkı ve fikir çeşitliliğinin korunması için bir gereklilik olarak tanımlanmıştır.

2. TÜRKİYE, ALMANYA VE İSKANDİNAVYA'DA MEDYA REJİMİ

Türkiye, Almanya ve İskandinavya ülkelerinin medya rejimleri farklı tarihsel, siyasi ve ekonomik koşulların etkisiyle belirgin farklılıklar göstermektedir. Hallin ve Mancini'nin (2004) geliştirdiği medya sistemleri tipolojisi, bu bağlamın açıklanmasında önemli bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Türkiye'yi, Akdeniz ülkelerinin özelliklerini taşıyan "Kutuplaşmış Çoğulcu Model" içinde değerlendirmek mümkündür. Bu model, düşük gazete tirajı, medyanın siyasal kutuplaşma ile yakından bağlantılı olması, devlet müdahalesinin yüksekliği ve gazetecilik mesleğinin sınırlı kurumsallaşmasıyla tanımlanır. Buna karşılık Almanya ve İskandinav ülkeleri, "Demokratik-Korporatist Model" kapsamında yer almaktadır. Bu model, tarihsel olarak siyasal partilerle bağlantılı ama giderek profesyonelleşmiş bir basın geleneği, yüksek gazete tirajı, güçlü özdenetim mekanizmaları ve özellikle kamu hizmeti yayıncılığının kurumsallaşmış rolü ile öne çıkar. Dolayısıyla Hallin ve

Mancini'nin (2004) tipolojisi, Türkiye'nin daha yoğun devlet etkisi ve siyasal kutuplaşma koşullarında işleyen medyasını, Almanya ve İskandinav ülkelerinin ise mesleki normlar ve kamusal sorumluluk ilkeleri etrafında daha kurumsallaşmış medya düzenlerini karşılaştırmalı olarak açıklamaya olanak tanımaktadır.

Türkiye'nin medya sistemi, 1980 sonrası dönemde neoliberal ekonomi politikaları ile otoriter devlet yapısının iç içe geçtiği bir dönüşüm süreciyle şekillenmiştir. Bu süreçte medya sahipliği holdingleşmiş, gazetecilik mesleği ticarileşmiş, editoryal bağımsızlık zayıflamış ve medya içerikleri tabloidleşmiştir. Medya kuruluşları, devletle olan ekonomik ve siyasi bağları nedeniyle hem sermaye birikimi hem de siyasi nüfuz aracı olarak işlev görmeye başlamıştır. Bu yapı, "patrimonyal devlet kurumları" ve "zayıf demokratik konsolidasyon" ile karakterize edilen bir medya düzeni üretmiştir. Türkiye'de medya alanı, büyük şirketlerin egemen olduğu, küçük aktörlerin dışlandığı, giriş engellerinin yüksek olduğu ve üretim ile dağıtımın holdingler altında merkezileştirildiği bir oligarşik yapı etrafında örgütlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye örneği, serbest piyasanın medyayı "demokrasinin işleyişini kolaylaştıran bir bilgi ve tartışma aracı" hâline getirmediğini hatırlatan önemli bir örnek sunmaktadır. Aslında bu demokratik ideal, serbest piyasa ilkelerinin benimsenmesi ile doğrudan zayıflatılmaktadır; çünkü bu ilkeler, yüksek giriş maliyetlerine yol açmakta, sınırlı mali kaynaklara sahip toplumsal grupları rekabetin dışında bırakmakta ve "gerçek anlamda herkese açık olmayan, kurumsal servet tarafından kontrol edilen bir piyasa sistemi" yaratmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye deneyimi, medyanın denetim işlevini yerine getirebilmesi için serbest piyasa koşullarında örgütlenmesi gerektiğini savunan liberal kurama karşı bir görünüm sunmaktadır (Yeşil, 2016). 1980 sonrasında Türkiye'de medya sahiplerinin temel motivasyonu giderek daha fazla ticari ve siyasi çıkarlara yönelmiş; bu durum medya patronlarının editoryal tercihlerini belirlemiş ve gazetecilik bağımsızlığını ciddi biçimde zayıflatmıştır. Deneyimli gazeteciler yerine büyük sermaye gruplarının medya alanına hâkim olması, basının siyasal aktörlerle eşit düzeyde bir konumda durmasını güçleştirmiş; medya kuruluşlarının kâr odaklı yapısı, haber üretimi ve editoryal kararlar üzerinde belirleyici etki yaratmıştır (Turkan, 2012). Bu bağlamda, Türkiye'de medya alanı uzun süredir yüksek düzeyde siyasal paralellik ve partizanlaşma ile karakterize edilmekte; farklı siyasi kamplara bağlı medya organları sadece kendi pozisyonlarını meşrulaştırmak için değil, karşıt görüşleri bastırmak için de rekabet etmektedir. Bu durum, hem basın hem de yayıncılık alanında haber çerçevelerinin belirli yaşam tarzlarına ve ideolojik konumlara göre şekillenmesine yol açmakta; medya kuruluşlarının

kamu yararı doğrultusunda bağımsız bir denetim işlevi üstlenmesini ciddi biçimde zayıflatmaktadır (Kaya ve Çakmur, 2010).

Akser ve Baybars-Hawks (2012), Türkiye'nin medya pratiğinde yaşanan mali ve yargısal baskılar, çevrimiçi yasaklar, gözetim ve akreditasyon ayrımcılığı gibi sorunları “medya otokrasisi” kavramıyla ifade etmektedir. Buna göre, medya otokrasisi, Türkiye’de ikinci sınıf bir demokrasi ortamı yaratmaktadır. Ayrıca, Akser ve Baybars (2022), Türkiye’de medya ve siyaset arasındaki ilişkinin baskı ve oto-sansürle karakterize edildiğini vurgulamakta ve medyayı “repressed media” olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte muhalif medya ve gazetecilerin direnişi tamamen ortadan kalkmamış, sosyal medya, bağımsız haber platformları ve vatandaş gazeteciliği üzerinden yeni direniş biçimleri ortaya çıkmıştır. Ancak geçmişten günümüze medya sahipleri ve bağımsız gazeteciler, iktidarın otoriter uygulamaları karşısında sürekli baskıyla karşı karşıya kalmaktadır. Hürriyet ve Cumhuriyet gibi köklü gazeteler, eleştirel içerik üretme kapasitesini büyük ölçüde kaybetmiş, medya otokrasisi Türkiye’de basın özgürlüğü açısından kalıcı bir sorun oluşturmaktadır.

Sümer ve Taş (2020), Türkiye’de televizyon yayıncılığının geç başlamasını ve TRT’nin kuruluş sürecini, radyo yayıncılığındaki devlet kontrolü ve kurumsallaşma sorunlarıyla birlikte değerlendirmiştir. Türkiye’de televizyon yayıncılığı, radyo yayıncılığına kıyasla oldukça geç başlamıştır. 1964’te kurulan TRT, radyo vericilerinin devriyle birlikte kamu hizmeti yayıncısı olarak devletin modernleşme ve ulus inşa sürecinin bir parçası hâline gelmiştir. Ancak Avrupa’daki kamu hizmeti yayıncılığı modelinde öne çıkan özerklik ve bağımsızlık ilkeleri Türkiye’de yeterince benimsenmemiş; televizyon da radyo gibi sıkı devlet kontrolü altında gelişmiştir. Yanardağoğlu’na göre (2022), Türkiye’de başkanlık sisteminin uygulanması, medya özgürlüğü üzerinde ciddi etkiler yaratmıştır. Cumhurbaşkanına geniş yürütme yetkisi verilmesi, medya üzerindeki denetimi artırmış ve eleştirel gazeteciliğin önünü sınırlamıştır. Bu bağlamda, alternatif medya ve dijital platformlar, geleneksel medyanın baskısı ve oto-sansür nedeniyle giderek daha önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle muhalif seslerin basılı ve televizyon medyasında görünürlüğü azalırken, çevrimiçi haber siteleri ve sosyal medya platformları haber üretiminde temel araçlar hâline gelmiştir. Bu durum, Türkiye’de medya ortamının giderek merkezileştiğini ve eleştirel gazeteciliğin çeşitli baskılar altında işlediğini göstermektedir. Medya ekosisteminde yer alan düzenleyici bir kurum olarak RTÜK’ün işleyişi de medya sistemi için önemli bir veri sunmaktadır. Akduran Erol ve Yiğit (2023), 1994’te kurulan RTÜK’ün bağımsız bir düzenleyici otorite olarak tasarlanmasına rağmen siyasi iktidar ve sermaye gruplarının etkisi altında kaldığını, bu nedenle idari ve mali özerkliğinin sınırlı olduğunu vurgulamaktadır.

Almanya’da iletişim özgürlüğü, medya sisteminin temeli olarak kabul edilmektedir. Almanya’nın tarihinden kaynaklı olarak *Grundgesetz*’in (Temel Yasa) 5. maddesi, devletin medya işlerine müdahale etmesini veya onları kontrol etmesini yasaklamaktadır. Federal yapısı nedeniyle ülkede, medya alanını düzenleyen çok sayıda eyaletler arası anlaşma (eyalet düzeyinde) ve yasa (federal düzeyde) bulunmaktadır. Almanya’da basın kültürü, yüzyıllardır güçlü bir şekilde kök salmıştır. Radyo ve televizyon yayıncılığı veya diğer dijital medyalarla karşılaştırıldığında gazeteler önemli bir yere sahiptir. Alman medya ortamının tarihsel gelişimi, II. Dünya Savaşı’ndan bu yana teknik değişimlerle ve devlet kurumlarının nispeten sınırlı etkisiyle şekillenmiştir. Bununla birlikte, çift kanallı yayıncılık sistemi, özel yayınevleri, çevrimiçi gazeteciliğin artışı ve köklü medya kuruluşlarının sosyal medyayı kullanmasıyla medya ortamı belirgin bir çeşitlilik göstermektedir. Alman basın alanında, diğer ülkelere kıyasla daha az belirgin olsa da, özellikle ulus-üstü konularda farklı düşünce ekollerini temsil eden politik paralellik gözlenmektedir (Körner, 2024). 1960’lardan itibaren Batı Almanya’da basın sektöründe yaşanan yoğunlaşma, özellikle Axel Springer gibi büyük yayınevlerinin tiraj üstünlüğü elde etmesiyle medya çoğulculuğunu zayıflatmış ve farklı toplumsal aktörlerin görünürlüğünü sınırlamıştır. Federal Alman Anayasası basın özgürlüğünü güvence altına almış olsa da, bu hukuki çerçeve pratikte büyük medya gruplarının belirleyici etkisi nedeniyle daralmış, çoğulculuk biçimsel düzeyde kalmıştır. Alman Sendikalar Konfederasyonu (DGB), bu gelişmeler karşısında geniş kapsamlı medya politikası girişimlerinden uzak durarak çözümü kendi sendika basını ve halkla ilişkiler faaliyetlerinde aramıştır. Buna karşın Alman Gazeteciler Sendikası (Deutsche Journalisten-Union), “iç basın özgürlüğü” talebiyle editörlerin yayın sahiplerinden bağımsız olması gerektiğini savunmuş ve gazetecilik eğitiminin kamusal denetim altında, toplumsal görevleri güçlendirecek biçimde yeniden düzenlenmesini önermiştir. Böylece Alman medya sistemi, hukuken çoğulcu-demokratik bir çerçeveye sahip olmakla birlikte, ekonomik yoğunlaşma nedeniyle bu yapının işlevselliğini kaybetmiş ve sendikalar açısından ciddi bir görünürlük sorununa yol açmıştır (Löblich ve Venema, 2022).

Almanya’da kamu hizmeti medyası (PSM), federal yapının karmaşıklığı içinde şekillenmiş ve ağırlıklı olarak hane başı katkı payı ile finanse edilmektedir. Bu sistem, evrensel katkı yükümlülüğü sayesinde geniş tabanlı bir finansman sağlar ve bağımsız bir uzman komisyonu aracılığıyla belirlenen çok aşamalı bir süreçle güncellenir. Bu yapı hem politik bağımsızlığı hem de mali sürdürülebilirliği hedeflerken, federal düzeyde eyaletler arası mutabakat gerekliliği zaman zaman finansman krizlerine yol açabilmektedir. Ayrıca, teknolojik gelişmeler, değişen medya pazarları ve izleyici davranışları, PSM’nin

görev tanımı, yapısı ve bütçe seviyeleri üzerine yoğun reform tartışmalarını tetiklemiştir. Sonuç olarak, PSM'nin geleceği, sadece finansman modellerinin teknik tasarımına değil, aynı zamanda demokratik misyonunu etkili biçimde yerine getirebilmesine bağlı görülmektedir (Sehl, 2024).

Alman medya sistemi, demokratik düzenin işleyişinde merkezi bir rol üstlenmektedir. Medya, sadece bilgi aktaran bir araç değil, aynı zamanda kamusal tartışma ortamının oluşması ve siyasal aktörlerin denetlenmesi açısından temel bir kurumsal işlev görmektedir. Bu bağlamda medya, anayasal olarak güvence altına alınan ifade ve basın özgürlüğü ilkeleri çerçevesinde, çoğulculuğu destekleyen ve demokratik meşruiyetin yeniden üretimine katkıda bulunan bir unsur olarak değerlendirilir. Bununla birlikte, giderek kutuplaşan toplum yapısı ve sosyal medya platformlarının yükselişi karşısında, medya sisteminin bu işlevlerini sürdürmesinin yeni zorluklarla karşı karşıya olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Alman medya sisteminin temel niteliği, demokrasinin sürekliliği için vazgeçilmez bir kurum olması ve dijitalleşme ile toplumsal değişim süreçleri bağlamında bu rolünü yeniden tanımlama ihtiyacıdır. Alman medya sistemi, sadece demokratik işlevleriyle değil, aynı zamanda kurumsal ve hukuki örgütlenme biçimiyle de öne çıkar. Medya düzenlemeleri federal düzeyde değil, eyaletlerin (Länder) yetkisi altında şekillenir; bu durum, farklı bölgesel medya otoritelerinin varlığı sayesinde çoğulculuğu yapısal olarak destekler. Yayıncılık alanında benimsenen çift sistem –kamu yayıncılığı (ARD, ZDF, Deutschlandradio) ile özel yayıncılığın bir arada varlığı– demokratik dengeyi sağlayan bir model olarak dikkat çeker. Kamu yayıncılığı, lisans ücretleri üzerinden finanse edilerek bağımsızlığını korurken, özel medya ticari gelirler üzerinden işlev görür. Bununla birlikte, sosyal medyanın hızla yükselmesi ve haber tüketim alışkanlıklarını dönüştürmesi, geleneksel basın ve yayıncılık üzerindeki etkiyi zayıflatmış; kamuoyunun parçalanması ve kutuplaşma riskini artırmıştır (Grotz ve Schroeder, 2023). Grotz ve Schroeder (2023: 277-283), bu nedenle Alman medya sistemini hem demokratik çoğulculuğun kurumsal güvencesi hem de dijitalleşmenin doğurduğu yeni kırılma noktalarıyla baş etmek zorunda kalan hibrit bir yapı olarak tanımlamaktadır.

Reporters Without Borders (RSF) 2025 verilerine göre Almanya, genel olarak hukuki açıdan gazetecilik için elverişli bir ortam sunmaktadır; güçlü anayasal güvenceler, bağımsız bir yargı ve gönüllü bir basın konseyi aracılığıyla etik standartların korunması bu yapının temelini oluşturmaktadır. Ancak güvenlik yasalarındaki reformlar, istihbarat kurumlarına verilen geniş yetkiler nedeniyle gazetecilerin temel haklarını zayıflatmakta; ayrıca bilgiye erişim mevzuatı uluslararası standartlara göre yetersiz kalmaktadır. Medya çoğulculuğu, bazı yayınların kapanması ve büyük medya kuruluşlarındaki

kitlesel işten çıkarmalar nedeniyle tehdit altındadır. Yayıncılık sistemi, kamu (ARD, ZDF, Deutschlandfunk) ve özel medya kurumlarının birlikte faaliyet gösterdiği bir ikili model üzerine kuruludur; ancak kamu yayıncılığı, bir kesim tarafından tarafsızlık ve finansman açısından sorgulanmaktadır. Ekonomik açıdan basın sektörü ciddi sıkıntılar yaşamaktadır: kâğıt ve baskı maliyetlerindeki artış ile dijitalleşmeye bağlı olarak sürdürülebilir iş modellerinin bulunamaması, medyayı kırılğan hale getirmiştir. Ayrıca gazeteciler, özellikle kadın, göçmen kökenli ve toplumsal cinsiyet ile ırkçılık gibi konuları işleyenler, sosyal medyada şiddet, taciz ve nefret saldırılarının hedefi haline gelmiştir. Fiziksel saldırılar genellikle aşırı sağ çevrelerden kaynaklansa da, aşırı sol gruplar ve polis müdahaleleri de gazetecilere yönelik tehditler arasında yer almaktadır. 2024 yılında ise Gazze savaşı protestoları sırasında gazetecilere yönelik yeni saldırı dalgaları kayda geçmiştir. Bütün bu zorluklara rağmen Almanya, 2025 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi'nde 180 ülke arasında 11. sırada yer alarak hâlen yüksek bir konumda bulunmaktadır. Yine Reporters Without Borders verilerine göre, İskandinav ülkeleri dünya basın özgürlüğü endeksinde en üst sıralarda yer almakta; Norveç (1.), İsveç (4.), Finlandiya (5.) ve Danimarka (6.) özgür medya ortamlarıyla dikkat çekmektedir. İzlanda da 17. sırada güçlü bir konumunu korumaktadır. Buna karşılık Almanya, güçlü anayasal güvencelere rağmen artan siyasi ve ekonomik baskılar nedeniyle bir sıra gerileyerek 2025'te 11. sıraya düşmüştür. Türkiye ise 158. sırada yer almakta ve medya bağımsızlığı konusunda ciddi sorunlarla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu tablo, İskandinav ülkelerinin medya rejimlerinde “yüksek bağımsızlık ve çoğulculuğu” temsil ederken, Türkiye'nin basın özgürlüğünde “kriz bölgesinde” konumlandığını, Almanya'nın ise arada bir geçiş modeli sunduğunu göstermektedir. Almanya'da güçlü anayasal güvenceler ve köklü kamu yayıncılığı kurumları demokratik işlevleri desteklemeye devam ederken, güvenlik yasalarıyla istihbarata verilen geniş yetkiler, ekonomik baskılar ve aşırı sağ tehdidi, basın özgürlüğü açısından belirli riskler yaratmaktadır (Grotz ve Schroeder, 2023; RSF, 2025a; RSF, 2025b).

İskandinav medya sistemi, akademik literatürde Hallin ve Mancini'nin (2004) sınıflandırması temelinde “demokratik-korporatist modelin” en belirgin örneklerinden biri olarak konumlanmaktadır. Andersson'un (2023) belirttiği üzere, bu sistemin ayırt edici özellikleri arasında güçlü bir kamu hizmeti yayıncılığı geleneği, yüksek gazetecilik profesyonelliği, siyasi paralellik ve medya-devlet ilişkilerinin kurumsallaşmış biçimleri öne çıkmaktadır. NRK (Norveç), DR (Danimarka), SVT (İsveç) ve YLE (Finlandiya) gibi kamu yayıncıları, sadece haber üretiminde değil, aynı zamanda kamusal tartışmanın canlı tutulması ve toplumsal bütünleşmenin sağlanması açısından merkezi bir rol

oyunmaktadır. Bu kurumlar, finansman yapılarındaki şeffaflık ve editoryal bağımsızlık sayesinde toplum nezdinde geniş bir güvene sahiptir. Ayrıca, İskandinav ülkelerinde medya pazarının görece küçük ve homojen olması, uzlaşmacı siyasi kültürle birleşerek medya-siyaset ilişkilerinin dengeli bir zemine yürütülmesini sağlamaktadır. Bu nedenle İskandinav medya sistemi, hem demokratik çoğulculuğun desteklenmesi hem de toplumsal uyumun pekiştirilmesi açısından Avrupa’da model teşkil eden bir örnek olarak değerlendirilmektedir. İskandinav ülkeleri, tarihsel olarak korporatist geleneğe dayalı, kamu hizmeti yayıncılığının güçlü olduğu ve yüksek toplumsal güvenle beslenen bir medya sistemine sahiptir (Andersson, 2023).

Schröder, Blach-Ørsten ve Kæmsgaard Eberholst (2024), İskandinav refah devletleri modelini karşılaştırmalı olarak inceleyerek, 2016–2022 dönemi verilerine dayalı analizlerinde haber tüketiminde demografik parçalanma ve politik kutuplaşma olmak üzere iki temel eğilimi öne çıkarmaktadır. Çalışmanın bulguları, yaş grupları arasında medya tüketiminde farklılaşmanın arttığını, yani parçalanmanın belirginleştiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, kamu hizmeti medyasında kutuplaşmanın düşük düzeyde seyrettiği ve bu kurumların demokratik işlevlerini sürdürdüğü vurgulanmaktadır. Ayrıca, bazı gazeteler ve dijital medya platformlarında daha yüksek kutuplaşma eğilimleri gözlemlense de, genel olarak İskandinav medya sistemlerinin kamusal tartışmayı canlı tutma ve toplumsal bütünleşmeyi destekleme kapasitesini koruduğu belirtilmektedir. Böylece yazarlar, İskandinav medya modelinin dijitalleşme ve kutuplaşma süreçlerine rağmen demokratik işlevlerini sürdürme konusunda görece dirençli bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Son yıllarda demografik parçalanma ve dijitalleşmeye bağlı meydan okumalar gözlemlense de bu ülkelerde kamu hizmeti medyası düşük düzeyde kutuplaşma ile demokratik işlevlerini sürdürmekte ve kamusal tartışmayı canlı tutmaktadır (Schröder, Blach-Ørsten ve Kæmsgaard Eberholst, 2024). Sonuç olarak, üç bölgenin medya rejimlerinin hem tarihsel bağlam hem de güncel tehditler ışığında farklı direnç ve kırılganlık noktaları sergilediğini söylemek mümkündür.

3. KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ: TÜRKİYE, ALMANYA VE İSKANDİNAV ÜLKELERİNİN MEDYA REJİMLERİ

Normatif yaklaşımlar, farklı ülkelerde medya rejimlerinin demokratik işlevlerini ve kurumsal bağımsızlığını açıklamak için temel bir analitik çerçeve sunmaktadır. Ayrıca, Reporters Without Borders’ın Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi verileri, bu kuramsal boyutların güncel yansımalarını niceliksel olarak ortaya koymaktadır. Endeks, İskandinav ülkelerinin basın özgürlüğünde dünya çapında en üst dilimde, Almanya’nın yüksek özgürlük kategorisinde,

Türkiye'nin ise en alt gruba yakın bir konumda yer aldığını göstermektedir. Bu tablo, basın özgürlüğü düzeyiyle birlikte medya sistemlerinin kurumsal yapıları ve demokratik dayanıklılıkları arasındaki farkları görünür kılmaktadır (RSF, 2025a). Karşılaştırmalı analizde Türkiye, Almanya ve İskandinavya ülkelerinin medya rejimlerini somut ve güncel veriler üzerinden değerlendirebilmek için uluslararası karşılaştırmalı endeks ve raporlar temel alınmıştır.

Hallin ve Mancini'nin (2004) geliştirdiği tipoloji, medya sistemlerini medya piyasasının yapısı, siyasal paralellik, gazetecilik profesyonelliği ve devlet müdahalesi olmak üzere dört boyut üzerinden karşılaştırmaya olanak tanımaktadır. Bu kuramsal çerçeveyi güncel ampirik verilerle desteklemek için altı küresel rapor seçilmiştir. Reporters Without Borders (RSF, 2025) Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi, ülkelerin basın özgürlüğü performanslarını politik, ekonomik, yasal, sosyal ve güvenlik boyutlarında ölçmektedir. Freedom House (2024) raporları, ülkelerin genel özgürlük statülerini ve internet özgürlüğünü değerlendirmekte, medya bağımsızlığına ilişkin siyasal bağlamı görünür kılmaktadır. Media Pluralism Monitor (CMPF, 2024/25), medya sistemlerinin temel korumalar, piyasa çoğulluğu, siyasal bağımsızlık ve sosyal kapsayıcılık açısından risk seviyelerini incelemektedir. Reuters Institute Digital News Report (2025), habere güven, dijital haber tüketimi ve abonelik eğilimleri üzerinden medya profesyonelliği ve yurttaş davranışlarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Media for Democracy Monitor (MDM, 2021), haber medyasının demokratik performansını 30 gösterge üzerinden nitel olarak değerlendirmektedir. Son olarak, UNESCO'nun (2018; güncel trend raporlarıyla birlikte) "World Trends in Freedom of Expression and Media Development" raporları, medya bağımsızlığı ve ifade özgürlüğünü küresel düzeyde tarihsel ve normatif bir çerçeveye oturtmaktadır. Böylelikle, karşılaştırmalı analizde kullanılacak parametreler hem kuramsal tipolojiye hem de güncel uluslararası göstergelere dayalı olarak çok boyutlu bir veri seti oluşturmaktadır (Hallin ve Mancini, 2004; RSF, 2025; Freedom House, 2024; CMPF, 2024/25; Reuters Institute, 2025; Trappel ve Tomaz, 2022; UNESCO, 2018).

Karşılaştırmalı analizde kullanılacak parametreler, medya rejimlerinin yapısal farklılıklarını çok boyutlu biçimde ortaya koyabilmek amacıyla seçilmiştir. RSF Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi (2025), ülkelerin basın özgürlüğü performansını beş boyutta (politik, ekonomik, yasal, sosyal ve güvenlik) ölçerek genel görünümü sağlamaktadır. Freedom House (2024), medya özgürlüğünü sadece basın alanında değil, aynı zamanda ifade ve internet özgürlüğü bağlamında da değerlendirerek demokratik bağlamı genişletmektedir. Media Pluralism Monitor (CMPF, 2024/25), medya çoğulluğunu ve bağımsızlığını temel koruma, piyasa yoğunlaşması, siyasal bağımsızlık ve sosyal

kapsayıcılık gibi kritik alanlarda risk temelli göstergelerle ölçmektedir. Reuters Institute Digital News Report (2025), medya tüketimindeki dijitalleşme, habere güven ve abonelik eğilimlerini ele alarak yurttaşların medya ile kurduğu ilişkiyi ortaya koymaktadır. Media for Democracy Monitor (MDM, 2021), haber medyasının demokratik performansını özgürlük, eşitlik ve denetim boyutlarında ayrıntılı göstergelerle inceleyerek niteliksel katkı sunmaktadır. Son olarak, UNESCO World Trends (2018, güncel trend raporlarıyla birlikte) medya bağımsızlığını küresel düzeyde normatif bir çerçeveye oturtmakta ve uzun vadeli yapısal eğilimleri göstermektedir. Böylelikle, seçilen parametreler sadece medya özgürlüğünün düzeyini değil, aynı zamanda çoğulculuk, profesyonellik, dijital dönüşüm ve demokratik performans gibi boyutları da kapsayarak karşılaştırmayı bütüncül hale getirmektedir.

- a) Media for Democracy Monitor (MDM) 2021, haber medyasının demokratik işlevlerini yerine getirip getirmediğini ölçmek üzere geliştirilmiş uluslararası bir izleme çalışmasıdır. Josef Trappel ve Tales Tomaz editörlüğünde yayımlanan bu rapor, medya kurumlarını üç normatif boyut altında incelemektedir: özgürlük/bilgi boyutu (Freedom/Information), eşitlik/temsiliyet boyutu (Equality/Representation) ve denetim/bekçilik boyutu (Control/Watchdog). Bu üç boyut, toplamda 30 gösterge aracılığıyla değerlendirilmektedir. Gösterge seti 2021’de güncellenmiş; özellikle dijitalleşme bağlamında “yanlış bilgi ve dijital platformlar” ile “gazetecilerin çevrimiçi tacize karşı korunması” gibi yeni kriterler eklenmiştir. Her bir gösterge, 0–3 arası bir ölçekle puanlanarak hem ülke bazında hem de karşılaştırmalı biçimde raporlanmaktadır (Trappel ve Tomaz, 2021: 9–12). MDM 2021’in Cilt 1’inde incelenen ülkeler arasında Avustralya, Avusturya, Finlandiya, Almanya, Hollanda, Portekiz, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık yer almaktadır. Bu kapsamda Türkiye raporda yer almadığından, Almanya ve İskandinav ülkeleri (özellikle Finlandiya ve İsveç) için kapsamlı karşılaştırmalı bulgular değerlendirmeye alınmıştır (Trappel ve Tomaz, 2021: 17). MDM 2021 raporunda Almanya, güçlü gazetecilik profesyonelliği ve kamu hizmeti yayıncılığının (ZDF gibi) kurumsal rolüyle öne çıkmaktadır. Ülkede medya çoğulluğu görece güçlü olmakla birlikte, sahiplik yoğunlaşması bazı alanlarda risk yaratmaktadır. Finlandiya örneğinde ise erişim ve gazetecilik özerkliği yüksek düzeyde seyrederken, az sayıda güçlü medya grubunun hâkimiyeti nedeniyle sahiplik yoğunlaşması göze çarpmaktadır. İsveç raporunda ise medyanın demokratik işlevlerini büyük ölçüde sürdürdüğü, özellikle kamu hizmeti yayıncılığı (SVT, Sveriges Radio) sayesinde yüksek güven ve erişim sağlandığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, İsveç’te dijitalleşmeye bağlı parçalanma ve haber tüketimindeki farklılaşma dikkat çekmekte, buna

rağmen toplam puanların yükseldiği ve medyanın demokratik performansının güçlü kaldığı vurgulanmaktadır (Ala-Fossi vd., 2021; Nord ve von Krogh, 2021).

- b) UNESCO'nun World Trends in Freedom of Expression and Media Development: Global Report 2021/2022 raporunun temel amacı, ifade özgürlüğünün küresel durumunu ortaya koymak ve demokratik toplumlarda medyanın rolünü değerlendirmektir. Rapor, medya özgürlüğünü basın özgürlüğüyle sınırlı görmez; aynı zamanda hukuki ve politik çerçeveleri, gazetecilik güvenliğini, medya çoğulculuğu ve bağımsızlığını, ayrıca ekonomik ve dijital dönüşüm süreçlerini birlikte ele alır. Raporda, gazetecilerin güvenliği sağlanmadıkça ifade özgürlüğünün tam anlamıyla korunamayacağı belirtilir (UNESCO, 2022: 11–15). Çalışma dört temel bileşen üzerinden yapılandırılmıştır. İlk olarak, hukuki ve politik çerçeve başlığı altında anayasal güvenceler ve devletin medya üzerindeki düzenleyici rolü değerlendirilmiştir. İkinci olarak, gazetecilik güvenliği kapsamında fiziksel saldırılar, çevrimiçi taciz ve cezalandırmasızlık sorunları ele alınmıştır. Üçüncü boyutta medya çoğulculuğu ve bağımsızlığı incelenmiş; sahiplik yoğunlaşması, kamu hizmeti yayıncılığı ve dijital platformların etkisi tartışılmıştır. Son olarak, ekonomik ve dijital dönüşüm başlığı altında reklam gelirlerindeki düşüş, yeni iş modelleri, yapay zekâ ve dezenformasyon riskleri üzerinde durulmuştur (UNESCO, 2022: 18–22). UNESCO'nun World Trends in Freedom of Expression and Media Development: Global Report 2021/2022 raporu, ülkeleri tek tek incelemek yerine bölgesel eğilimlere odaklanmaktadır. Rapor, Afrika, Arap Bölgesi, Asya-Pasifik, Latin Amerika ve Karayipler ile Avrupa ve Kuzey Amerika olmak üzere beş coğrafi kategori üzerinden yapılandırılmıştır. Bu çerçevede Türkiye, Almanya ve İskandinav ülkeleri Avrupa ve Kuzey Amerika bölgesi kapsamında değerlendirilmektedir. Raporda bu bölge için hem güçlü demokratik geleneklere dayalı kamu hizmeti yayıncılığı ve hukuki güvenceler vurgulanmakta, hem de artan siyasi baskılar, medya sahipliğinin yoğunlaşması, dijital platformların etkisi ve gazetecilerin güvenliği konusundaki zayıflıklar dile getirilmektedir. Türkiye, bu bölge içinde medya özgürlüğünde gerileyen ülkelerden biri olarak, özellikle siyasi baskılar, gazetecilerin tutuklanması ve çevrimiçi alanda devletin denetim mekanizmaları bağlamında öne çıkmaktadır. Buna karşılık Almanya, güçlü anayasal güvenceler ve kamu hizmeti yayıncılığı geleneğiyle daha olumlu bir örnek teşkil etmekle birlikte, güvenlik yasaları ve dijitalleşmeye bağlı yeni risklerle karşı karşıyadır. İskandinav ülkeleri ise yüksek toplumsal

güven, güçlü kamu hizmeti kurumları ve mesleki normların korunması sayesinde, bölgenin demokratik ve özgürlükçü medya sistemleri açısından en olumlu örnekleri arasında gösterilmektedir (UNESCO, 2022: 37–42, 115–118).

- c) *Monitoring Media Pluralism in the Digital Era: Application of the Media Pluralism Monitor in the European Member States and in Candidate Countries in 2023* başlıklı rapor, Avrupa Birliği üye devletleri ve aday ülkelerde medya çoğulculuğu ile bağımsızlığını değerlendiren en kapsamlı karşılaştırmalı çalışmalardan biridir. Çalışma, medya sistemlerini dört boyut üzerinden analiz etmektedir: Temel koruma (ifade özgürlüğü, bilgiye erişim, gazetecilerin güvenliği), pazar çoğulculuğu (sahiplik yoğunluğu, şeffaflık, ticari bağımsızlık), siyasi bağımsızlık (medya-siyaset ilişkileri, kamu yayıncılığının özerkliği) ve sosyal içerme (azınlıklar, kadınlar, yerel toplulukların temsili). Her ülke bu dört unsur bağlamında düşük, orta ve yüksek risk kategorileri üzerinden değerlendirilmiştir. Rapor bu yönüyle medya özgürlüğü ve çoğulculuğunu sadece hukuki teminatlarla değil; ekonomik, siyasi ve toplumsal yapılarla birlikte ele alan kapsamlı bir veri seti sunmaktadır (European University Institute, 2024a: 7–12). Bu çerçevede örnekleme oluşturan ülkeler raporda farklı risk profilleriyle konumlanmaktadır. Almanya, güçlü hukuki korumalar ve köklü kamu hizmeti yayıncılığı sayesinde genel olarak düşük risk kategorisinde yer almakla birlikte, medya pazarındaki yoğunlaşma ve dijital platformların artan etkisi nedeniyle orta risk göstergeleri de barındırmaktadır. İskandinav ülkeleri (Norveç, İsveç, Danimarka, Finlandiya), medya bağımsızlığı, şeffah sahiplik yapıları ve güçlü kamu hizmeti yayıncılığı ile çoğullukla düşük risk profiline sahiptir; ancak dijitalleşmeye bağlı pazar yoğunlaşması bu ülkelerde de yükselen bir tehdit olarak görülmektedir. Buna karşılık Türkiye, aday ülkeler arasında tüm boyutlarda yüksek risk kategorisinde değerlendirilmiş; özellikle siyasi bağımsızlık alanında hükümet yanlısı medya sahipliği, düzenleyici kurumların özerklik eksikliği ve gazetecilere yönelik baskılar temel sorunlar olarak tespit edilmiştir. Ayrıca azınlıkların temsili ve sosyal içerme göstergeleri bakımından da Türkiye'nin en zayıf performansa sahip ülkelerden biri olduğu raporda vurgulanmaktadır (European University Institute, 2024a: 115–122, 214–219, 334–340). Türkiye için hazırlanan özel ülke raporu ise tüm göstergelerde ciddi kırılmalıklar tespit etmektedir. Temel koruma alanında gazetecilerin güvenliği, bilgiye erişim ve düzenleyici otoritelerin bağımsızlığı konularında yüksek risk (yaklaşık %75) ölçülmektedir. Siyasal bağımsızlık alanında risk %89 ile en yüksek seviyededir; bu durum özellikle medya sahipliğinin hükümet yanlısı odaklarda toplanması, kamu yayıncılığının

siyasal etkilerden arındırılmaması ve düzenleyici kurumların özerklik eksikliğine bağlanmaktadır. Pazar çoğulculuğu ve sosyal kapsayıcılık göstergeleri de yüksek risk kategorisindedir; medya sahipliğinin yoğunlaşması, devlet destekli reklamların dağıtımı ve azınlık grupların temsili konusundaki eksiklikler, Türkiye’de medya çoğulculuğunu ciddi biçimde sınırlandırmaktadır (European University Institute, 2024b: 5–12). Bu bulgular, Türkiye’nin AB üye devletleriyle karşılaştırıldığında yüksek risk profiline sahip olduğunu ve medya bağımsızlığı krizinin yapısal bir nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.

- ç) Freedom in the World 2025 raporu, dünya genelinde 195 ülke ve 15 bölgenin siyasi haklar (political rights) ve sivil özgürlükler (civil liberties) bakımından durumunu değerlendiren en kapsamlı yıllık çalışmalardan biridir. Freedom House, her ülkeyi bu iki ana boyutta 1 (en özgür) ile 7 (en az özgür) arasında puanlayarak toplam 100 üzerinden bir “özgürlük skoru” hesaplamaktadır. Bu skor, ülkelerin “özgür” (free), “kısmen özgür” (partly free) veya “özgür değil” (not free) kategorilerinde sınıflandırılmasını sağlamaktadır. Rapor sadece siyasi haklar ve ifade özgürlüğüyle sınırlı kalmayıp, hukukun üstünlüğü, medya özgürlüğü, sivil toplumun işleyişi, seçim süreçleri ve bireysel haklar gibi geniş bir çerçeveyi kapsamaktadır. 2025 raporu, küresel düzeyde demokratik gerileme eğilimlerinin sürdüğünü, özellikle otoriterleşen rejimlerde ifade özgürlüğü ve medya bağımsızlığına yönelik baskıların arttığını ortaya koymaktadır (Freedom House, 2025: 1–6). Rapor kapsamında, Almanya yüksek özgürlük skoruyla “özgür” kategorisinde yer almakta; güçlü demokratik kurumlar, bağımsız medya ve işleyen bir hukuk devleti çerçevesiyle değerlendirilmektedir. İskandinav ülkeleri (Norveç, İsveç, Finlandiya ve Danimarka) ise hem siyasi haklar hem de sivil özgürlükler açısından en üst düzeyde puanlanmış, küresel ölçekte en özgür ülkeler arasında gösterilmiştir. Buna karşılık Türkiye, “özgür değil” kategorisinde sınıflandırılmıştır. Raporla, Türkiye’de medya bağımsızlığının ağır biçimde sınırlandırılması, muhalefet üzerindeki baskılar, yargı bağımsızlığının zayıflaması ve sivil toplumun kısıtlanması temel sorun alanları olarak öne çıkarılmaktadır. Böylece üç örneklem birimi, raporda özgürlük ve medya bağımsızlığı bağlamında birbirinden oldukça farklı konumlarda yer almakta; bu farklılık, karşılaştırmalı analiz için somut bir veri zemini sunmaktadır (Freedom House, 2025: 14–17, 29–31, 112–115).
- d) Reporters Without Borders (RSF) tarafından yayımlanan 2025 Dünya Basın Özgürlüğü Endeksi, küresel ölçekte basın özgürlüğünün giderek daha kırılgan hâle geldiğini ortaya koymaktadır. Raporla, özellikle medyanın

ekonomik bağımsızlığını yitirmesinin günümüzdeki en sinsi ve yaygın tehdit olduğu vurgulanmaktadır. RSF Yayın Direktörü Anne Bocandé, “Medyanın finansal bağımsızlığı korunmadıkça, özgür bir basın da olamaz” sözleriyle ekonomik baskıların demokratik denetim işlevini aşındırdığını belirtmektedir (RSF, 2025c). Bu küresel bağlamda, RSF’nin 2025 verileri Türkiye’nin basın özgürlüğü açısından 180 ülke arasında 159. sırada yer aldığını ve “çok ciddi” kategoride bulunduğunu göstermektedir. Buna karşılık Almanya 11. sırada konumlanarak yüksek özgürlük düzeyini korurken, İskandinav ülkeleri (Norveç 1., İsveç 4., Finlandiya 5., Danimarka 6. sırada) dünya sıralamasında ilk 10’da yer almış ve basın özgürlüğünde örnek teşkil eden bölgeler olarak öne çıkmıştır (RSF, 2025a). Bu tablo, ekonomik baskıların küresel düzeyde etkili olmakla birlikte, demokratik kurumları güçlü ülkelerde basın özgürlüğünün halen yüksek düzeyde korunduğunu; Türkiye’de ise yapısal baskılar nedeniyle derin bir krizin yaşandığını ortaya koymaktadır.

- e) Reuters Institute Digital News Report 2025, küresel çapta dijital haber tüketimini inceleyen en kapsamlı yıllık çalışmalardan biridir. Oxford Üniversitesi Reuters Gazetecilik Araştırmaları Enstitüsü tarafından 2012’den bu yana yayımlanan bu rapor, medya ortamındaki dönüşümleri karşılaştırmalı olarak izleme açısından akademide ve politika yapım süreçlerinde temel bir referans niteliği taşımaktadır. 2025 edisyonu, 47 ülkede yaklaşık 100.000 kişiyle yapılan anket verilerine dayanmaktadır ve haber tüketim pratiklerini, sosyal medyanın yükselen rolünü, habere güven düzeylerini, çevrimiçi ödeme modellerini ve haberin ekonomik sürdürülebilirliğini analiz etmektedir. Bu yönüyle rapor, dijitalleşme çağında gazeteciliğin karşı karşıya olduğu *haber güvenilirliği ve siyasi kutuplaşma gibi* en kritik sorulara yanıt aramaktadır (Reuters Institute, 2025: 5–8). Rapora göre Almanya’da televizyon ve çevrimiçi haber tüketimi halen güçlüdür; ancak genç kuşakların haber erişiminde sosyal medya ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların yaklaşık yarısı haberleri “çoğunlukla güvenilir” bulunduğunu ifade etmiştir. Bu oran, küresel ortalamanın üzerinde seyretmekte ve Alman medyasının kurumsallaşmış yapısının güvenilirlik algısını koruduğunu göstermektedir (Reuters Institute, 2025: 88–89). İskandinav ülkeleri (Norveç, İsveç, Finlandiya, Danimarka) hem haber güveninde hem de dijital habere ödeme eğiliminde dünya ortalamasının belirgin biçimde üzerindedir. Norveç, haber güveninde en yüksek oranı yakalamış; Danimarka ve İsveç’te katılımcıların yaklaşık %60’ı haberleri güvenilir bulmuştur. Ayrıca İskandinav ülkeleri, dijital habere ödeme yapma oranlarının da en yüksek olduğu bölgeler arasında yer almakta; bu

durum, medya sistemlerinin demokratik işlevselliğini güçlendiren ekonomik sürdürülebilirlikle ilişkilendirilmektedir (Reuters Institute, 2025: 94–98). Türkiye ise, raporda haber güveni açısından en düşük oranlara sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Katılımcıların yaklaşık %30'u haberleri çoğunlukla güvenilir bulduğunu belirtmiştir. Ayrıca siyasi kutuplaşma, haber kaynaklarının seçimini güçlü biçimde etkilemekte; sosyal medya özellikle gençler için birincil haber kaynağı hâline gelmektedir. Bu tablo, Türkiye'de medya bağımsızlığı sorunlarının dijital alana da yansıdığını ve haber güveni açısından ciddi bir kırılmalı yarattığını göstermektedir (Reuters Institute, 2025: 102–104).

Tablo.1: Türkiye, Almanya ve İskandinav Ülkeleri Medya Rejimlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Parametre	Türkiye	Almanya	İskandinav Ülkeleri	Kaynak
Medya özgürlüğü	159. sırada, “çok ciddi durum” (RSF, 2025); <i>Not Free</i> kategorisi (Freedom House, 2025)	11. sırada, yüksek özgürlük (RSF, 2025); <i>Free</i> kategorisi (Freedom House, 2025)	Norveç (1.), İsveç (4.), Finlandiya (5.), Danimarka (6.), İzlanda (17.) – en üst sıralar (RSF, 2025); tamamı <i>Free</i> kategorisinde (Freedom House, 2025)	RSF (2025a, 2025b); Freedom House (2025)
Medya çoğulculuğu	Yüksek risk: siyasi kontrol, sahiplik yoğunlaşması, dijital bağımsız medya üzerinde baskı (MPM 2024, Türkiye raporu)	Orta risk: medya yoğunlaşması sınırlı, kamu hizmeti yayıncılığı güçlü (MPM 2024, Almanya)	Çok düşük risk: kamu hizmeti yayıncılığı ve şeffaf sahiplik yapıları sayesinde güçlü çoğulculuk (MPM 2024, İskandinav ülkeleri)	MPM (2024a, 2024b)
Demokrati k işlevler	MDM raporunda yok; literatürde zayıf demokratik işlev, siyasi paralellik yüksek (Akser ve Baybars, 2024)	Güçlü demokratik işlevler, kurumsallaşmış kamu yayıncılığı, profesyonel gazetecilik normları (MDM 2021, Almanya)	Çok güçlü demokratik işlevler, yüksek gazetecilik profesyonelliği, kamu hizmeti medyası toplum merkezli (MDM 2021, İskandinav ülkeleri)	MDM (2021)
Dijital haber güveni ve tüketim	Haber güveni yaklaşık %30; sosyal medya en yaygın kaynak; siyasi kutuplaşma belirleyici (Reuters, 2025: 102–104)	Haber güveni %50 civarında; kurumsal medya hâlâ güçlü; gençlerde sosyal medya öncelikli (Reuters, 2025: 88–89)	Norveç %70'e yakın güven, Danimarka ve İsveç %60 civarı; yüksek ödeme eğilimi; dijital haber için en güçlü pazar (Reuters, 2025: 94–98)	Reuters Institute (2025)

Hukuki ve yapısal çerçeve	Kısıtlayıcı yasalar, bilgiye erişimde zayıf çerçeve, medya bağımsızlığı düşük (UNESCO 2022; MPM 2024 TR)	Güçlü anayasal güvenceler (Grundgesetz), bağımsız yargı, federal düzenleme sistemi (UNESCO 2022)	Güçlü kamu hizmeti yayıncılığı, düzenleme, toplumsal güven (UNESCO 2022)	UNESCO (2022); MPM (2024)
----------------------------------	--	--	--	---------------------------

Tablo 1’de sunulan veriler, Türkiye, Almanya ve İskandinav ülkelerinin medya rejimlerinin yapısal farklılıklarını açık biçimde ortaya koymaktadır. Altı farklı uluslararası rapora dayanan bulgular, Türkiye’nin medya özgürlüğünde hem RSF hem de Freedom House tarafından en düşük kategorilerde konumlandırıldığını ve medya çoğulculuğu açısından yüksek risk taşıdığını göstermektedir. Buna karşılık Almanya, güçlü anayasal güvenceler, federal düzeyde çeşitlilik sağlayan düzenlemeler ve köklü kamu yayıncılığı modeli sayesinde daha dengeli bir yapı sergilemekte; ancak dijitalleşme ve ekonomik baskılar nedeniyle kırılganlıklar da barındırmaktadır. İskandinav ülkeleri ise medya özgürlüğünde, çoğulculukta ve dijital habere güven göstergelerinde en yüksek performansı sunarak demokratik-korporatist modelin günümüzde en güçlü temsilini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tablo, Hallin ve Mancini’nin (2004) kuramsal tipolojisini güncel verilerle yeniden doğrularken, aynı zamanda Türkiye’nin “kutuplaşmış-çoğulcu” modeldeki konumunu, Almanya’nın demokratik-korporatist çerçeve içinde hibrit bir dayanıklılık geliştirdiğini ve İskandinav ülkelerinin medya rejimlerinin ise normatif bir referans noktası işlevi gördüğünü göstermektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türkiye, Almanya ve İskandinav ülkeleri (özellikle Danimarka, İsveç, Norveç Finlandiya) için altı güncel ve kurumsal kaynaktan derlenen bulguları karşılaştırmalı bir çerçevede birleştirerek üç temel sonuca işaret etmektedir: Birincisi, demokratik-korporatist geleneğin güçlü olduğu Almanya ve İskandinav ülkelerinde “temel güvenceler” ve gazetecilik mesleği boyutunda düşük risk ve kurumsal dayanıklılık öne çıkarken, pazar çoğulculuğu ve dijital platform hakimiyeti neredeyse tüm Avrupa’da olduğu gibi bu ülkelerde de artan bir baskı unsurudur (European University Institute, 2024a). Buna karşılık Türkiye, siyasal bağımsızlık ve toplumsal kapsayıcılık boyutlarında yüksek risk profiliyle ayrılmakta; düzenleyici-sahiplik bağlantıları ve platformlaşma süreci demokratik işlevleri zayıflatmaktadır (European University Institute, 2024b). İkincisi, küresel düzeyde ekonomik kırılganlık ve iş modeli krizi, medya özgürlüğü için başat tehditlerden biri hâline gelmiştir; bu, basın özgürlüğü

derecelendirmelerinde de yansımalarını bulmakta, İskandinav ülkelerinin endeksin zirvesindeki konumlarını korurken Türkiye'nin alt sıralarda yer almasına denk düşmektedir (RSF, 2025a; RSF, 2025b). Üçüncüsü, izleyici davranışlarında dijitalleşme ve sosyal platformlaşma etkisi, ülke örneklerinde farklı düzeylerde görülmektedir: Almanya'da çevrim-içi haber tüketimi ve ödeme isteği kademeli artarken güven hâlâ orta bantta; İsveç'te çevrim-içi haber için ödeme oranı en yüksek düzeyde; Türkiye'de ise genel güven çok düşük ve haber tüketiminde sosyal ağların rolü yüksektir (Reuters Institute, 2025). UNESCO'nun *World Trends in Freedom of Expression and Media Development* raporu da bu tabloyu “gazetecilik bir kamusal iyiliktir” ilkesiyle kavramsallaştırarak ekonomik sürdürülebilirlik, bağımsızlık ve güvenlik eksenlerinde politika müdahalelerinin gereğini vurgulamaktadır (UNESCO, 2022).

Bu bulgular ışığında Türkiye için öneriler, Almanya ve İskandinav modellerinin güçlü yönlerinden öğrenmeyi merkeze alan ve Türkiye'nin MPM, Freedom House, RSF ve Reuters göstergelerinde ortaya çıkan kırılma noktalarını doğrudan hedefleyen bir reform seti olarak şekillendirilebilir. Siyasal bağımsızlık ve düzenleyici özerklik alanında, düzenleyici kurulların atama-işleyiş kurallarında çoğulculuk, görev güvencesi ve şeffaf raporlama zorunluluğu güçlendirilmelidir. Medya sahipliği yoğunlaşmasının azaltılması ve sahiplik şeffaflığının yasal güvenceye alınması, Almanya ve İskandinav ülkelerinde görülen uygulamalar doğrultusunda Türkiye için acil bir ihtiyaçtır. Kamu hizmeti yayıncılığında ise bağımsızlık ve mali sürdürülebilirlik, partizan etkilerden arındırılmış yönetim kurulları ve şeffaf finansman mekanizmalarıyla güvence altına alınmalıdır. Gazetecilik mesleğinin profesyonel standartlarının yeniden tesis edilmesi, basın etiği ve özdenetim mekanizmalarının güçlendirilmesi de demokratik işlevlerin canlanması açısından kritik önemdedir. Ayrıca, dijitalleşme ve ekonomik kırılma süreçlerinin yarattığı baskıları hafifletmek için, bağımsız dijital platformlara destek verilmesi ve habere erişim için sürdürülebilir iş modellerinin teşvik edilmesi gerekmektedir.

Hardy'nin de vurguladığı gibi, “... bu şekilde şekillenmiş bir dünyayla yetinmek zorunda değiliz ve yetinmemeliyiz. Bunun yerine, demokrasinin medyayla kesişmesi için etkili yollar bulmalıyız” (2008: 240). Sonuç olarak, Türkiye'nin medya rejiminin demokratik işlevlerini sürdürebilmesi sadece içsel dönüşüm iradesine değil, aynı zamanda Almanya ve İskandinav'da görülen kurumsal özerklik, şeffaflık ve kamusal sorumluluk ilkelerinin benimsenmesine bağlıdır. Bu bağlamda Türkiye'nin medya bağımsızlığı krizinden çıkışı, uluslararası raporların ortaya koyduğu kırılma noktaları gidermeyi ve demokratik-

korporatist modellerde somutlaşan güçlü kurumları kendi toplumsal ve siyasal koşullarına uyarlamayı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

Akduran Erol, Özgün ve Yunus Yiğit (2023), “Independence of Regulatory Authority: Türkiye’s Radio and Television Supreme Council”, *International Journal of Social Inquiry*, 16 (1): 111–129.

Akser, Murat ve Banu Baybars-Hawks (2012), “Media and Democracy in Turkey: Towards a Model of Neoliberal Media Autocracy”, *Middle East Journal of Culture and Communication*, 5: 302-321.

Akser, M. ve Banu Baybars (2022), “Repressed media and illiberal politics in Turkey: the persistence of fear”, *Southeast European and Black Sea Studies*, 23 (1): 159–177.

Akser, M. ve Banu Baybars (2024), “Media systems and media capture in Turkey: A case study”, *Media and Communication*, 12, Article 7733.

Ala-Fossi, Marko, Janne Grönvall, Kari Karppinen ve Hannu Nieminen (2021), “Finland: Sustaining professional norms with fewer journalists and declining resources”, Trappel, Josef ve Tales Tomaz (Der.), *The Media for Democracy Monitor 2021: How Leading News Media Survive Digital Transformation (Vol. 1)* (Gothenburg: Nordicom): 131–196.

Andersson, Thomas (2023), “Nordic Media Systems”, Papathanassopoulos, Stylianos ve Andrea Miconi (Der.), *The Media Systems in Europe: Springer Studies in Media and Political Communication* (Cham: Springer): 99-131.

Avrupa Konseyi (t.y.), “Legal framework to ensure independence of the media and safeguard media pluralism”, <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/legal-framework-to-ensure-independence-of-the-media-and-safeguard-media-pluralism> (27.08.2025).

Curran, James ve Jean Seaton (2025), *Power Without Responsibility* (9. Baskı) (Oxon: Routledge).

European University Institute (2024a), *Monitoring media pluralism in the digital era – Application of the Media Pluralism Monitor in the European Member States and in candidate countries in 2023 – Centre for Media Pluralism and Media Freedom, European University Institute*, <https://data.europa.eu/doi/10.2870/193899> (24.11.2025).

European University Institute (2024b), *Monitoring media pluralism in the digital era – Application of the Media Pluralism Monitor in the European Member*

States and candidate countries in 2023 – Country report – Turkey, European University Institute, <https://data.europa.eu/doi/10.2870/664316> (24.11.2025).

Freedom House (2025), “Freedom in the World 2025”, <https://freedomhouse.org/report/freedom-world#Data> (24.11.2025).

Fuchs, Christian (2025), “A new framework for the analysis of media systems and media organisations”, *Communication and the Public*, 10 (2): 125-142.

Grotz, Florian ve Wolfgang Schroeder (2023), “The Media and the Media System”. *The Political System of Germany. New Perspectives in German Political Studies* (Cham: Palgrave Macmillan): 277-303.

Hallin, Daniel C. ve Paolo Mancini (2004), *Comparing Media Systems: Three Models of Media and Politics* (Cambridge: Cambridge University Press).

Hardy, Jonathan (2008), *Western Media Systems* (London: Routledge).

Jakobsson, Peter, Johan Lindell ve Fredrik Stiernstedt (Der.) (2024), *The Future of the Nordic Media Model: A Digital Media Welfare State?* (Gothenburg: Nordicom).

Karppinen, Kari ve Hallvard Moe (2016), “What We Talk About When Talk About “Media Independence.” *Javnost - The Public*, 23 (2): 105–119.

Kaya, Raşit ve Barış Çakmur (2010), “Politics and the Mass Media in Turkey.” *Turkish Studies*, 11 (4), 521–537.

Körner, Maike (2024), “Country report Germany: The media system as a brake on journalistic innovation development”. Meier, Klaus, Jose A. García-Avilés, Andy Kaltenbrunner, Colin Porlezza, Vinzenz Wyss, Renée Lugschitz ve Korbinian Klinghardt (Der.), *Innovations in Journalism: Comparative Research in Five European Countries* (Oxon: Routledge).

Löblich, Maria ve Niklas Venema (2022), “Press “Taboos” and Media Policy: West German Trade Unions and the Urge to Gain Media Attention During the Era of Press Concentration.” *International Journal of Communication*, 16: 4543–4562.

Nieminen, Hannu (2016), *Media and Democracy from a European Perspective.* *Oxford Research Encyclopedia of Communication.* <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.66> (24.11.2025).

Nord, Lars ve Torbjörn von Krogh (2021), “Sweden: Continuity and change in a more fragmented media landscape”. Trappel, Josef ve Tales Tomaz (Der.), *The*

Media for Democracy Monitor 2021: How Leading News Media Survive Digital Transformation (Vol. 1) (Nordicom: University of Gothenburg): 335–380.

Ogbebor, Binakuromo (2020), “Media Policy, Democracy and Theories of the Press”. *British Media Coverage of the Press Reform Debate* (Cham: Palgrave Macmillan): 53-75.

Reporters Without Borders (RSF) (2025a), *World Press Freedom Index 2025*. RSF, <https://rsf.org/en/index> (27.08.2025).

Reporters Without Borders (2025b), “Germany”, <https://rsf.org/en/country/germany> (27.08.2025).

Reporters Without Borders (2025c), “RSF World Press Freedom Index 2025: Economic fragility a leading threat to press freedom”, https://rsf.org/en/rsf-world-press-freedom-index-2025-economic-fragility-leading-threat-press-freedom?year=2025&data_type=general (27.08.2025).

Reuters Institute for the Study of Journalism. (2025), “Digital News Report 2025”, <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2025> (27.08.2025).

Schröder, Kim Christian, Mark Blach-Ørsten ve Mads Kæmsgaard Eberholst (2024), “Nordic media welfare states from a comparative perspective: Unpacking audience fragmentation and polarisation.”, Jakobsson, Peter, Johan Lindell ve Fredrik Stiernstedt (Der.), *The future of the Nordic media model: A digital media welfare state?* (Gothenburg: Nordicom): 25–52.

Scott, Martin, Mel Bunce, Mary Myers ve Maria Carmen Fernandez (2023), “Whose media freedom is being defended? Norm contestation in international media freedom campaigns”, *Journal of Communication*, 73 (2): 87–100.

Sehl, Annika (2024), “Funding of Public Service Media in Germany”. *The Political Quarterly*, 95: 78-85.

Somer, Murat (2010), “Media Values and Democratization: What Unites and What Divides Religious-Conservative and Pro-Secular Elites?”, *Turkish Studies*, 11 (4): 555–577.

Sümer, Burcu ve Oğuzhan Taş (2020), “The Regulation of Television Content in Turkey: From State Monopoly to Commercial Broadcasting and Beyond”. Yeşim Kaptan, Ece Algan (Der.) *Television in Turkey* (Cham: Palgrave Macmillan): 27-46.

Tambini, Damian (2021), “A theory of media freedom”, *Journal of Media Law*, 13 (2): 135–152.

Trappel, Josef ve Tales Tomaz (Der.). (2021), *The Media for Democracy Monitor 2021: How Leading News Media Survive Digital Transformation* (Nordicom: University of Gothenburg).

Tomaz, Tales ve Josef Trappel (2022), “Democracy at stake: On the need of news media monitoring”. Josef Trappel ve Tales Tomaz (Der.), *Success and failure in news media performance: Comparative analysis in the Media for Democracy Monitor 2021* (Nordicom: University of Gothenburg).

Turkan, Işıl (2012), “Democratisation and New Media Dilemmas: a Case Study of Press Freedom in Turkey”, *Irish Studies in International Affairs*, 23: 23–35.

UNESCO (2018), *World Trends in Freedom of Expression and Media Development: Global Report 2017/2018* (Paris: UNESCO).

UNESCO (2022), *World Trends in Freedom of Expression and Media Development: Global Report 2021/2022* (Paris: UNESCO).

Williams, Bruce A. ve Michael X. Delli Carpini (2011), *After Broadcast News: Media Regimes, Democracy, and the New Information Environment* (Cambridge: Cambridge University Press).

Yanardağoğlu, Eylem (2022), “Turkish Presidential System and Media Freedom”, <https://daktulo1984.com/d84intelligence/turkish-presidential-system-and-media-freedom/> (27.08.2025).

Yeşil, Bilge (2016), *Media in New Turkey: The Origins of an Authoritarian Neoliberal State* (University of Illinois Press).

FEMİNİST POPÜLİZM VERSUS POPÜLİST FEMİNİZM

FEMINIST POPULISM VERSUS POPULIST FEMINISM*

Gülçin Özge TAN**

ÖZ

Bu makale, feminist siyaset ile popülizm arasındaki ilişkiyi, “popülist feminizm” ve “feminist popülizm” ayrımı üzerinden teorik olarak tartışmayı amaçlamaktadır. Popülist feminizm, neoliberalizmin toplumsal cinsiyet söylemini araçsallaştırarak kadın haklarını rejimlerin meşruluk üretiminin parçası hâline getirirken; feminist popülizm, patriyarkal ve kapitalist tahakküm biçimlerine karşı çoğulcu ve kolektif bir halk siyaseti önerir. Çalışma, Nancy Fraser’ın “üçlü hareket” modeli ile Cinzia Arruzza vd.’nin “%99 için feminizm” perspektifi doğrultusunda feminist popülizm üzerinden, özgürleşme, yeniden bölüşüm ve tanınma taleplerini, eşdeğerlik zinciri içinde birleştirerek antikapitalist ve enternasyonalist bir mücadele hattı kurmayı hedeflemektedir. Bu anlamda, makale, popülist feminizmin sistem içi uzlaşmacı doğasını vurgularken, feminist popülizmin halkı yeniden inşa eden, uygulanımsal ve yapısal bir politik pratik olarak ortaya çıkışını kuramsal ve siyasal düzlemde tartışmaya çalışmaktadır. Böylelikle feminist popülizm, neoliberal çağda

* Bu makale, Siyasi İlimler Türk Derneği’nin (SİTD) III. Ulusal Siyaset Bilimi Kongresi’nde sunulmuş olan, “Feminist Popülizm ve %99 İçin Siyasal Katılım ve Karar Alma Süreçlerinde Eşit Temsil” isimli bildiri özetinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

** Arş. Gör. Dr., Gaziantep Üniv., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Gaziantep, Türkiye, gulcinozgetan@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7490-609X>

* Makale Geliş Tarihi / Article Received: 15.06.2025

Makale Kabul Tarihi / Article Accepted: 04.12.2025

feminist mücadelenin yeniden siyasileştirilmesi için stratejik bir imkân/ihtimal olarak önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Feminist Popülizm, Popülist Feminizm, Neoliberalizm, %99 için Feminizm, Üçlü Hareket.

ABSTRACT

This article explores the theoretical relationship between feminist politics and populism, distinguishing between “populist feminism” and “feminist populism”. While populist feminism uses neoliberal gender discourse to legitimise political regimes, feminist populism offers pluralistic, collective popular politics aimed at challenging patriarchal and capitalist domination. Building on Nancy Fraser’s “triple movement” model and the “Feminism for the 99%” perspective developed by Cinzia Arruzza and others, the article conceptualises feminist populism as an anti-capitalist, internationalist strategy articulating demands for emancipation, redistribution and recognition as part of a chain of equivalence. In doing so, the article highlights feminist populism as an affective and structural political practice that reconstitutes the public sphere. It also critically examines the system-compatible and consensual nature of populist feminism. To conclude, the article presents feminist populism as a strategic approach to re-politicising feminist struggles in the neoliberal era.

Keywords: Feminist Populism, Populist Feminism, Neoliberalism, Feminism for the 99%, Triple Movement.

GİRİŞ

Günümüz ‘liberal demokrasilerinin’ içinden büyüyen ve son yıllarda çoğunlukla otoriter bir forma bürünen popülizm, son derece yaygın sosyo-politik bir fenomendir. ‘Halk’ ile ‘elitler’ olarak tanımlanabilecek iki homojen ve antagonistik grup bölünmesinin analizini içeren popülizm, 21. yüzyıl siyaseti için bir istisna ya da *sıradan bir patoloji* değildir. Aksine popülizm, çağdaş siyasetin yaygın ve temel unsuru haline geldikçe aşırı sağ ve sol için düzenlenen, bunlardan birini tanımlayan ya da imleyen bir kategori olmaktan çıkmış; *popülist zeitgeist* hâkim siyasi atmosfer haline gelmiştir. Bu anlamda epizodik bir siyasa olmaktan ziyade partilerin, yapılanmaların ve devlet politikalarının etkin belirleyicisi olmuş,

marjinal bir söylem olmanın ötesine geçmiştir. Kimi araştırmacılar tarafından kısa sürede dağılacağı öngörülen bu popülist rüzgâr, yapısal değişiklikler, hukuki otoriteden karizmatik otoriteye geçilmesi, siyasetin demistifikasyonu gibi gelişimler nedeniyle dağılacak gibi görünmemekte, hatta farklı formlarla yayılmaya devam ederek düzenli ve kalıcı olmaktadır (Mudde, 2004: 562).

Popülizm hem sağ hem de sol siyasetler için vazgeçilmez bir önem taşıırken, 'bir hayalet' gibi dünyayı dolaşması çoğu araştırmacının konusu edilmiş; tarihsel kıyaslamalar ve teorik açıklamalarla birlikte konu, siyaset bilimi başta olmak üzere birçok bilim dalı tarafından uzun uzadıya tartışılmıştır. Halk ve elitler arasındaki çatışmalara ve halkın iradesi söylemlerine odaklanan popülist literatür, birbirinden farklı yorumlamalarla çalışılmıştır. Fakat bu çalışmalarda, popülist söylem ve siyasaların cinsiyet faktörü bazında analizi ve bunun literatüre yansıtılması çoğu kez ihmal edilmiştir. Popülist söylem ve siyasaların cinsiyet politikalarına nasıl yansıdığını anlamak elzemdir çünkü toplumsal cinsiyet normları ve rolleri, popülist söylemin en belirgin ve güçlü yapısal unsurlarından ve 'kışkırtıcı' söylemlerinden biri olarak açığa çıkmaktadır. Popülist hareketler, 'gerçek halk' kavramını, ataerkil ve cinsiyetçi stereotiplerle şekillendirerek, kadınların yaşam alanlarına müdahale edebilmekte, temsillerini sınırlandırabilmekte ve onların politikaya katılımını engelleyebilmektedir. Ayrıca resmi parti program ve politikalarının ötesinde popülist parti ve yönetimlerin, iç teşkilat kültürleri ve söylem biçimleri de feminist politikaların gelişimi ve uygulanması üzerinde belirleyicidir. Zira iç kurumlar ve politik alanlar, çoğu zaman erkek egemen ve ataerkil bir yapıya sahiptir; bu da kadınların liderlik ve karar alma süreçlerindeki temsilini engeller. Aynı zamanda, popülist hareketlerin çoğu zaman kutuplaştırıcı ve bağınaz söylemleri, feminist ve çoğulcu politikaların gelişimini hususi olarak zorlaştırmaktadır.

Yine de bu tek taraflı işleyen bir süreç değildir; feminist hareketler ve kadın örgütleri de popülist partilerin iç yapılarında veya politikalarında kendilerine yer bulma mücadelesi vermekte, partilerde yer almakta ya da bu parti eylem ve programlarına eleştiriler geliştirerek onlarla çatışmaktadır. Özellikle, örgütlenen hareketler/kurumlar veya kadın kolları/bölümleri aracılığıyla, feminist/eşitlikçi perspektifin parti politikalarına yansması ve etkili olması kadınlar için önem taşımaktadır. Ancak hem sağ hem de sol popülist partilerin bürokratik ve kültürel altyapısı genellikle, feminist hareketlerin etkinlik alanlarını sınırlandırmakta ve feminist projelerin hayata geçişini zorlaştırmaktadır. Bu anlamda, sağ popülist partilerle sol popülist partiler birbirinden ayrılmaktadır. Sağ popülist hareketler, genellikle geleneksel aile ve cinsiyet normlarına vurgu yapan, kadınların aile içi rollerini pekiştiren bir söylem tercih ederek cinsiyet eşitliği politikalarını önceliklendirmekten kaçınır veya bunu sınırlı tutarken; sol popülist hareketler

daha feminist, kapsayıcı ve eşitlik odaklı bir politika izlemeyi tercih etmektedir. Yine de çoğunlukla cinsiyetlendirilmiş yapılara sahip bu parti ve hareketler, sağ rejimlerde parti içi kültürün erkek egemen yapı ve normlar üstüne kurulu olması; sol rejimlerde ise pratikte kendi iç kültürleri ve popülist söylemin kutuplaştırıcı yapısı sebebiyle feminist gündemleri ötelemekte ya da yok saymaktadır (Kantola ve Lombardo, 2019).

Parti ve hareketlerin kendi iç yapısındaki cinsiyetçi yaklaşım bir yana bilhassa sağ popülizmin büyük bir kesimi ‘cinsiyet ideolojisini’ sönmülmendirmek ve toplumdaki geleneksel, patriyarkal cinsiyet rollerini yeniden tesis etmek maksadıyla doğrudan anti-feminist bir popülizm modeli benimser. Bu doğrultuda sağcı parti ve hareketlerin önemli bir bölümü içerik-eylem önerilerinde ve önermelerinde açık bir şekilde anti-feministtir ve bunun gereği olarak eşitlik sağlayıcı normlara karşı çıkmakta ve toplumsal cinsiyet eşitliğine ilişkin muhafazakâr, aile merkezli fikirleri teşvik etmektedirler. Özetle, bu parti ve hareketler, genellikle milliyetçi bir söylem eşliğinde cinsiyetçi, homofobik, ırkçı, kadın ve göçmen düşmanı tavır takınmaktan çekinmez hatta bu yaklaşımlarını politikalarının merkezine koyarak toplumsal cinsiyet karşıtı bir gündem güderler. Örneğin, açık şekilde feminizm karşıtı olan Fin Parti (*Finns Party*) ya da Almanya için Alternatif’in (*Alternative für Deutschland, AFD*) politik odağı, çekirdek ailenin korunması ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırmasının sona erdirilmesi ve toplumsal cinsiyet araştırmalarının teşvikinin bitirilmesidir. Sağ popülizmin önemli örnekleri olan bu partiler, toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılmasına karşı savaş açmışlardır; çünkü onlara göre bu, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini zayıflatmakta ve geleneksel yapının kırılmasına katkıda bulunmaktadır (ECPS, 2025). Yine Fransa’da Ulusal Birlik (Rassemblement National, RN), Polonya’da Hukuk ve Adalet Partisi (Prawo i Sprawiedliwość, PiS), Avustralya’da Tek Ulus Partisi (One Nation Party, ONP), Norveç’te İlerleme Partisi (Fremskrittspartiet, FrP), Danimarka’da Danimarka Halk Partisi (Dansk Folkeparti, DF), İtalya’da İtalya’nın Kardeşleri Partisi (Fratelli d’Italia, FdI) gibi partiler, ortak bir siyasi programa sahip olmamalarına ve birbirlerinden farklı grupları bünyelerinde barındırmalarına rağmen cinsiyet politikaları bağlamında ortak bir tutum sergileyen ve “toplumsal cinsiyet ideolojisine” karşı uluslarını “uyaran” otoriter sağ popülist partilerdir (Tan, 2025: 58). Toplumsal cinsiyet karşıtı (anti-gender) hareketlerle aynı anda düşünülmesi gereken bu politik tutum, küresel düzlemde büyümeye devam etmektedir.

Aşırı sağ ve popülist rejimlerin tehdit algısı etrafında büyüyen toplumsal cinsiyet karşıtı hareketler, AB merkezinden temel alınarak ortaya çıkarıldığını öne sürdükleri toplumsal cinsiyet ideolojisine (genderism) yönelik olarak sadece aileleri değil aynı zamanda ulusal kültürü ve uygarlığı korudukları iddiasındadırlar

(Özkazanç, 2020: 30-3). Aşırı sağcılar ve sağ popülistlerin toplumsal cinsiyet hakkında benimsedikleri bu tutum, öyle bir hal almıştır ki sembolik bir tutkal (symbolic glue) (Kovats ve Poim, 2015) vazifesi görerek sağ siyaseti, neoliberal değerler, anti-demokrasi ve homofobi etrafında; AB, liberalizm ve komünizmin ise karşısında bir araya getirmeyi, birleştirmeyi başarmıştır. Ya da Graff ve Korolczuk'un (2023: 22) önerdiği gibi daha net bir şekilde söylemek gerekirse toplumsal cinsiyet karşıtlığı, neoliberalizmin sağcı eleştirisi olarak açığa çıkmış ve aşırı muhafazakâr tahayyüllerde vazgeçilmez bir rol oynamıştır.

Bu, esasında hikâyenin bilinen kısmıdır: Sağ popülizm erkek egemendir, cinsiyetçidir; toplumsal cinsiyet eşitliğine karşı propaganda yürütmekte ve kadınların varlığını aileye, ailede de anneliğe indirgemektedir. Ancak Cas Mudde'un da belirttiği gibi (2022), bugün, artık aşırı sağda erkeklerin hakimiyetine ilişkin böylesi bir ön kabul de sorgulanabilir hale gelmiştir. Geleneksel faşizm erkeklerden oluşurken ve hiper maskülenite ile donatılmışken 21. yüzyılın, sağ popülistleri ve aşırı sağcı partileri, giderek bu özelliğini kaybetmektedir. Liderler artık ya kadınlardan oluşmaktadır ya da geleneksel erkeklik nosyonlarına uymamaktadır. Esasen bu da hikâyenin nispeten daha çok bilinen ve tartışılan ikinci kısmıdır. Söz konusu feminizm ve popülizm olduğunda hikâyenin yarım bırakılan kısmı ise daha çok, bu iki tartışmanın teorik anlamda birbirine ne kadar yakın bir hattan ilerlediği veya ilerleyebileceğidir. Bu anlamda, çalışmada, popülist partilerin feminizme ilişkin yaklaşımları ya da son zamanların popüler örnekleri bağlamında kadınların bu hareketlere katılımına dair bir tartışma yürütülmeyecek; bunun yerine teorik bir birlikteliğin ihtimalleri, popülist praksislerin tarizi üstünden sorgulanacaktır. Zira çağdaş siyaset tartışmaları içerisinde büyük bir alan kaplayan popülist siyaset literatürü, feminist siyaset literatürü ile yakınlık kurma olasılığına rağmen ilgili yazında, bilhassa Türkçe çalışmalarda gerekli alakayı görmemiştir. Oysa bugün, feminist hareketin sınırları aşan muhtevasına, farklı ülkelerdeki yapılanmalarına ve dahası feminist ideolojinin *feminizmi herkes için* (hooks, 2016) gören yaklaşımına bakılırsa feminist hareket içerisindeki popülist damar, kolayca fark edilecektir. Nitekim, feminist siyaset bilimi literatürü de aradaki bu yakınlığı fark etmiş ve ilgili alan feminist popülizm tartışmalarına kimi zaman sarıh kimi zaman da zımni bir biçimde yer vermiştir. İşbu makale kapsamında, söz konusu bu tartışmalar iki hat üzerinden ilerletilecek olup feminist popülizmin mümkün olup olmadığı popülist feminizme yöneltilecek eleştiriler doğrultusunda irdelenecektir.

Kısacası, bu makalenin temel amacı, günümüz siyasetinde merkezi bir konuma gelen popülizm ile feminist siyaset arasındaki teorik ilişkiyi "popülist feminizm" ve "feminist popülizm" ayrımı üzerinden incelemektir. Makale, neoliberalizmin feminist söylemi araçsallaştırarak kadın haklarını otoriter

rejimlerin meşruluk arayışının bir parçası haline getiren popülist feminizmin uzlaşmacı yapısını eleştirel bir perspektiften çözümlemeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda, popülist feminizme karşı, özellikle Nancy Fraser'ın "üçlü hareket" modeli ile Cinzia Arruzza vd.'nin "%99 için feminizm" perspektifinden yola çıkılarak, patriyarkal ve kapitalist tahakküm biçimlerine karşı antikapitalist, enternasyonalist ve çoğulcu bir halk siyaseti öneren feminist popülizmin kuramsal ve siyasal imkânları sorgulanmıştır; ilgili sorgulama, güncel kadın hareketlerinden örneklerle desteklenmiştir. Çalışma, bu kavramsal ayrımı ve eleştirel analizi, mevcut literatürdeki boşluğu doldurarak feminist mücadelenin neoliberal çağda yeniden siyasallaşması için stratejik bir çerçeve sunma gayesi taşımaktadır. Söz konusu amaç için feminist metodolojinin açılımlarından yararlanan yani pozitivist bir vurgu olan tarafsızlık ilkesi benimsenmeyerek yerine cinsiyet eşitliği ve kadın bakış açısından yana tavır alan, bilginin oluşturulmasını toplumsal bir süreç olarak gören feminist bir yöntem tercih edilmiştir (Benton ve Craib, 2016: 97-98). Ayrıca bu çalışma, ampirik bir araştırmaya değil, kuramsal ve kavramsal bir tartışmaya dayanmaktadır. Eleştirel feminist yöntemin hâkim olduğu makalede feminist teori ile popülizm literatürünü kesiştiren bir okuma, ilgili literatürlerin karşılaştırmalı çözümlenmesi üzerinden yürütülmüş ve nihai olarak buradan feminist bir argüman üretilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda, çalışmada, ilk olarak popülizmin çağdaş siyasetteki yükselişi ve cinsiyet boyutunun ihmali tartışılmış; ardından popülist feminizmin teorik temelleri ve neoliberalizmin kadın haklarını araçsallaştırma biçimleri analiz edilmiştir. Üçüncü bölümde ise feminist popülizmin, Laclau'nun halk inşası teorisi, Fraser'ın üçlü hareket modeli ve "%99 için feminizm" manifestosu ışığında çok katmanlı, kolektif ve enternasyonalist bir siyasal imkân olarak nasıl ortaya çıktığı kuramsal olarak açıklanmış ve halkın feminist yeniden inşası üzerinde durulmuştur. Sonuç bölümünde ise feminist popülizmin günümüz feminist mücadelesi için sunduğu stratejik açılımlar ve geleceğe yönelik potansiyeller değerlendirilmiştir.

1. POPÜLİZM VE FEMİNİST SİYASET ARASINDAKİ GERİLİMLER: FEMİNİST POPÜLİZM POPÜLİST FEMİNİZME KARŞI

Çoklu krizler çağı (Saad-Filho, 2024) olarak da anılan 21. yüzyılın belki de en efsunlu sözcüklerinden birisi olan popülizm, bu çağa özgü dinamikleriyle ancak siyaset bilimcilerin uzak olmadığı biçimde, çağdaş siyasette önemli bir yer tutmuştur. Otoriterleşme tartışmalarıyla birlikte analizlerin önemli bir teorik kaynağı haline gelen popülizm, dünyanın farklı yerlerinde farklı biçimleriyle açığa çıktıkça tartışmalar büyümüş ve akademik yazın giderek genişlemiştir. 2008 finans krizi ile başlayan ve diğer birçok krizin (devlet krizi, parti krizi, ideoloji krizi,

demokrasi krizi, cinsiyet eşitliği krizi, adalet krizi, iklim krizi vb.) bir araya gelerek oluşturduğu çoklu krizlere karşı çözüm arayışı, farklı siyasi rejimleri büyütmiş olsa da popülist siyaset döneme damgasını vurmuştur. Sol siyaset için de bir ivme kazanmakla birlikte esas olarak sağ siyasete tutunan popülizm, neoliberalizmin altını oyduğu müesses nizama duyulan öfke ve hınçtan yararlanarak yükselişe geçmiştir.

Temelde piyasa ile derdi olmayan sağ popülizm, anayasal demokrasilerin içinden büyüyen bir rejim inşası gerçekleştirmiş; bu yönüyle de Urbinati'nin (2022: 15) belirttiği üzere, temsili yönetimin yeni bir formu olmuştur. Bu anlamda demokrasi tartışmalarıyla birlikte ele alınan popülizm, tek bir kuramsallaştırmaya ya da değişmez özelliklere sahip değildir. 1960'lara kadar temel olarak iki tarihsel referans üzerinden (ABD ve Rusya) ilerleyen popülizm tartışmaları, 60'lı yıllarla birlikte Latin Amerika'da yükselişe geçmiş; 90'larda neo-popülizm tartışmaları gündemde kalmıştır. 2000'lerle birlikte ise çağdaş siyasetin neredeyse en önemli başlıklarından birisi haline gelmiştir. Böylesi tarihsel arka plana, birbirinden farklı coğrafi ve siyasi alanlara yayılımına rağmen popülizm kavramı ortak bir kesen olarak bütün tanımlamalarında, "halka" atıf yapmaktadır. Halk ve elitin birbirinden keskin bir şekilde ayrıldığı popülizm tartışmalarında yazın, popülizmi ideoloji, strateji, söylem ve siyasi mantık olmak üzere dört temel yaklaşımla açıklar (Moffitt, 2020: 37-38). Eski bir tarihe ve geniş bir literatüre sahip olan popülizm, dünden bugüne E. Shils, T. Di Tella, G. Ionescu, G. Kitching, P. Worsley, E. Gellner, I. Berlin, N. Urbinati, P. Taggart, M. Canovan, M. Kazin, C. Mudde, P. Rosanvallon, B. Arditı ve daha birçok araştırmacı tarafından analiz edilip tartışılmıştır. Ancak siyasi pratiklerin açıklanmasına son derece elverişli olan ve bu çalışmada da popülizm yaklaşımı benimsenmiş olan Ernesto Laclau'nun popülizm teorisi, sınıf faili yerine halkı koyarak solun içine girdiği krizleri aşması için önemli bir teorik açılım sağlamıştır.

Sosyolojik düzlemde yaşanan gelişmelerin, krizlerin kuramsal düzlemde de yaşanması, Callinicos'a göre (2015: 503-504), en görünür halini, Judith Butler, Ernesto Laclau ve Slavoj Žižek arasında geçen tartışmada almıştır. İlgili tartışmaya yol açan metin, Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau'nun (2012) kaleme aldığı "Hegemonya ve Sosyalist Strateji"dir. Radikal bir demokrasi öne sürmek gayesi ile yazılan, post-Marksist bu eserde, hegemonyanın kurulmasının en önemli yanı olarak tekil evrensel olarak gösterimi ön plana çıkartılmıştır. Yazarlar, bu kitapla kimlik siyasetinden vazgeçilerek sınıf siyasetine dönülmesine ilişkin sol siyasete yapılan eleştirileri ve çağrılarını, çağın sorunlarına yanıt olmayacağı gerekçesiyle ve yeni hareketlere verdikleri önem sebebiyle reddetmiştir. Onlara göre, çözüm farklı tahakküm ilişkilerine karşı yürütülen direnişler arasında eşdeğerlilik zinciri yaratmaktan geçmektedir: cinsiyetçilik,

ırkçılık ve cinsel ayrımcılığa karşı verilen mücadeleler ve çevre mücadeleleri, yeni bir sol kanat projede, işçilerin mücadelesiyle eklemlenmelidir (Mouffe ve Laclau, 2012: 23). Bu yönüyle, sol siyasetin hegemonyasını kurmasına dair post-Marksist bir deneme olan Laclaucu hegemonya anlayışı (Laclaucu popülizm), Judith Butler'ın da işaret ettiği gibi toplumsal dönüşümü, gündelik toplumsal ilişkileri yeniden eklemlenerek yeni bir kavramsal ufuk açar ki bu performatiflik kuramından çok uzak değildir (Butler, Laclau ve Žižek, 2009: 22). Butler'ın feminist siyaset için Laclau'nun teorisiyle kurduğu yakınlığın ardında yatan ve radikal demokratik siyaset için iki temel koşul olarak nitelendirdiği 1.kapsama, eklemlenme, genişleme ve 2.kapsamaya rağmen politik birimin geleceğe açık bırakılması, dışarısının korunması şartları (Özkazanç, 2015: 31-32), bu makale kapsamında feminizm ve popülizmi yan yana getirebilen teorik açılımın temel dayanağıdır. Butler'ın hegemonik-performatif siyaset için işaret ettiği evrensel kültürel formülasyonda tikeller arası kurulan ilişki (2015: 34), Laclau'nun (2013) çizdiği fark- eşdeğerlilik mantığını ve hegemonik halk inşasını içeren bir mantığa dayanmaktadır. Söz konusu çalışmada, popülizm ve feminizm arasında kurulan ilişkinin temel dayanağında, bu sebeple Laclaucu bir popülizm anlayışı benimsenmiş ve Laclau'nun popülizm teorisinin feminist siyasete alan açan teorik yapısından yararlanılmıştır.

Bu anlamda, feminizm ve popülizmi bir arada düşünmek, esasında birbirinden çok uzak olan iki olguyu yakınlaştırma çabası değildir. Belirtildiği üzere bu iki siyasi olgu, özellikle pratikte, fazlaca yan yana gelmekte ve farklı uygulamalarda buluşmaktadır. Ancak tıpkı popülizm literatüründeki tartışmalarda olduğu gibi bu iki alanı kaynaştırmada da bir ayrıma gitmek gerekir ki burada ikili bir ayırmadan bahsetmek mümkündür. Bu ayırım, genel olarak popülist feminizm ve feminist popülizm şeklinde formüle edilebilir.

2. POPÜLİST FEMİNİZM: NEOLİBERALİZM VE FEMİNİZMİN TEHLİKELİ YAKINLAŞMASI

Feminizm ve popülizme ilişkin yürütülecek tartışmaların ilki olan popülist feminizm¹, kapitalist toplumsal ilişkilerin neticesi olarak büyüüp gelişmektedir.

¹ Çalışmada popüler feminizm yerine popülist feminizm kavramsallaştırması bilinçli olarak tercih edilmiştir. Bir tartışma başlığı olarak popüler feminizm, popülist feminizmden farklı bir muhtevaya sahiptir. Popüler kültür çalışmalarının önemli isimlerinden olan John Storey'e (2023: 21) göre, Latince "halka ait olan" anlamındaki popularis kelimesinden türeyen "popüler", 16. yüzyılda "alt/aşağı" çağrışımlarıyla halkın kurduğu siyasal düzeni ifade ederken, 18. yüzyılda "beğenilen" anlamını kazanmış; 19. yüzyılla birlikte giderek daha karmaşık bir içeriğe bürünmüştür. 20. yüzyılda ise aşamalı olarak daha olumsuz (pejoratif) bir nitelik edinmiş, bir yandan çoğunluğun beğenisini çağrıştırmayı sürdürürken diğer yandan bir sıfat olarak kullanıldığında önüne geldiği kavramı değersizleştiren bir etki yaratmıştır. Özetle giderek genel bir beğeni durumunu ya da yaygınlığı ifade etmek için kullanılmıştır. İngilizce "populism" kelimesinin Türkçe motamot

Neoliberalizmle tehlikeli bir flört yaşayan bu feminizmde, feminizm bir ideoloji ya da akım olarak değil, popüler bir olguya, kadınları eklemleme biçimi olarak gelişmiştir. Daha ziyade sağ popülizmle ilişkilendirilebilecek olan ve rejimlerin otoriterleşme damarını yumuşatan bu birliktelik, Heidi Hartmann'ın (1981) Marksizm ve feminizmin 'mutsuz evliliğini' inceleyen çalışmasında dönemin ataerki ve kapitalizm ilişkisine yönelik yaptığı yoruma benzer şekilde, yeni tarihsel momentte feminizmin kapitalizmle bir ilişkisi olup olmadığını sorgulamak üstünden açıklanabilir. Bu haliyle mesele, Hartmann (1981), Eisenstein (1979), Kulp ve Wolpe (1978), Vogel (1983) ve Sargent'in (1981) yaptığı şekliyle Marksist geleneğin kadınların ihtiyaç ve sorunlarıyla buluşmasını nasıl iyileştirip geliştireceği (Eisenstein, 2005: 488) tartışmasından farklı bir yeredir. Artık mutsuz bir evliliğe çözüm aranmamakta aksine feminizm ve neoliberal küreselleşmenin tehlikeli ve zımnî yakınlaşması açık edilerek var olan uzlaşma bozulmak istenmektedir. İşte Eisenstein (2005) tarafından tehlikeli ve gizli yakınlaşma olarak adlandırılan söz konusu birliktelik, popülizm ve feminizmi de yan yana getiren kilit noktadır. Çünkü, feminizm ve piyasalaşma arasında kurulan ittifakın arabuluculuğunu siyaseten üstlenen popülizm, güç kazandıkça dozunu artırmış ve kutuplaştırıcı siyasasına uygun düşen her hamleyi feminizm ve piyasa potasında ustaca eritmiştir.

Nancy Fraser'a göre (2025: 312-313), feminist hareket, tarihsel olarak gelişimini, kapitalizm tarihindeki üç farklı uğrakla ilişki içinde ilerletmiştir. Bunlardan ilki, devlet tarafından örgütlenen kapitalizmdir ki bu ilk uğrakta, ikinci dalga feminizm, Yeni Sol'un içinden çıkarak savaş sonrası dönemin devlet güdümlü kapitalist toplumların erkek merkezliğini, adaletsizliklere ve kapitalist topluma yönelttiği eleştirilerle birleştirilerek özgürleştirici vaatlerde bulunmuştur. Feminizmin evrimsel sürecinin ikinci durağındaysa feminizm, yükselen neoliberalizmin dönüştürdüğü toplumsal yapı içinde kalmıştır. Fraser, bu uğrakta, feminizmin "*kapitalizmin yeni ruhuna*" (Boltanski ve Chiapello, 2007) uyum sağladığını ve feminizmin rahatsız edici bir şekilde kapitalizmin post-Fordist, örgütsüz, ulus ötesi talepleriyle yakınlaştığını ve farkında olmadan bu yeni ruhun temel bileşenlerinden birisine dönüşmesini eleştirir. Fraser'ın betimlediği son uğrakta ise kapitalizmin krize girdiği, bu anlamda da feminizmin yönünün yeniden belirlenebileceği bir toplumsal yapı vardır. Bu çalışmaya konu olan

karşılığı "halkçılık" olan popülizm ise elitlere karşı geliştirilen siyasi bir ideoloji; halkı inşa etmek için başvurulan söylem ve strateji pratiklerini ifade etmektedir. Bu anlamda, popüler feminizm, kültür ve medya aracılığıyla feminist fikirlerin yayılımını ifade eder ve daha çok kültürel etki ve bilinçlenme üzerine odaklanır. Popülist feminizm ise siyasi popülizmin feminist söylemleri siyasi çıkarları için kullanma biçimini tanımlar ve daha çok siyasi strateji ve araçsallaştırma üzerine yoğunlaşır. Çalışmada siyasi popülizmin feminizmle olan yakınlaşması irdeleneceği için popüler feminizm değil, popülist feminizm kavramsallaştırması tercih edilmiştir.

popülist feminizm, Fraser'ın anlatımındaki ikinci dönemin yönetim aurası olarak açığa çıkarken; feminist popülizm bir ihtimal olarak üçüncü dönemin içinde beliren özgürlük ve eşitlik vaadinin ontolojik anlamda örgütlenme ve bir halk inşa etme (Laclau, 2013) şekli olarak düşünülebilir.

Fraser (2025: 314) için ikinci dalga feminizmin en büyük başarısı, bugün toplumsal cinsiyet adaletsizliğini analitik açıdan ele alabileceğimiz ekonomik, kültürel ve politik, üç farklı boyutu erkek merkezci ve devlet güdümlü kapitalizm eleştirisiyle aynı potada eritebilmesiydi. Ancak ona göre, feministlerin bu üç perspektiften geliştirdikleri eleştiriler, sonraki süreçte kapitalizmin eleştirisinden uzaklaştı ve uzaklaştıkça adil topluma dair daha geniş ve kapsayıcı vizyondan koptu ve ironik bir şekilde post-Fordist, ulusötesi ve neoliberal kapitalizme geçişi meşru kılan duygularda kendine yer buldu. Bu anlamda Fraser (2025: 332), feministlerin istemeden de olsa kendi toplum ideallerine aykırı olan kapitalist toplumun yapısal dönüşümünü meşrulaştırdığını öne sürmüştür ki bu, feminizmin neoliberal çağdaki *yazgısının* bir tür paradoks ortaya çıkardığını gösterir. Yaşanan bir paradokstur çünkü feminizm bir yandan önceki dönemin küçük karşıt kültür hareketi olmaktan çıkmış ve fikirlerini dünyaya yaymıştır. Fakat öte yandan feminist fikirler anlam kayması yaşamış ve devlet güdümlü kapitalizm döneminde özgürlükçü olan, ekonomik belirlenimcilik, erkek merkezcilik, devletçilik ve Vestfalyacılık etrafında şekillenen eleştiriler, bugün, neoliberalizmin kendini meşrulaştırmasına hizmet etmeye başlamıştır. Çünkü kapitalizmin bu yeni formu, tanınma taleplerini yeniden bölüşüm taleplerine tercih etmektedir.

Kuşkusuz bu vahşi forma kadınların 'desteğinin' ardında yatan yapısal sebepler vardır. Neoliberalizm zamanla feminizmle çeşitli şekillerde ilişkiler kurmuş ve bunu bir önceki dönemin refah politikalarına, devlet kazanımlarına saldırı hattından yapmış ancak bu saldırıyı feminizmin tanınma talepleriyle birleştirerek kadınların desteğini sağlayabilmiştir. Zira neoliberalizmin toplumsal cinsiyet rejimleriyle kurduğu ittifak, yalnızca kadın emeğini esnekleştirme ve güvencesizleştirme yönünden değil, aynı zamanda feminist söylemleri araçsallaştırma biçiminde de tezahür etmiştir. 1980'lerden itibaren refah devleti kazanımlarını tasfiye eden neoliberal yönelim, kadınları "*aile dışında bir hayat*" süren bireyler olarak hedef alırken, toplumsal sorunların kaynağını da kamusal sorumluluklardan çok bireysel tercihlere indirgemıştır. 1990'larla birlikte ise bu süreç, piyasa eleştirisinden arındırılmış bir demokrasi söylemi ve bireysel haklar vurgusuyla birleşmiş; kadın hareketi, "*bireysel güçlenme*", girişimcilik ve esnek istihdam gibi neoliberal kalkınma diskurlarıyla yeniden şekillendirilmiştir. Bu dönüşüm, kadınların karşı karşıya olduğu yapısal eşitsizliklerin üzerini örterek, feminist taleplerin neoliberal yönetimle uyumlu hale gelmesine yol açmıştır. Böylece feminizm, eleştirel potansiyelinden arındırılarak neoliberal

hegemonyanın meşrulaştırıcı bir aracına dönüştürülmüştür (Özüğurlu, 2016: 16-17).

Neoliberalizm ile feminizmin bu tehlikeli birlikteliğinin stratejik araç ve söylem repertuarı, tam da yukarıdaki bölümde bahsedilen, 2000'lerin popülist zeitgeistine uygun olacak şekilde popülist feminizm tarafından sağlanmıştır. Bu anlamda çalışmada, popülist feminizmle kastedilen, özellikle sağ popülistlerce ve "lean in feministlerce" başvuru olan bir yönetim mantığını ifade etmektedir. Sağ popülist yönetimler özellikle iktidara geldikleri ilk dönemlerde, rızaya dayalı politika üretimine yönelirler. Rızanın oluşum sürecinde kadınlara yönelik kimi önemli adımlar atar ve haklar bağlamında çeşitli kazanımlar sunarlar. Asıl olarak toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlama gündemine sahip olmayan popülist rejimler, kadınları destekleyici politikalara başvurarak kadın haklarını araçsallaştırır. Bu noktada eşitlikçi bir ajandaya sahip olmayan yönetimler, kadınların sistemi zorlamasını engelleyerek onlara sistemin içinden yükselmeyi önerir. Denklemin diğer ucunda Sherly Sandberg (2013) gibi isimlerle özdeşleşen, sistemi yıkmayı değil; sınırları zorlayan kadınların sistemin içinden yükselmesini ve böylece daha 'eşitlikçi' bir konuma gelmesi gerekliliğini savunan *ticari bir feminizm* anlayışı vardır. Burada eşitliğe giden yol, kadınların 'başarılarıyla' ilişkilendirilmiştir. Feminizmin adını kullanarak *işyerindeki sömürü ile toplumsal bütündeki tahakkümü idare etme görevini, egemen sınıfın erkeklerince eşit şekilde paylaşıldığı bir dünyayı arzulayan bu feminizm, fırsat eşitliği vaazının olağanüstü bir örneği* olarak belirir (Arruzza vd., 2019: 10-11). Liberal feminizmin ötesine geçen bu neoliberal arzu, tüm kolektif iktidar yapılarını verili kabul eder ve kadınları zirveye çıkmak için daha çok çalışmaya zorlar. Hayatın rekabetçi ve üst düzey bir işgücü piyasasına indirmediği bu yaklaşımda, kadınların başarısı erkeklerin ayrıcalıklarına erişmesine göre ölçülür: *kayıtlı istihdama katılım, profesyonel ve yönetsel işlere erişim ve siyasal liderlik*. Her şeyin bir yönetim meselesine indirmediği neoliberal feminizm, keskin bir biçimde bölücü bir stratejinin parçasıdır. Kesşimsel bir birlikteliğin parçası olması artık mümkün olmayan bu yapı, giderek daha küçük, olağanüstü derecede varlıklı bir ekonomik azınlığın kontrolüne geçer (Folbre, 2023: 356). Liberal feminizmin iflası olarak görülen bu aşamada, neoliberalizmin alternatifsiz hale gelmesi ve merkez sol ve merkez sağ partilerin üretmediği söylemlerin, neoliberal retorikle doldurulması ve popülist rejimlerin bu söylemin öncülüğünü 'kadın hakları' üstünden kurgulaması, popülist feminizmi açığa çıkaran temel nedenlerdir. Arruzza vd. tarafından dile getirildiği üzere feminizm ile liberal feminizmin bir tutulduğu bu kurguda, liberal feminizm eşitsizlik sorunlarına çözüm bulmak bir tarafa sürecin parçası haline gelerek neoliberal dünya düzenini ve otoriterleşmeyi meşrulaştırmaktadır.

Bu haliyle, liberal feminizm, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini dönüştürme iddiasına rağmen, bu eşitsizlikleri yeniden üreten yapısal dinamiklerin bir parçası hâline gelmiştir. Profesyonel-yönetici sınıfa mensup kadınların deneyimlerini merkeze alan böylesi bir yaklaşım, “cam tavanı kırmak” ve “lean in” gibi bireysel ilerlemeye dayalı stratejiler üzerinden feminist mücadeleyi daraltmakta; eşitliği, piyasa merkezli bir çeşitlilik ve temsil siyasetine indirgemektedir. Bu bağlamda, liberal feminizmin esasen meritokrasiyi öncelediği; toplumsal hiyerarşileri sorgulamak yerine onları çeşitlendirmeyi amaçladığı görülmektedir. Ki bu popülist feminizm olarak adlandırılan şeyin temel gayesidir: esasen hiyerarşileri yok etmeden farkları ‘görünür kılma’ ve bunu elit olmayanlar adına yapma. Ancak yine popülist feminizm de liberal feminizm gibi çeşitli baskı biçimlerini bireysel engeller olarak yeniden tanımlayarak, bu baskıların üretildiği sınıfsal ve ırksal nedenleri sistemli biçimde görmezden gelir ve bu bağlamlara kör kalır. Nitekim, yönetici pozisyonlara yükselen kadınların bu konumlarını, ev içi emeği çoğunlukla düşük ücretli göçmen kadınlara devretmeleri sayesinde sürdürebilmeleri, bu yapının maddi zeminine açıkça işaret eder ancak bunlar görmezden gelinir. Bu durum, liberal feminizmin toplumsal cinsiyet adaletini bireysel gelişim ve temsil üzerinden kurgulayan yaklaşımının, feminist siyaseti seçkincilik ve bireyciliğe indirgediğini göstermektedir. Söz konusu bireysellik, sosyal medya çağında ise daha da görünür hâle gelmekte; feminizm, popüler kültürün dolaşıma soktuğu “kişisel başarı” anlatılarına ve hashtag aktivizmine indirgenerek araçsallaşma riski taşımaktadır. Bu doğrultuda, liberal feminizm yalnızca etkisiz değil, aynı zamanda neoliberalizmin hegemonik söylemiyle uyumlu çalışan bir ideolojik formasyon üretmektedir. Özgürleşme retorisi eşliğinde gerici politikaları meşrulaştırmakta; küresel sermayenin çıkarlarıyla uyumlu aktörlerin kendilerini “ilerici” olarak konumlandırmalarına olanak tanımaktadır (Arruza vd., 2019: 23-25). Özetle popülist feminizm, liberal feminizmin popülist uygulamalarla bir araya gelerek ve popüler kültürün ideolojik özelliğinden yararlanarak feminizmin eşitlikçi gündemini ötelediği hatta ortadan kaldırdığı ve örgütlenmeyi bertaraf ettiği yani piyasa ile uyumlu feminizmlerin (mikro kredi feminizmi, proje feminizmi, STK feminizmi gibi feminizmler) neoliberalizmi süsleyerek sağ popülistlerle girdiği müttefikliğin ürünü olarak açığa çıkan feminizmdir. Arruza vd. söz konusu birlikteliği ve yaklaşımı popülist feminizm gibi bir tanımlama üstünden yapmamaktadır ancak onların liberal feminizme yönelik eleştirilerinden yola çıkarak ve popülizm literatürü göz önünde bulundurularak söylenebileceği üzere popülist feminizm, kadın haklarını savunuyor gibi görünen ancak bu hakları sistemle uyumlu hâle getirerek araçsallaştıran bir yönetim mantığını ifade etmektedir. Bu yaklaşım, 8 Mart gibi tarihsel olarak kolektif mücadeleyle özdeşleşmiş günlerin içeriksizleştirilmesini; mücevher, yeme-içme, çiçek, tatil içerikli reklamlar gibi apolitik simgelerle kuşatılmasını tetiklemektedir. Yani,

grevleri ve protestoları dışlayan, sınıf ve kimlik temelli siyasal talepleri görmezden gelen bu yaklaşım, kadın haklarını rejimin meşruiyetini pekiştiren bir vitrin işlevine indirger. Bu anlamda, kadınların toplumsal taleplerinin kitlesel seferberliğe dönüşme potansiyelini bastırmak, rejimle uyumlu bir rıza üretmek ve muhalif enerjileri etkisizleştirmek, popülist feminizmin asli işlevleri olarak belirir.

Böylesi bir süreç, sadece liberal feminizmin piyasa mantığıyla uyumlu hale gelmesiyle sınırlı değildir; aynı zamanda “pinkwashing (pembe aklama)” olarak adlandırılan daha geniş bir meşruiyet stratejisine de işaret edebilir ya da onu içerebilir. Bu anlamda, popülist feminizmin yönetim mantığı, güncel eleştirel literatürde 'pinkwashing' olarak kavramsallaştırılan stratejilerle önemli benzerlikler taşır. Sarah Schulman'ın (2011) kavramsallaştırmada öncülüğünü yaptığı *pinkwashing* kavramı, bir aktörün (devlet, şirket veya siyasi parti gibi), kendi itibarını iyileştirmek veya temel insan hakları ihlallerini gizlemek gayesiyle LGBTİ+ haklarını veya kadın haklarını sembolik düzeyde sahiplenmesini anlatmaktadır. Schulman, İsrail'in kendisini eşcinsel haklarına saygılı, modern bir devlet olarak konumlandırarak Filistinlilere yönelik politikalarını maskeleyen çabalarını bu duruma örnek gösterir. *Pinwashing* gibi, *Greenwashing* (yeşil aklama) ya da *Momwashing* (anne aklama) de benzer bir politik sürecin stratejileri olarak değerlendirilebilir. Bilhassa *momwashing*, anneliğin, reklam ve tanıtımlarla parlatılarak esnek çalışma saatlerinden, çifte emek sömürüsüne, bakım krizinden eşit şekilde tanımlanmayan ebeveynlik iznine kadar birçok sorunun nasıl gizlendiğini açıklamak için önemli bir açıklama girişimidir (Elsesser, 2024).

Popülist feminizm de kadın hakları söylemini bir vitrin gibi kullanarak, derin yapısal eşitsizlikleri ve neoliberal tahakkümü gizlemekte, kadınların sistemle uzlaşmasına, sisteme entegre olmasına hizmet etmektedir. Bu, esasen kadınların siyasal mücadelesini bireysel başarı anlatılarına indirgeyerek, toplumsal dönüşüm potansiyelini ortadan kaldıran bir araçsallaştırma biçimidir. Kendi itibarını iyileştirme veya olumsuz eylemlerini gizleme amacıyla eşcinsel ve kadın haklarını destekliyor gibi görünen aktörler esasen, iddia ettikleri destekleyici duruştan çok uzaktırlar ve bir halkla ilişkiler taktiği olarak bu stratejiye başvururlar. Çokuluslu şirketlerin 8 Mart kampanyalarında “kadın dostu” söylemleri kullanırken işyerinde cinsiyetçi işbölümünü sürdürmeleri ya da otoriter rejimlerin uluslararası alanda kadın hakları söylemleriyle meşruiyet kazanırken içeride kadınların haklarını sınırlamaları söz konusu popülist stratejinin tipik örnekleri olarak belirir. Sağ popülist rejimlerin, meşruluğunu sağlamak, iktidarını perçinlemek ve otoriter görünümünü perdelemek, dahası kendilerini “demokrat” göstermek için başvurduğu bu yöntem, otoriterlik dozunun artmasıyla farklı siyasalara kolaylıkla dönüşebilmektedir. Bu doğrultuda, pinkwashing gibi popülist

feminizmin hem neoliberal hem de siyasal pazarlamada feminizmi kolaylıkla araçsallaştırabilen bir yönetim mantığına denk düştüğü açıktır.

Özetle, Kandiyoti'nin (2024: 41-45) belirttiği gibi, uluslararası cinsiyet eşitliği standartlarının araçsallaştırılarak iinin boşaltılması, neoliberal dönemde STK'laşmanın feminist hak mücadelelerini siyasetsizleştirmesi, sosyal adalet perspektifinden uzaklaşan bu alanın yerelde muhafazakâr aktörlerin güçlenmesine zemin hazırlaması ve 11 Eylül sonrasında Afganistan ile Irak işgalleri üzerinden feminizmin emperyalist müdahalelerle özdeşleştirilmesi, feminist dayanışma zeminlerini ciddi biçimde aşındırmıştır. Kandiyoti'nin toplumsal cinsiyet meselelerinin ana akım siyasette giderek daha merkezi bir yer kapsamasını ifade etmek için kullandığı ve “cinsiyet savaşları” olarak adlandırdığı bu yeni küresel konjonktür, feminist ve queer taleplerin farklı aktörler tarafından birbirleriyle çelişkili biçimlerde sahiplenildiği, araçsallaştırıldığı ve karşı karşıya getirildiği keskin bir mücadele alanı ortaya çıkarmaktadır. Bu araçsallaştırma yalnızca feminizmle sınırlı kalmayıp, liberal normların devletler tarafından kendi politikalarını meşrulaştırmak için kullanılmasına da uzanmaktadır. Nitekim, yukarıda da zikredilen İsrail'in LGBTQ+ haklarına yaptığı vurgu üzerinden yürüttüğü 'pinkwashing' stratejisi, hak temelli kazanımların demokratik bir vitrin olarak dolaşıma sokulması yoluyla sömürgeci ve militarist pratiklerin görünmezleştirilmesine hizmet etmektedir. Böylece hem feminist hem de queer siyasetin dönüştürücü iddiaları, cinsiyet savaşlarının şekillendirdiği neoliberal ve jeopolitik düzen içinde araçsal bir konuma itilerek zayıflayabilmekte; farklı coğrafyalar arasında yeni kırılmalar yaratırken küresel dayanışma imkânlarını da daraltabilmektedir.

Bunun yanı sıra, popülist iktidarlar, zamanla daha kutuplaştırıcı bir siyasa benimserken, kadın haklarına dair söylemlerini de bu doğrultuda dönüştürürler. Kadınların kazanımlarına yüzeysel biçimde sahip çıkmakla birlikte, bu kazanımları yalnızca 'kendi kadınları'nın temsili ve sadakati çerçevesinde tanımlarlar. Böylece rejim, kadın haklarını geliştirmekten ziyade, bu haklar aracılığıyla 'rejimin kadınları' ile muhalif kadınlar arasında bir ayırım inşa ederek yani 'biz' ve 'onları' net bir şekilde birbirinden ayırarak toplumsal kutuplaşmayı derinleştirir. Popülist feminizm, bu yönüyle, kadın haklarını kapsayıcı ve dönüştürücü bir siyasal proje değil; iktidarın hegemonik söylemine eklemlenen seçkin ve dışlayıcı bir araçtır. Bu sebeple, popülist feminizm, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve özgürleşmeyi önceleyen radikal bir dönüşüm hedefinden ziyade, bireyciliği, geleneksel aile yapısını ve tüketim pratiklerini teşvik eden, sermaye dostu bir söylem üretir. Cinsiyet formlarına yönelik tutumu ise tutarsız ve bağlamsaldır; kimi zaman heteronormatif aile düzenini yeniden üretirken, kimi zaman da cinsel farkları piyasaya entegre ederek yeni tüketim nesnelere ve pazar

alanları yaratır. Ancak, örneğin trans bireylerin haklarını tanıma yönündeki söylemler, bu hakların maddi koşullarını sağlama veya geçiş süreçlerinin ekonomik yükünü hafifletme gibi somut kamusal politikalarla desteklenmez. Kısacası, bu konudaki tutumları piyasanın ihtiyaçlarına göre şekillenmekte, hak temelli bir bakış açısı benimsenmemektedir. Burada, altı bir kez daha çizilmelidir ki sağ popülist rejimler, açıkça anti-feministtir. Yazıda, popülist feminizm tamlamasında kullanılan ve ilgili literatürün işaret ettiği feminizm, feminizmin araçsallaştırılmasına ilişkin eleştirileri içermektedir. Bu anlamda popülizm, Isaiah Berlin'in (Allock'tan akt. Taggart, 2004: 2) de belirttiği üzere, önüne gelen kelimeyi imleyen bir sıfat olarak kullanılmaktadır ve otoriter sağ popülizmin femonasyonalizm (Farris, 2017) tartışmalarında da görüldüğü gibi, kendi çıkarına uygun düşen noktalarda feminizme yaklaşabilmektedir.

Popülist feminizme birçok ülkeden örnek verilebilmekle birlikte, Türkiye bağlamında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) özellikle ilk dönem politikaları bu eğilimle ilişkilendirilebilir. Zira, 2000'li yılların başlarında Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) katılım hedefi ve kapitalist sistemle bütünleşme yönündeki siyasi ve ekonomik hedefleri sebebiyle toplumsal cinsiyet eşitliği, hem temel politika alanlarından biri olarak hem de liberalleşme eğilimlerinin kritik bir aşaması olarak konumlandırılmıştır. AB'ye uyum sürecinde atılması gereken zorunlu bir demokratikleşme adımı olarak değerlendirilen bu alan, kadın hareketinin baskıları ve zaman zaman devletle kurduğu iş birliklerinin de etkisiyle fakat esas olarak uyum sürecinin gereklilikleri doğrultusunda geliştirilen yasal ve kurumsal reformlarla şekillenmiştir (Kandiyoti, 2011). Bu erken dönem reformlarının² arka planında, kadın hareketinin ve çeşitli lobicilik faaliyetlerinin baskısı, AB'ye uyum politikalarının yönlendiriciliği ve Müslüman burjuvazinin kapitalist dünyaya eklemlenme isteği yer almaktadır. Bu çok yönlü baskıların da etkisiyle, henüz iktidara yeni gelmiş AK Parti, demokratiklik iddiasını sürdürmek zorunda kaldığı bu dönemde, *gönülsüz bir görünüşü kurtarma kaygısı* taşıyarak faaliyetlerini yürütmüştür (Özkazanç, 2020: 48).

² 2003-2004 yasama yılı için mecliste yürütülen Türk Ceza Kanunu reformu, bunun önemli örneklerinden biridir. 2001 yılında kurulan Kadın Bakış Açısından Türk Ceza Kanunu Reformu Çalışma Grubu'nun baskı ve önerilerinin de etkisiyle 26 Ekim 2004'te kabul edilen ve 2005'te yürürlüğe giren 5237 Sayılı Kanun ile toplumsal cinsiyet ayrımcılığına ilişkin önemli düzenlemeler yapılmıştır. Ancak süreçteki tartışmalar ve daha sonra iktidar vekillerince yeniden gündeme getirilen (zina gibi) konular, temel meselenin eşitlik olmadığını açıkça göstermiş ve partinin popülist uygulaması olarak belirlemiştir. Yine iktidarın ilk dönemlerinde, kabul edilen (2003) İş Kanunu'nda, İş Kanunu'nun yürütülmesi için çıkarılan yönetmeliklerde; TBMM Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu'nun kurulmasında, Belediyelere sığınak açma zorunluluğu getirilmesinde, İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanmasında, ŞÖNİM'lerin kurulmasında vb. yaptığı çoğu yasal düzenlemede benzer popülist tavrı görmek mümkündür.

Ayrıca sağ popülizm için bilhassa önemli olan gündelik hayat pratikleriyle temasta olma, AK Parti hükümeti için de önem taşımıştır. Çoğu zaman bu pratiklerin merkezinde olan kadınların gündelik hayata ilişkin ve karşılanması gereken taleplerinin olması, yerel/mahalli teşkilatların bu taleplerin karşılanmasında rol üstlenmesi ve parti kadın kolları teşkilatının taleplere ulaşmada etkin ve “başarılı” bir performans sergilemesi, AK Parti hükümetini bu alana kaydırmıştır. Bu çerçevede partili kadınların AK Parti ile kurdukları ataerkil pazarlık (Kandiyoti, 1988) ilişkisinin, partinin popülist yönelimleriyle karşılıklı olarak beslenen bir dinamik taşıdığı söylenebilir. Bu bağlamda, popülist bir hareket, kendi genel popülist ajandasını ilerletmek için feminist talepleri veya kadınların ‘pazarlık’ kapasitesini kullanabilir. Örneğin, kadınların ekonomik güçlenmesi veya toplumsal statüsünün yükseltilmesi vaatleri, popülist liderin kendi tabanını genişletmek ve modernleşme imajı çizmek için araçsallaştırılabilir. Bu durumda feminizm, popülist projenin bir parçası haline gelir; partili kadınların ataerkil pazarlık stratejileri ise hem bu projeye eklenmenin hem de gündelik hayatta belirli kazanımlar elde etmenin aracı haline dönüşür.

AK Parti örneğinde, sosyoekonomik aksiyonların, popülist bir perspektifle ele alınışı ise sadece muhafazakâr kadını ikna etmemiş; farklı inanç, ideoloji ve düşüncedeki birçok kadını ortaklaştırmıştır. Parti yönetiminin ilk dönemlerinde gündemine aldığı, hasta yakınlarına yapılan ödemeler, engelli yardımları, şartlı nakil transferlerinin annenin banka hesabına geçmesi, ev hizmetinde çalışan kadınların sigorta kapsamına alınması, evde üretimin vergiden muaf tutulması, hamile kadınlara maddi yardımlarda bulunulması, analık yardımı, emzirme ödeneği, tüp bebek desteği, engelli çocuğu olan anneye erken emeklilik hakkı ve maddi yardımlar gibi birçok uygulama, bu anlamda farklı gruplardan kadınları ikna edebilmiştir (Tan, 2019: 121). Söz konusu politikalar, neoliberal düzene uygun şekilde, sosyal refah devleti ile ilişkilendirilmemiş ve sağ popülizmin vurgusuyla olası bir iktidar değişikliğinde hak kayıpları yaşanacağına ilişkin halk inandırılmıştır. Böylece sosyal yardım ve proje destekleriyle, sağ popülizm, bir yandan cinsiyetçi işbölümünün devamlılığını sağlayan ve bakım hizmetini hanede yeniden kadına yükleyen uygulamaları, birer kazanım olarak sunabilmiş bir yandan da kitle desteğini alabilmiştir.

Dönemin politikalarına ‘feminist’ demek, elbette mümkün değildir. Ancak partinin ilk dönem politikaları, göz önünde bulundurulduğunda kadın örgütlerinin de baskısıyla gerçekleştirmiş olduğu hamleler, yukarıda bahsedildiği gibi kadın haklarını araçsallaştıran popülist bir retoriğe sahiptir. İlerleyen dönemlerde ise yine antagonistik sınırların çizilmesinde ilgili popülist damar takip edilmiş ve küresel aşırı sağ gündeme paralel yaşanan hadiseler, Türkiye örneklemini için de geçerli olmuştur. Neoliberal piyasa ile işbirliğinde olan neomuhafazakar iktidar,

erken AK Parti dönemindeki cinsiyet rejiminden hızlıca uzaklaşırken, kadın haklarının araçsallaştırılması daha çok piyasa tarafından üstlenilmiş, yani pinkwashing'in aktörü değişmiştir.

Kısacası, AK Parti'nin küresel ekonomik sisteme entegre olma arzusu ve kendisini Millî Görüş geleneğinden ayırıştırma hedefi, ilk döneminde, kadın temsiline dair yeni açılımlar yaratmasına neden olmuştur. Parti, bu süreçte etrafına farklı geçmişlerden ve geleneklerden gelen kadın aktörleri toplamış, kadınlara yönelik hak söylemini ise eşitlik ilkesinden ziyade duygusal mobilizasyon ve temsili katılım üzerinden kurmuştur. Yine de muhafazakarlığın yegâne etkin söylem olduğu AK Parti pratiğinde, Yabancı'nın (2020: 2) da belirttiği üzere, *kadınların toplumsal rolleri ve kadın imgesi, dini söylem ve geleneklerin toplumsal rezonansının yüksek olduğu Türkiye'de ataerkil öğelerle de harmanlanarak popülizmin temelinde bulunan homojen millet anlayışına uygun hale getirilmiştir*. Özellikle başörtüsü meselesinde hak temelli bir söylem yerine mağduriyet anlatılarına yaslanarak meşruiyet üretmiş; 'kadın hakları' gibi muğlak ama mobilize edici kavramlar etrafında popülist bir retorik geliştirilmiştir. Bu söylem, bir yandan farklı ideolojik konumlanışlardan kadınları bir araya getirebilecek eşdeğerlik zinciri kurma işlevi görmüş; diğer yandan "halktan" olmayan "elit" kadınları antagonistik öteki olarak işaret etmiştir.

İktidara gelmeden önce bütün siyasal rakiplerini ahlaksız ve yozlaşmış seçkinlerin parçası olarak gören ve iktidara geldiğinde muhalefetin meşru olmadığını yani gerçek halk olmadığını iddia eden popülist rejimlerin (Müller, 2017: 36) bir örneği olarak AK Parti'nin de antagonizmasının bir ucunda gerçek halkı temsil eden Sünni Türk heteroseksüel Müslümanlar varken diğer ucunda meşruluğunu yitirmiş temelde laik olan elitler vardır. Bu makro antagonizmanın mikro ölçeğini kadınlar arasında işaretlenen "ötekiler"de görmek mümkündür. Sınırın bir tarafında gerçek halka dahil olan muhafazakâr "biz" e karşı, marjinal "onlar" vardır. Bu anlamda muhafazakâr kadın, geleneksel değerlere bağlı, teolojik ve siyasetle iç içe geçmiş, millî figüre yerleşmiştir. "Gerçek halk" içindeki kadının bu temsili, "kadınlığını koruyan bir imaj"la özdeşleşmiştir; bu imajın karşısındaysa özünden kopmuş, halkla bağını yitirmiş, erkekleşmiş, yozlaşmış, ahlaksızlaşmış kadın aktörler vardır. Bu aktörler dönemin şartlarına göre değişmekle birlikte (feminist, sosyalist, Kürt, lezbiyen, trans kadınlar gibi) günün sonunda her daim gerçek halkın karşısına konmaktadır. Öyle ki bir uçta Gezi protestolarında TOMA'nın karşısında duran kadınlar varken, diğer uçta 15 Temmuz Darbe Girişimi'nde tankların önünde duran kadın vardır. Bu çelişki ve çatışma, total ikilik arzusu içinde her zaman yer değiştiren üretici bir antagonizmayı barındırır (Tan, 2019: 123).

‘Kendinden olmayan’ kadınlara yönelik politik hamleler, bir yönüyle her zaman tamamen dışlayıcı olmamış; ancak bu kapsayıcılık, toplumsal cinsiyet eşitliğini önceleyen yapısal dönüşümlerden çok, pragmatik ve stratejik tercihlere dayalı olmuştur. Bu çerçevede AK Parti’nin kadın politikaları, popülist feminizmin temel özelliklerinden biri olan farklı kadın gruplarını ortak bir kimlik çevresinde toplama işlevini, neoliberal piyasa rasyonalitesiyle iç içe geçmiş biçimde yerine getirmiştir. Ancak zamanla partinin artan kutuplaştırıcı siyaset biçimi, bu popülist feminist rotadan da uzaklaşmasına neden olmuş; kadın hakları söylemi yerini daha muhafazakâr, dışlayıcı ve aile merkezli bir yaklaşıma bırakmıştır. Kadın hakları bağlamında son yıllarda yaşanan gerileme, özellikle 2025 yılının hükümet tarafından ‘Aile Yılı’ ilan edilmesiyle ivme kazanmış; kadınlar pronatalist politikaların hedefinde neredeyse sadece ‘annelik’ üstünden tanımlanmıştır. Bu anlamda da partinin ilk dönemindeki söylemler tamamen yitirilmiş ve kadın haklarına ilişkin retorik terk edilmiştir.

Bugün yerküre artık sağ popülist damarın en otoriter formlarını deneyimlemeye başlamıştır. Aşırı sağın etkinliği arttıkça toplumsal cinsiyet rejiminde, iktidarların yönetimlerinin ilk dönemlerinde gündemlerine aldıkları ve kadın haklarının araçsallaştırılması üstünden yürüttüğü süreç büyük bir başkalaşıma girmiştir. Kandiyoti’ye göre (2025), erkek egemenliğin ataerkil pazarlıklar aracılığıyla kendini yeniden üretmesi revizyona uğramış, ataerkil beklentileri günlük pratiklerde karşılaşmak zorlaştıkça “*erkeklik krize*” girmiştir. Bunun neticesinde de eril hak ve ayrıcalıkların dayatılması için hem baskılar hem de devlet müdahaleleri artmış ve “*eril restorasyon*” süreci başlamıştır. Eril restorasyon süreci ise en sarıh ifadesini, çalışmanın başında da bahsedilen toplumsal cinsiyet karşıtı hareketlerde bulmuştur. Türkiye ve dünyanın birçok yerinde yaşanan bu sağ popülist yükselişin benzer yolculuğu ve eşitlik temelli söylemlerin terk edilmesine ilişkin karşı mücadele hattı, işte tam da bu noktada açığa çıkmıştır/çıkılmaktadır: feminist popülizm. Feminist popülizm hem teorik bir açılım hem bir eylemlilik olarak feminist harekete stratejik bir yol açma potansiyeline sahiptir. Çünkü feminist popülizm, kadın hareketinin neoliberal politikaların otoriterlikle örülmüş siyasi hattına yönelik, kahraman bakkalın süpermarkete karşı yani inşa edilecek feminist bir halk failinin elitlere karşı verdiği yeni mücadelenin ve yeni kolektivitinin adı olabilir.

3. FEMİNİST POPÜLİZM: HALKIN FEMİNİST YENİDEN İNŞASI

Ernesto Laclau (2013) ve Chantal Mouffe’un (2019) belirttiği üzere popülist bir ontoloji hem sağ hem de sol varyantlara uyarlanabilir. Kullanılan araç, strateji ve eylemlere göre başına sağ ya da sol sıfatı alan popülizm, Paula Biglieri ve Luciana Cadahia (2021) tarafından siyasi bir pratik ve demokrasiyi çoğunluk için

radikalleştirme girişimi olarak tasvir edilerek sola özgü bir varyant olarak anlaşılır. Kışkırtıcı bir şekilde sağcı bir popülizmin esasında hiç var olmadığını söyleyen yazarlar, popülizmin tepkisel yönetim paradigmalarıyla özdeşleştirilmesine karşı çıkarlar. Çeşitli örneklerle bir popülizm yaklaşımı ortaya koyan isimler, popülizmi dünyada görüldüğü gibi (ontik benzerlikler) değil, 'olduğu gibi' (özgürleştirici bir ontoloji) görürler (Nascimento, 2022). Biglieri ve Cadahia'nın (2021) söz konusu iddiası oldukça tartışmalıdır ve popülist literatür perspektifinden sorgulanmalıdır. Fakat onlar için son derece önemli olan bir diğer husus ve temel iddia, feminizmi popülizmle birlikte teorileştirmeye ilişkindir ve bu çalışmanın temel tartışma noktalarından birini de bu husus teşkil etmektedir.

"Seven Essays on Populism" başlıklı derlemede Biglieri ve Cadahia (2021), feminist popülizmi hem teorik hem siyasal düzlemde yeniden düşünmeyi amaçlayan bir müdahale olarak konumlandırır. Biglieri ve Cadahia'nın ortak kaleme aldığı metin, Ernesto Laclau'nun popülizm teorisini merkez alarak, feminist özneleşme biçimlerini popülist siyasal mantıkla ilişkilendirir. Laclau'ya göre popülizm, halk ile egemenler arasında kurulan antagonistik karşıtlık aracılığıyla halkı bir "biz" formunda performatif olarak inşa eden bir siyasal mantıktır. Bu perspektiften hareketle yazarlar, feminist popülizmin yalnızca kadınların ya da marjinal grupların temsiline indirgenemeyecek, çok daha kurucu ve dönüştürücü bir potansiyel taşıdığını öne sürerler. Feminist popülizm, bu yaklaşıma göre, kimliksel sabitliklere değil, yapısal eşitsizliklerin ve ataerkil tahakkümün farklı şekillerde kesiştiği ortak kırılma deneyimlerine dayanır. Bu ortak kırılma, kadınları ve cinsiyetlendirilmiş özneleri yalnızca mağduriyet üzerinden değil, siyasal eylemlilik ve kolektif özneleşme potansiyeli üzerinden bir araya getirir. 'Kadınlar' kategorisinin içkin çeşitliliği ve tarihsel inşası göz önünde bulundurularak, feminist popülizmin sabit kimlikleri aşan ve halk kategorisini yeniden kuran bir siyaset olarak düşünülmesi gerektiği vurgulanır. Yazarlar, feminist popülizmin iki yönlü bir mücadele alanı olduğunu belirtirler. Bir yandan kurumsal feminizmin ve neoliberal temsiliyet biçimlerinin sınırlarını aşmayı hedeflerken; diğer yandan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini, cinsiyetlendirilmiş emeği ve bakım krizlerini halkın taleplerine içkin görürler. Feminist popülizm bu anlamda hem duygulanımsal hem de yapısal bir siyaset biçimi olarak tanımlanır ve siyasal özneleşmenin kolektif ve yatay biçimi olarak kodlanır. Bu duygulanımsal boyut, yalnızca taleplerin içeriğiyle değil, halkın nasıl hissettiği, dünyayı nasıl deneyimlediği ve bu deneyimi nasıl siyasal olarak ifade ettiğiyle de ilgilidir. Sonuç olarak, yazarlar, feminist popülizmi yalnızca toplumsal cinsiyet eşitliği arayışı bağlamında değil, halkın kim olduğuna ve nasıl kurulduğuna dair daha geniş bir siyasal tartışma bağlamında ele alır. Feminist popülizm, halkı patriyarkal ve neoliberal tahakküm biçimlerine karşı yeniden kuran, çokluk,

kırılganlık ve müştereklik üzerine inşa edilmiş bir siyaset önerisidir. Bu bağlamda, feminist popülizm, klasik popülist retorüğün ötesine geçerek, ‘halk’ kavramının feminist bir yeniden yorumunu ve siyasalın feminist yeniden kuruluşunu mümkün hale getirmektedir (Biglieri ve Cadahia, 2021). Başka bir değışle, feminist popülizm, feminist taleplerin ikinci derece sorun olarak görülmesi eğilimine Post-Marksist bir yerden örülen eleştiri hattının popülist teoriyle buluşturulmasıdır.

Üçlü Hareket

Neoliberal tahakküme cinsiyetlendirilmiş emek ve bakım krizi üstünden bakmak, feminist popülizme açılım sağlayan ilk duraklardan birisidir. Nancy Fraser, bu açılımı, özellikle Karl Polanyi’nin 1944 yılında yayımlanan “*The Great Transformation*” (Büyük Dönüşüm, 2013) isimli kriz analizine feminist bir okuma yaparak gerçekleştirir. Fraser, günümüz neoliberal kapitalizminin çok boyutlu krizinin (ekonomik, ekolojik, toplumsal, siyasal ve eleştirel kuramın kendisi) büyük ölçekli toplumsal kuramları yeniden gündeme getirdiğini savunur. Sosyal teorinin uzun bir süre yalnızca uzmanlaşmış alanlara yönelmesinin, kapitalist toplum eleştirisini göz ardı ettiğinin altını çizer. Ancak Fraser için günümüzdeki kriz, bu eğilimi geçersiz kılmakta; eleştirel teorinin kapitalist toplumun doğasını ve krizin kökenlerini yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır (Fraser, 2011). Fraser, Polanyi’nin *Büyük Dönüşüm*’üne de bu noktada bakar. 19. yüzyıl uygarlığının çöküşünün kaçınılmaz olduğunu iddia eden Karl Polanyi’ye göre, *Büyük Dönüşüm*, kendi kurallarına göre işleyen piyasanın toplumla uyuşmamasının yani ekonomik liberalizmle ona karşı gelişen sosyalizm ve faşizmin hikayesidir. *Çifte hareket* olarak tanımladığı ise böylesi bir dönemi açıklamak için kullanılan bir olgudur.

Yüzyıl boyunca modern toplum, sanılanın aksine, çift yönlü bir şekilde yönetilmiştir: Bir yandan piyasa alabildiğine genişlemiş ama bu genişleme de bazı biçimlerde kendini kısıtlayan karşı bir hareket ile karşılanmıştır ki bu karşı hareket, toplumun kendini koruması için elzemken son kertede piyasa sisteminin kendisi ile çelişmiştir (Buğra, 2013: 21-22; Polanyi, 2013). Karl Polanyi’nin bu modeli, tarihsel olarak serbest piyasaya karşı refah devleti gibi koruyucu düzenlemeleri açıklamada kullanılmıştır. Fraser, Polanyi’nin çerçevesini önemli bulmakla birlikte, onun toplum kavramını fazlasıyla romantize ettiğini ve toplumsal korumanın baskıcı ve dışlayıcı boyutlarını göz ardı ettiğini ileri sürer. Ayrıca ona göre, Polanyi, özgürleşme mücadelelerini (kadın hareketi, köleliğin kaldırılması, sömürgeciliğe karşı mücadeleler) kuramsal olarak hesaba katmamıştır. Oysa bu hareketler hem piyasalaşmaya hem de toplumsal korumanın baskıcı biçimlerine karşı çıkarak özgürleşme yönünde üçüncü bir hat açmıştır. Fraser bu nedenle, Polanyi’nin “çifte hareket” modelini, piyasa – koruma – özgürleşme üçlüsünü

içerecek şekilde “üçlü hareket” (triple movement) biçiminde yeniden kurar. Üçüncü hareket olan özgürleşme hem ekonomideki hem de toplumdaki tahakküm biçimlerine karşı çıkar. Yani ne yalnızca piyasa karşıtı ne de yalnızca korumacı bir hattır; baskının kökenine bağlı olarak her ikisine karşı pozisyon da alabilir. Bu anlamda, *özgürleşmeyi piyasalaşma ve sosyal korumacılıkla çarpışan bir şey olarak temalaştıran üçlü hareket, bugün feminizmin faaliyet gösterdiği politik alanı açıklığa kavuşturmuştur*. Böylece üçlü hareket, bir yandan piyasalaşmanın ayırıcı özelliklerine karşı mücadele verirken diğer yandan da sosyal korumacılık mekanizmalarının çelişkilerini açığa çıkarmaktadır. Liberal feministlerin iddialarındaki sosyal korumacılığın piyasalaşmayı teşvik eden dilemmasını işaret ederek feministlerin piyasalaşmayla olan tehlikeli yaklaşmasını boşa düşürme derdinde olan Fraser, sosyal korumacılıkla yeni ve ilkeli bir ittifak kurulması gerekliliğini üçlü harekete bu şekilde bağlamakta ve kayıp üçüncüyü “özgürleşme” olarak tanımlayarak hiyerarşik korumacılıktan özgürleşmeyi savunmaktadır (Fraser, 2025: 35, 338-359; Fraser, 2011).

Fraser’ın perspektifinden, 20. ve 21. yüzyılda görülen otoriter, milliyetçi ve toplumsal olarak dışlayıcı hareketler, Polanyi’nin çerçevesine bir “üçüncü hareket” olarak eklenmektedir. 2008 küresel ekonomik krizinden sonra sosyal eşitsizlikler artarken, liberal demokratik düzenin alternatifi olarak hem sol (Syriza, Podemos gibi) hem de sağ (Trump, Brexit, Le Pen gibi) hareketler yükselişe geçmiştir. Ancak sağ popülist hareketlerin günümüzdeki örnekleri ekonomik adalet değil; kimlik, kültür ve otorite üzerinden alternatif üretirler. Bu anlamda, neoliberalizme karşı gelişen toplumsal hareketler, yalnızca “ilerici” ya da “koruyucu” değil aynı zamanda “otoriter” karşı hareketler olarak da sınıflandırılabilir. Neoliberalizmin krizinde anlaşılması gereken üç cephenin yani piyasa genişlemesini savunanlar (neoliberaler), toplumsal korumayı savunanlar (bazı sosyal demokratlar, çevreciler, yerel hareketler) ve özgürleşmeyi savunanlar (feministler, hak hareketleri, küresel adalet hareketleri) arasındaki gerilimler krizin gidişatını belirlerken Fraser için dikkat edilmesi gereken husus, bu makale kapsamında popülist feminizm olarak adlandırılan, özgürleşme hareketlerinin bir kısmının zamanla neoliberal piyasa güçleriyle tehlikeli bir yaklaşma kurmasıdır. Örneğin, bireysel özgürlük, esneklik ve kimlik talepleri; piyasaların deregülasyonuna ve kamu politikalarının zayıflamasına istemeden hizmet edebilir ya da çeşitli hususlarda bir araya gelebilir. Fraser, süreçten çıkış için, özgürleşme talebinin toplumsal koruma ile yeniden ittifak kurması gerektiğini savunur (Fraser, 2011). İşte bu üçlü hareketin analizinden yola çıkılarak çözüm önerisi ile sonuçlanan ittifaklar söylemi, başka bir deyişle tahakküme karşı artiküle edilecek olan ‘halkın’ feminist perspektiften beslenerek oluşturulan kuramının adı feminist popülizmdir.

Popülizmi, siyasi bir pratik ve demokrasiyi çoğunluk için radikalleştirme girişimi olarak gören Paula Biglieri ve Luciana Cahadia'nın (2021) da kitaplarında açıkça işaret ettiği ve popülist feminizmden ayırdığı, feminist popülizmi en net şekilde açımlayan isimler ise Nancy Fraser, Cinzia Arruzza ve Tithi Bhattacharya'dır. Bu isimler tarafından “%99 İçin Feminizm” olarak ifade edilen feminizm, feminist popülizmin manifestosu olarak görülebilir.

%99 İçin Feminizm

Arruzza, Bhattacharya ve Fraser'ın (2019) çağın çoklu krizlerine karşı feminizmin vermesi gereken yanıt olarak sunduğu %99 için feminizm, popülist feminizme karşı antikapitalist ve enternasyonalist bir feminist alternatif olarak belirir. Bu düşünce sistematüğini Ortodoks Marksistlerden ayıran en önemli nokta, farklılık ve tanınma taleplerinin -ki bu talepler sadece feminizmden değil, aynı zamanda ırkçılık karşıtı, göçmen karşıtı, heteronormatif karşıtı ve LGBTİ+/kuir hareketlerden de gelir- kapitalizmin yeni ruhuyla ilişkilenererek mahkûm edilmesini ya da tali ve ikincil görülmesini reddetmeleri ve bunun yerine bu taleplerin eşitlikçi bir programa entegre edilmesini savunmalarıdır. Fraser, bu bağlamda, yeniden bölüşüm ve tanınma taleplerini iki ayrı ekseninde kavramsallaştırır: ilki, ekonomik temelli sınıf mücadelelerini; ikincisi ise kültürel temelli kimlik mücadelelerini (kadın, LGBTİ+, azınlık, siyah, göçmen vb.) ifade eder. Temel argümanı, bu iki eksenin birinin eksik kalması durumunda adaletin bütünlüklü bir şekilde tanımlanamayacağıdır. Çünkü ekonomik sömürü ile kimlik ve statüye dayalı (ırkçı, patriyarkal, heteronormatif) baskı biçimleri, birçok açıdan kesişen fakat birbirine indirgenemeyen farklı iktidar ve güç ilişkilerini tanımlamaktadır (Yaka, 2023). Fraser'a göre (2017) günümüzde yaşanan hegemonya krizi, 1980'lerdeki neoliberal programlara 1990'larda tanınma siyaseti ve kültürel taleplerin eklenmesiyle şekillenen “ilerici neoliberalizm”in çözülmesiyle ortaya çıkmıştır. Yeni sosyal hareketlerin liberal unsurları ile finans kapitalin çıkarları arasında kurulan bu hegemonik blok, 2007-2008 finansal krizinden sonra yeniden bir krize girmiş; oluşan hegemonya boşluğu ise Trump gibi örneklerde görülen gerici popülist hareketlerle doldurulmuştur. Oysa Fraser için popülizmin taşıdığı esas potansiyel, dışlanma ve ayrımcılık biçimlerini siyasetin merkezine alırken, sağ popülizme yönelmiş işçi sınıfı ya da sınıf altı kesimleri de kapsayabilecek eşitlikçi bir program etrafında yeni bir toplumsal ittifak kurabilmesidir.

21. yüzyılın çok katmanlı krizlerine -artan ekonomik eşitsizlik, ekolojik çöküş, militarizm, kitlesel göç ve yükselen otoriterlik biçimleri- etkili bir yanıt verebilecek temel kapsayıcılığı antikapitalist bir feminist siyasette gören Fraser, Bhattacharya ve Arruzza'nın “%99 için feminizm” (2019) adını verdikleri yaklaşım, yukarıda bahsedildiği haliyle feminist popülist bir perspektife yaslanır.

Bu yaklaşım, neoliberalizmin yol açtığı mülksüzleştirme, toplumsal yeniden üretim krizleri ve siyasal gerilemelere karşı, yalnızca belirli ayrıcalıklı kadın gruplarının değil, ezilen çoğunluğun çıkarlarını merkeze alarak hem kapsayıcı hem de sınıf ile kimliği birleştiren ve bunu evrensel bir 'halk' bileşeninde eriten bir popülist anlayış geliştirir. Başka bir deyişle, %99 için feminizm, yalnızca ücretli emeğin değil, bakım emeğinin sömürüsüne; yalnızca cinsiyetçiliğe değil, onun sınıf, ırk, etnisite, cinsel yönelim ve engellilik gibi kesişimsel eşitsizliklerle nasıl iç içe geçtiğine odaklanır. Bu bağlamda, göçmen kadınların, işçi kadınların, queer ve trans bireylerin, engelli kadınların ve sistemin "orta sınıf" kimliği altında görünmezleştirdiği emekçilerin taleplerini görünür kılar. Ancak bu feminizm yalnızca 'kadın sorunları'yla sınırlı değildir; %99 için feminizmin mücadele hattı, sömürülen ve baskı altına alınan tüm toplumsal kesimleri kapsar. Tam da bu nedenle, bu perspektif kendisini ayrıcalıklı azınlığın değil (elit), ezilen çoğunluğun (halk) feminizmi olarak tanımlar: %99 için bir feminizm. Farklı ülkelerdeki kadın grevlerinden temel alınarak hazırlanan manifestoda ise "%99 için Feminizm" şu şekilde anlatılmaktadır:

%99 için feminizm, derinlikli ve geniş çaplı bir toplumsal dönüşüm gerçekleştirmeyi amaçlıyor. Bu hareketin neden hizipçi olmadığına nedeni özetle budur. Bizler, hiziplere ayrılmaktan daha ziyade çevresel adalet, ücretsiz nitelikli eğitim, doğru dürüst kamusal hizmetler, düşük ücretli barınma, işçi hakları, ücretsiz evrensel sağlık hizmetleri veya ırkçılığın ya da savaşın olmadığı bir dünya için çabalayan her hareketi %99 için savaşıma davet ediyoruz. Bizi tahakküm altına alan toplumsal ilişkileri ve kurumları yerle bir edebilecek gücü ve görüşü kazanmanın yegane yolu bu türden hareketlerle ittifak kurmaktır. %99 için feminizm, sınıf mücadelesini ve kurumsallaşmış ırkçılığa karşı savaşımayı benimsiyor. Enternasyonalizme sadık bir feminizm, emperyalizme ve savaşa kesinlikle karşı durur (Arruzza vd., 2019: 29-30).

Manifestoda, liberal feminizm ile %99 için feminizm arasında yapılan ayırım net bir şekilde verilmiştir. Yazarlar, liberalizm ile feminizmi birbirine bağlamaya çalışan popülist anlayışı açıkça reddeder. Bu bağlamda, popülizm literatürü ile feminist literatürü birbirine bağlayarak ifade etmek gerekirse %99 için feminizm ile hedeflenen, feminist bir popülizm anlayışı iken karşı mücadele verilecek olan yaklaşım popülist feminizmdir. Yani manifestonun (2019) tasvir ettiği haliyle %99 için feminizm/feminist popülizm,

- Baskıyı tamamen dışsallaştıran,
- Profesyonel-yönetici kadınların çocuklarına bakan ve ev işleriyle uğraşan düşük ücretli göçmen kadınlara yaslanarak (lean on) işlerinde yükselmesine (lean in) olanak sağlayan,

- Sınıf ve ırka gözleri kapalı olan,
- Feminist mücadeleyi seçkincilik ve bireyciliğe indirgeyen,
- Liberalizmle kurduğu ortaklık vasıtasıyla kişisel gelişime aşk duyan,
- Feminizmi kadınları bireysel olarak tek tek öne çıkarmayla ve sosyal medya ünlülüğü ile karıştıran ve bunu teşvik eden,
- Feminizmi, sadece hakkında en çok konuşulan hashtage ve reklam yapma aracına dönüştüren,
- Liberalizme bağ kurarak özgürleşme nidalarıyla gerici politikaları örtbas eden ve küresel sermayeyi destekleyerek kendisini ilerici sunan,

feminizmi yani popülist feminizmi reddeder.

Popülist özelliklerinden birisi olarak %99'a karşı bir %1'lik tasvirinde bulunan feminist popülizm, Post-Marksist bir halk inşasına işaret etmektedir. Zira popülizmin, bir sınıf etrafında toplumsal blok inşa etmek yerine sınıflar arası bir koalisyonu işaret etmesi ve kapsayıcılık etrafında bir liderin popüler talepleri ortak bir düşmana (%1) karşı bir araya toplaması ve bu şekilde var olan iktidar bloğuna karşı halk inşa etme süreci olması, Borriello ve Jager'in (2025: 39-40) terimleriyle söylenirse *popülizme kıvam verilebilmesi*, feminist hareketin kesişimsellik teorisiyle son derece örtüşmektedir. Kadınlar arasındaki farklılıkları yok saymadan, ortak değerler etrafında ilerleyen ve içerici bir feminizm anlayışından yola çıkan kesişimsellik, cinsiyet dışındaki baskılanma, sömürülme biçimlerine karşı daha kapsayıcı bir eklemleme sonucunda varılacak, çoklu kimliklerin dışlanma ve tabi kılınması anlamında bir birliktelik olarak (Davis, 2008), popülizmle açıkça örtüşmektedir. Ki bu, belki de Kathy Davis'in (2008) işaret ettiği anlamda, kesişimselliğin muğlak kalan (içerme-dışlama) yanlarından kaynaklanmaktadır.

Halkın gerçekte kim olduğu ya da gerçek halkın kim olduğu sorusu etrafında şekillenen popülizm, *kurucu bir dışlama* (Laclau ve Mouffe, 2012) üstünden yapılanmıştır. Halkın, bir içerme ve dışlama pratiği olarak bedenselleşmesi, Judith Butler'a (2018: 150-152) göre, aynı zamanda bir milliyetçilik ve ütopyacılık riski barındırmaktadır ve bu, halkı bir noktada demografik bir kontrolörlüğe çevirecektir. Yine de halkın kim olduğunu sorgulayarak kimin halktan sayılacağını belirleyen teknolojilerden ayırmak önemlidir. Çünkü halk, asla koro halinde konuşan kolektif mevcudiyet değildir; kimlerden oluşursa oluşsun halk, kendi içinde bölünmüş, farklı şekillerde, sıralı olarak, derece derece arz-ı endam eden ya da etmeyen, bazen bir araya gelen bazen dağılan ve nihayetinde birlik olmayan bir yapıdır. İşte bugün, Butler'ın bir arz-ı endam etme biçimi olarak gördüğü ve bedenselleşmiş performansın parçası olarak nitelendirdiği halkın, en önemli pratiklerinden, bileşenlerinden birisi olan feminist hareketin kurucu bir dışlama ile evrensellik yaratma çabası, çalışma boyunca anlatılan feminist popülizmin nihai özelliğidir. Neoliberalizm ile kurulan yakınlıkta köprülerin yakılmasını,

kapitalizmin sol tahayyülü tutsak almasını, solu sinisizme ya da eylemsizliğe itmesini, bir anlamda da siyasal iktisada yönlendirilen feminist eleştiriyi içeren feminist popülizm, kolektif eylem siyaseti üretmek için çabalar ki Gibson ve Graham'ın (2010: 13, 21) belirttiği üzere, burada kolektif olan, benzer öznelerin bir araya gelmesi; eylem olan ise düşünceden ayrılan ve kaynağı belli olmayan bir etkinlik değildir. Amaç, bağlantılar kurmak ve gelişme olanaklarını açık bırakmak; geniş ve üleştirilmiş bir kolektif eylem fikri üretmeye çalışmaktır.

Söz konusu kolektif eylemde antikapitalist ittifaklar kurmayı içeren feminist popülizmin ittifak duvarını aşamayan %1'lik kesim, tarihsel açıdan yaklaşırsa, işaret edilen %99'un ötekisi olan yani toplumun ya da çoğunluğun çıkarlarına kayıtsız kalanlardır. Ki, bugün bu %1'lik kesim artık çok daha tehlikelidir. Kısa vadede kar etmek dışında hiçbir derdi olmayan bu grup, yalnızca krizin derinliğini anlamaktan azade değildir, aynı zamanda bizzat kapitalist sistemin uzun vadeli refahını da tehlikeye atmaktadır: çünkü gelecekteki kârların da zemini olan ekolojik önkoşulları garanti altına almak yerine petrol uğruna doğayı sömürmektedir. %99 öteki direniş ve isyan hareketleriyle birlikte hareket ederken %1, insanların teşekkülüyle karın teşekkülünü birbirinden ayırarak, ilkinin kadınların görevi haline getirmekte, diğerinde de kadınları ikincil konuma koymaktadır (Arruzza vd., 2019: 35).

Rosanvallon'a (2023: 166) göre, toplumun en zengin %1'lik kesimi, kendi içinde son derece heterojen bir yapı gösterir; hatta bu grup, %99'dan daha fazla çeşitlilik barındırmaktadır. En zengin %0,9 ile %0,1 aynı dünyada yaşamazken, %0,01'lik kesimin dünyası bambaşka bir gerçekliğe işaret eder. Örneğin Fransa'da 2015 yılında %0,9'luk dilime girebilmek için yılda net 106.210 avro gelir gerekirken, bu rakam %0,09 için 259.920 avroya, yalnızca 6.300 kişiden oluşan %0,01 içinse 699.230 avroya ulaşmaktadır. Özellikle bu en tepedeki grupta, gelir ve servet düzeyleri arasında daha da belirgin farklar göze çarpar. Ancak bu büyük çeşitliliğe rağmen, %1'lik kesimin birleştirici bir başka yönü vardır: Zenginlik edinme tarzları toplum tarafından benzer biçimde algılanır. Örneğin, servetini miras yoluyla edinenler ya da rant gelirine sahip olanlar tepki çekmezken, daha yüksek gelirlere sahip olsalar dahi büyük sporcular ya da istisnai yenilikçiler toplumun gözünde olumsuz bir imaj çizebilir. Bu durum, %99'un %1'e yönelik bakışını yalnızca sınıfsal çelişkilerle açıklamanın yetersiz olduğunu gösterir. Hatta zaman zaman bu iki kesim arasında belli ortak değerler varmış gibi bir toplumsal algı oluşur. Bazı işçi sınıfı mahallelerinde belli zengin gruplarına duyulan hayranlık, bu algının bir göstergesidir. Nitekim bir milletvekilinin 5.000 avroluk maaşı tepkiyle karşılanabilirken, gelir düzeyi bunun yüzlerce katı olan bir sanatçı ya da futbolcu kamuoyunda çok daha az düşmanlık uyandırmaktadır.

%99 için feminizm, yukarıdaki örnekte de verildiği gibi %1'i bu şekilde işaret ederek, halk ile elitler arasına antagonistik sınır çekme derindedir. Böylelikle "kimlik siyaseti" ile "sınıf siyaseti" arasındaki bilindik ve yeniden yeniden üretilen karşıtlığın üstesinden gelmek hedeflenmektedir. %99 için feminizm, kapitalizmin inşa ettiği sınıflı toplamlı çerçeveyi reddederek, mevcut ve gelecekteki hareketi geniş kapsamlı küresel bir ayaklanmada buluşturmayı arzulamaktadır (Arruzza vd., 2019). Özetle, kimliğe dayalı bir siyaset tarzı olmaksızın, radikal, sorgulayıcı ve değişimi zorlayıcı bir yol olarak beliren feminist popülizmde, kadınlar, öteki antikapitalist ve sistem karşıtı hareketlerle birleşmenin zorunluluğunu, bu nedenle hareketin %99 için feminizm olması gerektiği iddiasını öne sürer. Onlar için feminizmin başarıya ulaşmasının yöntemi, hareketin ırkçılık karşıtı, çevreci, emek ile göçmen hakları alanında çalışan aktivistlerle birlikte yol almaktan, eklemlenmekten, dahası geride kalan %1'in 'feminizmine' kayıtsız kalmaktan, başka bir deyişle %1'in feminizmini antagonize eden halkı inşa etmekten geçer. Böylelikle yeni feminist hareket, kimlik siyaseti ile sınıf siyaseti arasındaki gerilimi aşarak ancak tikel talepleri de yadsımadan evrensel bir iddiada bulunabilecektir.

Feminist Halk İnşası ve Küresel Feminist Eylemler

Çalışma kapsamında, feminist popülizmi açıklamak için başvurulacak son kaynak küresel feminist eylemlerdir. Yukarıdaki alt başlıklarda açıklanan feminist popülizmin pratikte işlerlik kazanmasının örnekleri olarak değerlendirilebilecek bu eylemler, ulus aşırı yapıları ile daha büyük bir feminist tahayyülün de ilk aşamalarıdır. Sağ popülizme ve otoriterliğe feminist karşı-hegemonik güç olarak ortaya çıkan kadın eylemleri, kadınların öncülüğünde ataerkiye, baskılara, yasaklara direnişle inşa edilen yeni bir halk tanımlaması yapmaktadır. Polonya'da, İtalya'da, İspanya'da, Arjantin'de, ABD'de ve daha birçok coğrafyada artarak ve küresel dayanışmalara imkân tanıyarak büyüyen bu eylemler, küresel otoriterleşme dalgasına karşı verilen en güçlü toplumsal hareketlerdendir. Bu bağlamda, Graff ve Korolczuk (2022), sağ popülizme karşı çıkan kadınları, yeni bir feminist örgütlenme dalgası olarak görürken; analiz ettikleri *Siyah Protestoları (Black Protests)*, Polonya sınırlarını aşan bir seferberlik diye nitelendirir ve bu protestoların politik mantığına popülizmi yerleştirirler. Çünkü onlara göre kadınların kendilerini "sıradan halk" olarak tanımladığı bu büyük protestolar, toplumsal cinsiyet karşıtı "elit" aktörlere (devlet, kilise) karşı verilen ve sağ popülizmi tersine çevirmeyi amaçlayan hareketlerdir. Ayrıca bu eylemlerin farklı sosyal grupların taleplerini, tam da Laclau'nun teorik açıklamasında olduğu gibi, "otoriterliğe" direnme boş göstereni etrafında eklemlenmesi, feminist popülizmi işaret etmektedir. Ancak bu noktada, Graff ve Korolczuk'un (2022: 142), Arruzza vd.'nin %99 için Feminizm tartışmasındaki anti-kapitalist noktaya katılmadıklarını, belirtmek gerekir. Onlara göre, İtalya'daki

Non Uno di Meno hareketi ya da Arjantin'deki *Ni Una Menos* hareketi daha sol eğilime sahip olmasına rağmen, birçok yerde kadınlar halktan taraftarlar ancak hiçbir zaman açıktan anti-kapitalist argüman geliştirmemiştir. Benzer bir değerlendirmede bulunan Jenny Gunnarsson Payne (2020) de Siyah Protestoları sağ popülizme ve otoriterliğe karşı feminist bir karşı-hegemonik güç olarak analiz eder ve eylemleri, yalnızca bir direniş değil aynı zamanda feminist bir halk inşasının örneği olarak görür. Ona göre, daha önce politik hareketlerle özdeşleşmemiş grupları siyasallaştıran eylemler, öncelikle tekil bir konudan kolektif mücadeleye (eklemlenme) evrilmiş; akabinde de ulus ötesi feminist bir mücadele için kadın grev ve dayanışmalarını tetiklemiştir.

Arjantin'deki *Ni Una Menos* eylemlerini analiz eden Paula Biglieri de 2015'te genç bir kadının erkek arkadaşı tarafından öldürülmesinin ardından başlayan eylemleri popülist bir perspektiften ele almaktadır. Biglieri'ye göre (2020: 65), başlangıçta farklı grupların farklı talepleri (floating signifier-yüzer gezer gösteren) varken hareket, "biz, halk = patriyarkaya karşı" olanlar ve "onlar = toplumsal cinsiyet eşitsizliğini yeniden üretenler" antagonistik sınırları çerçevesinde Laclaucu anlamda bir eşdeğerlilik zinciri (kürtajın yasalaşması, laiklik insan hakları, sosyal adalet vb. içeren) etrafında birleşmiştir. Bu anlamda, Biglieri örneğinde feminist popülizm, feminist talepleri daha büyük bir mücadele alanına taşıyabilmiş ve patriyarkaya karşı kurulan antagonistik sınır, feminist halk öznesini mümkün kılabilmıştır. Birçok yüzer gezer göstereni, zamanla feminist bir boş gösterene sabitleyen hareket, böylece feminist popülizmin etki kapasitesi için iyi bir örnek olmuştur.³

Elit ve eril bir ötekine karşı mücadele veren feminist popülizmin, nihai hedefi ve gelecek tahayyülü ise daha geniş çaplı, küresel bir direnişi ifade eden feminist enternasyonalizmdir. Bu bağlamda, yukarıdaki çeşitli küresel feminist eylemler de feminist popülizm de kendisine Verónica Gago'nun (2020) çizdiği feminist enternasyonalizm tahayyülü içinde yer bulabilir. Zira Gago, klasik uluslararası dayanışma anlayışlarından farklı olarak, merkezsiz, hiyerarşisiz ve çok ölçekli bir siyasal örgütlenme modeli önerir. Bu model, feminist popülizmle birçok noktada kesişir: çünkü her ikisi de halkı tekil, homojen bir özne olarak değil, çoğul, dağınık ama birbirine temas eden mücadeleler olarak değerlendirir. Gago'nun sunduğu enternasyonalizm, ulus-devlet sınırlarını aşan, farklı yerelliklere uzanan, mücadelelerin özgünlüğünü koruyarak onları bir araya toplayan bir çeşit, 'aşağıdan halkı yaratma' siyaseti önerir. Bu, klasik solun soyut

³ Feminist siyaset ile popülist siyaset arasında olumlu bir ilişkisellik gören yaklaşımların aksine popülizmi feminist siyaset için uygun bulmayan ve feminist siyasete tehdit olarak niteleyen görüşler de mevcuttur. Bu eleştiriler, yukarıda tartışılan ve bu makalede de eleştirilen popülist feminizmden farklıdır. İlgili eleştiriler için bkz: Emejulu, 2011; Emejulu, 2017; Maiguashca 2019.

halk tahayyülünden veya yukarıdan inşa edilen bir kolektif irade fikrinden farklıdır. Feminist popülizmin temel özelliklerinden biri olan duygulanımsal birliktelik ve teşrik-i mesai, Gago'nun "Her yerdeyiz!" çağrısıyla birleşir. Bu çağrı, salt politik bir iddia değil, aynı zamanda feminist hareketin her yerde ve herkes için olabilen yapısına ilişkin bir düşünme yani feminist varoluşun sezisini üretir ve belirginleştirir.

Bu duygulanımsal güç, neoliberalizmin soyutlaştırıcı, bireyselleştirici ve çatışmaları yöneten politik mantığına karşı, farklı ezilme biçimlerinin somut deneyimleri üzerinden kurulan kolektif bir siyasal imgeleme karşılık verir. Bu bağlamda, Gago'nun feminist enternasyonalizmi, neoliberalizmin 'çatışmaları yönetme/bastırma' ya da silikleştirme yeteneğine yani popülist feminizme yönelik bir karşı-hat kurar, denilebilir. Bu karşı-hat, neoliberal aklın yurttaşlığı değersizleştiren yönünü açığa çıkarırken, Fraser'ın sınıf, cinsiyet ve ırk temelli sömürü biçimlerini bir arada düşünme çağrısıyla da örtüşür. Gago (2020), bu teorik çerçeveleri Latin Amerika'daki somut kadın hareketlerinden seçtiği mücadele biçimleriyle buluşturur. Bu da feminist popülizmin bir başka yönüne yani yerel mücadelelerin politik özneleşme potansiyeline işaret eder. Feminist enternasyonalizm, feminist popülizmin eleştirel gücünü şuradan devralır: halkı, sadece ulusal bir 'biz' olarak tanımlamayı reddeder; bunun yerine, yerel, sınıfsal, etnik ve toplumsal cinsiyet temelli mücadeleleri birbirine eklemeyerek çoğulcu ve feminist bir halk tahayyülü kurar. Bu haliyle de Gago'nun bu yaklaşımı, feminist hareketi bir 'temsil' meselesinden çok, müdahale, mekânsal yayılma ve duygulanımsal dayanışma meselesi haline getirir. Sonuç olarak, Gago'nun feminist enternasyonalizmi, feminist popülizmin hem eleştirel gücünü hem de kurucu potansiyelini besleyen bir zemin sunar: bu zemin, her yerde kök salan ama hiçbir yerde merkezi olmayan, mücadeleleri birleştiren ama özdeşleştirmeyen, halkı yeniden düşünen bir feminist siyasettir.

4. SONUÇ: YENİ BİR SİYASAL OLASILIK OLARAK FEMİNİST POPÜLİZM

Feminist siyasetin günümüzde karşı karşıya olduğu temel gerilimleri popülizm teorisiyle kesiştirerek ele alma gayesinde olan bu makale, popülist feminizm ile feminist popülizm arasındaki ayrımı teorik ve tarihsel bir bağlamda tartışmaya açmaktadır. Feminist hareketin neoliberalizmle kurduğu stratejik yakınlaşmanın, popülist feminizm adı altında araçsallaştırıldığı iddiasında olan çalışma, toplumsal cinsiyet eşitliği söyleminin, hegemonik söylemlere eklenerek ve içi boşaltılarak nasıl yeniden üretildiğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, kadın haklarının yüzeysel temsil politikalarıyla sınırlandırılması ve kadınların sisteme pasif 'uyum' gösteren bir özne olarak

yeniden şekillendirilmesi, popülist feminizmin temel karakteristiği olarak tanımlanmaktadır.

Buna karşılık feminist popülizm, ilgili düşünürlerin teorik açıklamalarına bağlı olarak, halkı patriyarkal ve neoliberal tahakküm biçimlerine karşı yeniden kuran, çoğulculuğu ve kırılğanlıkları yani kesişimsellikleri merkeze alan bir siyasal tahayyül olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, Laclau'nun antagonistik halk inşası kuramıyla Fraser'ın üçlü hareket modeli arasında kurulmaya çalışılan teorik yakınlaşma, feminist popülizmi yalnızca bir karşı çıkış değil; aynı zamanda yapıcı ve dönüştürücü bir siyasal form olarak konumlandırmaktadır. Zira, feminist popülizm, yalnızca kadınların değil; başta bakım emeği özelinde ezilenler olmak üzere, piyasa ve devlet baskısıyla kuşatılmış tüm toplumsal kesimlerin kolektif özneleşmesini mümkün kılabilecek bir imkân olarak değerlendirilmektedir.

Özetle, makalede popülist feminizmin aksine feminist popülizmin, liberal bireycilikten ve temsil siyasetine sıkışmış dar anlayışlardan sıyrılarak, yeniden bölüşüm, tanınma ve özgürleşme taleplerini birbirine ekleyen bir halk siyaseti önermekte olduğu ileri sürülmektedir. Gago'nun feminist enternasyonalizm tahayyülüyle birleştiğinde ise bu siyaset, yerel mücadeleleri küresel bir kolektif birlikteliğe dönüştürme potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla makalenin temel savına göre, bugün, feminist mücadelenin önünde duran asıl görev, yalnızca patriyarkaya değil, onun neoliberal ittifaklarına ve popülist suretlerine karşı da direnç göstermek ve yeni bir siyasal hat kurmaktır. Bu hat, temsilden çok müdahaleye, kimlikten çok müştereklğe, merkezden çok çeperden konuşan bir halk tahayyülünü mümkün kılan bir noktadan çizilmektedir/çizilmelidir. Bu nedenle, feminist popülizm, yalnızca teorik değil, aynı zamanda politik ve etik bir duruş olarak, 21. yüzyıl feminizminin kolektif eylem geleceğini belirleyecek güçlü açılımlardan biri olarak belirlemekte ve feminist hareket için otoriter dünya siyasetine karşı yeni bir karşı hegemonya önerisi olarak açığa çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Arruzza, Crizza, Tithi Bhattacharya ve Nancy Fraser (2019), % 99 için Feminizm: Bir Manifesto (İstanbul: Sel Yayıncılık) (Çev. Utku Özmakas).

Biglieri, Paula ve Luciana Cadahia (2021), Seven Essays on Populism (Cambridge: Polity Press).

Biglieri, Paula (2020), "Ni Una Menos-Not One Woman Less", *Baltic Worlds: Women and "the People"*, XIII:1: 65-67.

Boltanski, Luc ve Eve Chiapello (2007), *The New Spirit of Capitalism* (London ve New York: Verso).

Borriello, Arthur ve Anton Jager (2025), *Popülist Moment: 2008 Krizi Sonrası Bir Sol Muhasebe* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Buğra, Ayşe (2013), "Önsöz". K. Polanyi içinde, *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ayşe Buğra): 11-32

Butler, Judith, Ernesto Laclau ve Slavoj Žižek (2009), *Olumsuzluk, Hegemonya, Evrensellik* (İstanbul: Hil Yayın) (Çev. Ahmet Fethi).

Butler, Judith (2018), *Biziz, Halk! Toplanma Özgürlüğü Üzerine Düşünceler* (İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları) (Çev. Ferit Burak Aydar).

Callinicos, Alex (2015), *Toplum Kuramı: Tarihsel Bir Bakış* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Yasemin Tezgiden).

Davis, Kathy (2008), "Intersectionality as Buzzword: A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful", *Feminist Theory*, 9(1): 67-85.

Eisenstein, Hester (2005), "A Dangerous Liaison? Feminism and Corporate Globalization", *Science & Society*, 69 (3): 487-518.

Eisenstein, Zillah (1979), *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* (New York: Monthly Review Press).

Elsesser, Kim (2024). "Pinkwashing, Greenwashing And Momwashing Explained",
<https://www.forbes.com/sites/kimelsesser/2024/05/30/pinkwashing-greenwashing-and-momwashing-explained/> (09.11.2025).

Emejulu, Akwugo (2011), "Can "the people" be feminists? Analysing the fate of feminist justice claims in populist grassroots movements in the United States", *A Journal For And About Social Movements*, Volume 3 (2): 123-151.

Emejulu, Akwugo (2017), "Feminism for the 99%: Towards a Populist Feminism?", *Soundings*, 66: 63-67.

European Center for Populism Studies (ECPS), "Anti-Feminist Populism", <https://www.populismstudies.org/Vocabulary/anti-feminist-populism/#> (18.05.2025).

Farris, Sara (2017), *In the Name of Women's Rights: The Rise of Femonationalism* (Durham: Duke University Press).

Folbre, Nancy (2023), *Ataerkil Sistemlerin Yükselişi ve Düşüşü* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Aslı Önal).

Fraser, Nancy (2011), "Marketization, Social Protection, Emancipation: Toward a Neo-Polanyian Conception of Capitalist Crisis", Calhoun, Craig ve Derlugian, Georgi (Der.), *Business as Usual: The Roots of the Global Financial Meltdown* (New York ve London: New York Universtiy Press): 137-157.

Fraser, Nancy (2017), "İlerici Neoliberalizme Karşı Gerici Popülizm: Bir Hobson Seçimi", Geiselberger, Heinrich (Der.), *Büyük Gerileme* (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Merisa Şahin, Aslı Biçen, Ahmet Nüvit Bingöl, Orhan Kılıç): 59-68.

Fraser, Nancy (2025), *Feminizmin Yazgıları* (İstanbul: Ayrıntı Yayınları) (Çev. Aslı Önal).

Gago, Veronica (2020), *Feminist International: How to Change Everything* (London ve New York: Verso).

Graff, Agnieszka ve Elżbieta Korolczuk (2022), *Anti- Gender Politics in the Populist Moment* (London ve New York: Routledge).

Graff, Agnieszka ve Elżbieta Korolczuk (2023), "Toplumsal Cinsiyet Karşıtı Hareketlerle Mücadele: Popülist Bir Feminizme Doğru Mu Gidiyoruz?", *Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar*, 44: 18-51.

Graham, Julie ve Katherina Gibson (2010), *(Bildüğimiz) Kapitalizmin Sonu: Siyasal İktisadın Feminist Eleştirisi* (İstanbul: Metis Yayıncılık) (Çev. Zeynep Gambetti).

Hartmann, Heidi (1981), "The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a more Progressive Union", Sargent, Lydia (Der.), *Women and Revolution: A discussion of the unhappy marriage of Marxism and Feminism* (Quebec: Blacj Rose Books):1-41.

hooks, bell (2016), *Feminizm Herkes İçindir* (İstanbul: bgst yayınları) (Çev. Aysel Yıldırım, Berna Kurt, Ece Aydın, Şirin Özgün).

Kandiyoti, Deniz (1988), "Bargaining with Patriarchy", *Gender and Society*, 2 (3): 274-290.

Kandiyoti, Deniz (2011, 01 05). "A Tangled Web: The Politics of Gender in Turkey", *openDemocracy*: <https://www.opendemocracy.net/en/5050/tangled-web-politics-of-gender-in-turkey/> (09.11.2025).

Kandiyoti, Deniz (2024), "The Gender Wars: New Conundrums of Our Times", Altay, Tunay, Al-Ali, Nadjje ve Katharina Galor (ed.). *Resisting Far-Right Politics in the Middle East and Europe Queer Feminist Critiques* (Edinburgh: Edinburgh University Press): 37-47.

Kandiyoti, Deniz (2025), "Ataerkillikten Eril Restorasyona: Küresel Toplumsal Cinsiyet Krizinin İzdüşümleri", *Feminist Tahayyül: Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(1): 193-204.

Kantola, Johanna ve Emanuela Lombardo (2019), "Populism and Feminist Politics: The Cases of Finland and Spain", *European Journal of Political Research*, (58): 1108-1128.

Kovats, Eszter ve Maari Poim (2015), *Gender as Symbolic Glue* (Budapest: FEPS).

Kuhn, Annette ve Ann Marie Wolpe (1978), *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production* (London: Routledge).

Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (2012), *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ahmet Kardam).

Laclau, Ernesto (2013), *Popülist Akıl Üzerine* (Ankara: Epos Yayınları) (Çev. Nur Betül Çelik).

Maignushca, Bice (2019), "Resisting the 'populist hype'", *Review of International Studies*, 45 (5): 768-785.

Moffitt, Benjamin (2020), *Popülizmin Küresel Yükselişi* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Onur Özgür).

Mouffe, Chantal (2019), *Sol Popülizm* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Aybars Yanık).

Mudde, Cas (2004), "The Populist Zeitgeist", *Government and Opposition*, 39 (4): 541-563.

Mudde, Cas (2022), *Günümüzde Aşırı Sağ* (Ankara: Nika Yayınevi) (Çev. S.Erdem Türközü).

Müller, Jan-Werner (2017), *Popülizm Nedir?* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Onur Yıldız).

Nascimento, Andre (2022), "Paula Biglieri ve Luciana Cahadia: Seven Essays on Populism", *Kulturella Perspektiv*, (31): 1-3.

Özkazanç, Alev (2015), *Feminizm ve Queer Kuram* (Ankara: Dipnot Yayınları).

Özkazanç, Alev (2020), *Bir Musibet: Yeni Türkiye'de Erillik, Şiddet ve Feminist Siyaset* (Ankara: Dipnot Yayınları).

Özüğurlu, Aynur (2016), "Giriş: 21. Yüzyıl Feminizmine Doğru" Özüğurlu, Aynur (Der.), *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* (Ankara: NotaBene Yayınları): 13-25.

Payne, Jenny Gunnarsson (2020), "Women as "the People". Reflections on the Black Protests", *Baltic Worlds: Women and "the People"*, XIII (1): 6-20.

Polanyi, Karl (2013), *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri* (İstanbul: İletişim Yayınları) (Çev. Ayşe Buğra).

Rosanvallon, Pierre (2023), *Popülizm Yüzyılı: Tarih, Teori, Eleştiri* (İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi) (Çev. Suat Başar Çağlan).

Saad-Filho, Alfredo (2024, Mayıs 26), "Neoliberalizmin Çoklu Krizleri", Ceylan, Burak (Röportaj Yapan): <https://textumdergi.net/neoliberalizmin-coklu-krizleri/> (09.09.2025)

Sandberg, Sherly (2013), *Lean In: Women, Work, and The Will to Lead* (New York: Knopf).

Sargent, Lydia (1981), *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* (Boston, Massachusetts: South End Press).

Schulman, Sarah (2011, Kasım 22), "Israel and 'Pinkwashing'", *The New York Times*: https://queeramnesty.ch/docs/NYT_20111123_Israel_Pinkwashing.pdf (08.09.2025).

Storey, John (2023), *Kültürel Teori ve Popüler Kültüre Giriş* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat) (Çev. Sait Gülsoy, İsmail Öz).

Taggart, Paul (2004), *Popülizm* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları) (Çev. Barış Yıldırım).

Tan, Gülçin Özge (2025), "Çok Uzak, Fazla Yakın: Otoriter Siyasetin Kadınlarla Yakınlaşması", *Feminist Tahayyül: Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(1): 39-71.

Tan, Gülçin Özge (2019), "Türkiye'de Sağ Popülizm ve Kadın", *Toplum ve Bilim*, 147: 108-127.

Urbinati, Nadia (2022), *Ben Halkım* (İstanbul: Tellekt Yayınları) (Çev. Büşra Ayoub).

Vogel, Lise (1983), *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press).

Yabancı, Bilge (2020, Aralık 13). "Popülizm, Otoriterleşme ve Kadın Politikaları", İstanpol: İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü: <https://istanpol.org/post-populizm-otoriterlesme-ve-kadin-politikalar> (28.05.2025).

Yaka, Özge (2023), "Nancy Fraser: Feminizm, Adalet ve Yamyam Kapitalizm", Cemgil, Can ve Ömer Turan (Der.) *Kapitalizm ve Demokrasi: Bir Zıtlığın Anatomisi* (İstanbul: Metis Yayınları): 251-272.

DÜZELTME / ERRATUM

Alternatif Politika dergisinin 2025 yılında yayımlanan 17. cilt, 2. sayısında yer alan; Yeter Solak ve Murat Karataş tarafından kaleme alınan “**Kimlik ve Laiklik Ekseninde Sol Bir Arayış: Barış Partisi**” başlıklı makalenin kaynakça bölümünde maddi hatalar tespit edilmiştir.

Yazarlar, önceki düzeltme sürecinde bazı eser künyelerinde sehven maddi hatalar yapıldığını beyan etmektedir.

Makalenin kaynakçasında yer alan ve künye bilgisi hatalı olan eserler şunlardır:

Bozkurt, Fuat (2005), *Aleviliğin Siyasal Serüveni* (İstanbul: Su Yayınları).

Celasun, Ali Haydar (1995), *Alevîlik Bir Sır Değildir* (İstanbul: Ceylan Ofset).

Ertan, Mehmet (2017), “Barış Partisi’nin Siyasal Söylemi”, *Modern Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 14 (1): 226–240.

Ertan, Mehmet (2018), “Türkiye’de Alevi Siyaseti”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(2): 215–240.

İlgili eserlerin doğru künye bilgisi aşağıdaki gibidir:

Bozkurt, Fuat (1993), *Aleviliğin Toplumsal Boyutları* (İstanbul: Tekin Yayınevi).

Celasun, Ali Haydar (1995), *Alevîlik Bir Sır Değildir* (İstanbul: Belge Yayınları).

Ertan, Mehmet (2017), *Aleviliğin Politikleşme Süreci* (İstanbul: İletişim Yayınları).

Ertan, Mehmet (2018), “Eşitlik ve Farklılığı Bir Arada Düşünmek: Alevilerin Eşit Yurttaşlık Talebi”, *Altınbaş Üniversitesi II. Küresel Eşitsizlik Konferansı*, 16–25 Mayıs 2018.

alternatif politika

Yayın İlkeleri

I. Genel Kurallar

1.Dergiye gönderilen yazılar başka bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere gönderilmemiş olmalıdır. Yazıların uzunluğu 10.000 sözcüğü geçmemelidir. Makaleler için alt sınır 6000 sözcüktür. Yazılar yayımlanmak üzere kabul edildiğinde Alternatif Politika Dergisi bütün yayın haklarına sahip olacaktır.

2.Yazarlar ayrı bir Word dosyasında unvanlarını, görev yaptıkları kurumları, haberleşme adresleri, telefon numaraları, e-posta adresleri ve ORCID ID (<http://orcid.org>) bilgilerini bildirmelidir.

3.Dergiye verilecek yazılar Yayın Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan sonra en az iki hakeme gönderilecek, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda yazının basılmasına, rapor çerçevesinde düzeltilmesine, yazının geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilecek ve durum yazara en kısa sürede bildirilecektir. Yayımlanmayan yazılar yazara geri gönderilmeyecektir.

4.Yazardan düzeltme istenmesi durumunda, düzeltmenin en geç 1 ay içerisinde yapılarak Yayın Kurulu'na ulaştırılması gerekmektedir.

5.Alternatif Politika Dergisi'nin yazı dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde de yazılar yayımlanmaktadır. Yazı bu dillerden hangisinde yazılmış olursa olsun ortalama 150 sözcükten oluşan Türkçe ve İngilizce özetler de yazının başına eklenerek gönderilmelidir. Aynı şekilde, hangi dilde yazılmış olursa olsun yazının başlığının Türkçe ve İngilizce olarak yazıya eklenmesi, ayrıca yine Türkçe ve İngilizce olarak 5 anahtar sözcüğün belirtilmesi gerekmektedir.

6.Yazarlardan herhangi bir ücret talep edilmemekte veya yazarlara telif ücreti ödenmemektedir.

7.Yazılar MS Office Word dosyası olarak (.doc ya da .docx halinde) **alternatifpolitika@gmail.com** adresine gönderilmelidir.

8.Yayımlanan çalışmaların bilim ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara ait olup bu konuda dergi editörlüğü sorumlu tutulamaz.

II. Yazım Kuralları

1.Yazı, MS Office Word formatında, 1.5 satır aralığında, ana bölümlerinde, özet ve kaynakçada 12 punto; dipnot ve tablo gibi bölümlerinde ise 10 punto harf büyüklüğünde ve Times New Roman karakterinde yazılmalıdır.

2.Sayfa yapısı, tüm kenarlardan 2.5 cm kenar boşluğu olacak şekilde ayarlanmalıdır.

3.Yazının giriş bölümüne numara verilmemelidir. İzleyen bölümler yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde numaralandırılmalıdır.

III. Referanslar, Dipnot ve Kaynakça

Metinde dipnot uygulaması yalnızca açıklama amacıyla kullanılmalıdır, kaynakça metnin sonuna aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak eklenmelidir.

Metin içinde yapılacak referanslar ayraç içinde gösterilecektir. Kaynakça da bu referans sistemine uygun olarak hazırlanacaktır. Aşağıda farklı nitelikteki kaynakların metin içindeki referanslarda ve kaynakçadaki yazılış biçimleri örneklerle gösterilmiştir:

a) Tek yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Wendt, 2012: 85).

Aynı yazarın, aynı yıl birden fazla eserine referans yapılması durumunda: (Wendt, 2012a: 85); (Wendt, 2012b: 40).

Kaynakçada: Wendt, Alexander (2012), Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi (İstanbul: Küre Yayıncılık) (Çev. Helin Sarı Ertem, Suna Gülfer Ihlamur Öner).

Metin içindeki referans (makale): (Waterbury, 1991: 15).

Kaynakçada: Waterbury, John (1991), “Twilight of State Bourgeoisie”, International Journal of Middle Eastern Studies, 23 (1): 1-17.

b) İki yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Balibar ve Wallerstein, 2000: 67).

Kaynakçada: Balibar, Etienne ve Immanuel Wallerstein (2000), Irk Ulus Sınıfı (İstanbul: Metis Yayınları) (Çev. Nazlı Ökten).

Metin içindeki referans (makale): (Sina ve Soyer, 1998: 108).

Kaynakçada: Sina, Zeynep ve Serap Soyer (1998), “Sosyolojik Açıdan Kooperatifçilik Teorisinin Niteliğine İlişkin Düşünceler”, Amme İdaresi Dergisi, 31 (3): 103-117.

c) İkiyden çok yazarlı kitaplar ve makaleler:

Metin içindeki referans (kitap): (Gönlübol vd., 1996: 45).

Kaynakçada: Gönlübol, Mehmet, Haluk Ülman, Ahmet Şükrü Esmer, Cem Sar, Duygu Sezer, Oral Sander ve Ömer Kürkçüoğlu (1996), Olaylarla Türk Dış Politikası, 1919-1995 (Ankara: Siyasal Kitabevi).

İkiyden çok yazarlı makaleler de yukarıdaki örneğe göre kaynakçada yer alacak ve referanslar da bu örneğe göre yapılacaktır.

d) Derleme yayınlar içinde yer alan makaleler:

Metin içindeki referans: (Riddell, 1994: 53).

Kaynakçada: Riddell, Peter (1994), “Major and Parliament” , Kavanagh, Dennis ve Anthony Seldon (Der.), The Major Effect (London: Macmillan): 46-63.

Metin içindeki referans: (Geray, 1992: 236).

Kaynakçada: Geray, Cevat (1992), “Çevre İçin Eğitim”, Keleş, Ruşen (Der.), İnsan Çevre Toplum (Ankara: İmge): 223-240.

e) Kurum yayınları:

Metin içindeki referans: (DPT, 1989: 145).

Kaynakçada: DPT (1989), Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1990-1994 (Ankara).

f) İnternet kaynakları:

Metin içindeki yollamada: (Çubukçu, 2009).

Kaynakçada: Çubukçu, Mete (2009), “Bu Kimin Zaferi?”, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/473346.asp> (15.06.2010).

Metin içindeki yollamada: (Dışişleri Bakanlığı, 2010).

Kaynakçada: Dışişleri Bakanlığı (2010), <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> (16.06.2010).

g) Bunların dışında adı uzun çeşitli resmi yayınlara ya da mevzuata metin içinde yapılacak yollamalarda kısaltmalar kullanılmalıdır. Örneğin Devlet Memurları Kanunu için DMK, Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Hakkında Kanun için ASBHK gibi.

h) Dipnotlar, referans verme dışındaki açıklamalar için kullanılmalıdır.

alternatif politika

Alternatif Politika

İletişim İçin

Adres: Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü, Merkez/BOLU

Tel: 0374 254 1000-1423

Web: <https://alternatifpolitika.com>

Dergipark: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ap>

E-posta: alternatifpolitika@gmail.com

E-ISSN: 1309-0593